

Роднае слова

2016/5

(341)

май

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамзаў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Русілка, У. Сенькавец, А. Солахаў,
 А. Станкевіч, П. Сцяцко, Т. Тамашэвіч,
 Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Актуальная тэма, У дапамогу педагогу, Малады даследчык прапануе, ВНУ – школе, Да Года культуры, Тэст на ўроку, З вопыту работы, Рыхтуем да алімпіяды, На кніжную паліцу),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Асобы, Творчы лёс, Перазовы, Вечная мелодыя жыцця, Водсветы, Праблемы перакладу; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: З гісторыі мовы, З народнай фразеалогіі, Моўныя сувязі, Жывое слова, Па мясцінах славурых землякоў, Нашы прозвішчы, Крытыка і бібліяграфія, In memoriam),

Наталля Шапран (*Літаратура і час*: Гасцёўня; *Нацыянальная і сусветная культура*: Народныя абрады і звычаі, На скрыжаванні культур, Новае прачытанне, З гісторыі выяўленчага мастацтва, Актуальная тэма, Новыя выданні),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Ларыса Сагановіч,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Каб супрацоўніцтва стала трывалым і грунтоўным..... 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Мікуліч Мікола. “Мая ціхая песня дубраўная...”: Да 100-годдзя Ніны Тарас..... 4

Шматкова Ірына. “У кожнай песні доля свая...”: Жыццё і лірыка Ніны Тарас..... 9

Гурская Алена. “Каб узяцца ізноў, і – вышай!”: Узвышэнства як эстэтычная ідэя і мастацкая практыка... 12

Брадзіхіна Ала. “Ты звiла навекі гняздо ў маім сэрцы...”: Мастацкія адметнасці інтымнай лірыкі Змітрака Бядулі. *Заканчэнне*..... 17

Верына Ульяна. Алег Лойка – укладальнік “Маладзіка” Максіма Багдановіча..... 20

Якавенка Наталля. Перакладчык як чытач мастацкага твора..... 23

Падліпская Зоя. “Каб не забылі зямляне, як смачна пахне ранетамі...”: Інтэрв’ю з паэтам Канстанцінам Цыбульскім..... 27

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Клімаў Ігар. Вынікі лінгватэксталагічнага даследавання “Евангелля” Васіля Цяпінскага..... 31

Даніловіч Мікола. Фразеалагізмы з адмоўна-ацэнным значэннем..... 34

Мятлушка Ірына. Культурна-тэматычная дамінанта *гісторыя краіны*: Рэпрэзентацыя ў сучасным нарацыйным дыскурсе..... 38

Каўрус Алесь. Словы, людзі, час: Лінгваапаведы. *Працяг*..... 41

Півавар Мікалай, Півавар Кацярына. Віцебск лінгвістычны: Завочная экскурсія..... 45

Сцяцко Павел. Онiмы пісьменнікаў. *Працяг*..... 49

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Бунько Наталля. Вучэбна-навуковы тэкст: Тэорыя і практыка перакладу..... 53

Быстракова Наталля, Зелянко Вольга, Турчанка Ірына. Беларуская арфаграфія: інтэрактыўны практыкум: Правапіс галосных *е, ё, я*..... 55

Есіс Яўген. Электронны блок-модуль на ўроках беларускай літаратуры: Вывучэнне тэмы “Людміла Рублеўская” (XI клас)..... 58

Гардзеі Наталля, Чайкова Святлана. Дыягнастычны тэст па беларускай мове..... 62

Пшанічная Ларыса. “Збяры Беларусь у сваім сэрцы...”: Тэставыя заданні: Нашы людзі..... 65

Старасценка Таццяна. Рознаўзроўневыя заданні па беларускай мове: Службовыя часціны мовы..... 68

Казека Ала. “Нам кніга – вечнае святло...”: Урок беларускай літаратуры (VI клас)..... 69

Зелянко Вольга, Караткевіч Вячаслаў, Праскаловіч Вольга, Радзевіч Аляксандр, Якуба Святлана. Комплексная работа па беларускай мове і літаратуры: Трэці (абласны) этап XXXII рэспубліканскай алімпіяды. 2015/16 навучальны год..... 72

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Сівіцкі Уладзімір. Благавешчанне ў народным ранневеснавым календары беларусаў..... 77

Валатоўская Ніна. Вялікдзень у каляндарным цыкле ўсходніх славян..... 81

Горава Галіна. Генезіс снабчаных вобразаў космасу Язэпа Драздовіча. *Заканчэнне*..... 84

Галубовіч Аляксандра. 1 Мая ў агітацыйнай графіцы БССР..... 88

Бунеева Дар’я. Тэматычнае кола твораў кіча ў мастацкай культуры сучаснай Беларусі..... 90

In memoriam. Васіль Рагаўцоў (52).

Паэтычная старонка. Рагаўцоў В. “Пераступаю парог...”, “Азірніцеся на ўласныя цені...” (52), **Сіпакоў Я.** Малітва над калыскаю (70), “Ах, мілы конь, ах мілы кося...” (71).

Крытыка і бібліяграфія. Крыўко М. Невычэрпнае багацце моўнай стыхіі: Пра дыялектны слоўнік “Мова Сенненшчыны” (51). **Бурторына І.** Каб ведаць роднае: Пра кнігу “Краязнаўчы рэсурс у вывучэнні беларускай літаратуры” А. Карлюкевіча (76).

Новыя выданні. Даўгалёў Д. Быў. Ёсць. Будзе: Пра партытуру араторыі Р. Глебава (95).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2016 год. Ліпень (26, 96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

КАБ СУПРАЦОЎНІЦТВА СТАЛА ТРЫВАЛЫМ І ГРУНТОЎНЫМ

Дарагія сябры! Заканчваецца яшчэ адзін навучальны год. Наперадзе гарачая пара выпускных экзаменаў, развітання выпускнікоў са школай і дарагімі сэрцу настаўнікамі, паступлення ў навучальныя ўстановы.

Рэдакцыя нашага часопіса на працягу навучальнага года, як і заўсёды, крочыла поруч з настаўніцтвам краіны, выконваючы запыты педагогаў, прапаноўвала на старонках выдання неабходныя дыдактычныя і метадычныя матэрыялы, навуковыя артыкулы, публікацыі культуралагічнай і мастацтвазнаўчай тэматыкі.

Год культуры мы сустрэлі з пэўнымі набыткамі. Па выніках рэйтынгавай ацэнкі навуковых выданняў, якія ўваходзяць у Пералік Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь (Дадатак да рашэння калегіі ВАК Рэспублікі Беларусь ад 11 снежня 2015 г.: www.vak.org.by), часопіс “Роднае слова” заняў 4-е месца з 22 навуковых выданняў па навуковым накірунку “Літаратуразнаўства”, 4-е месца з 19 выданняў па “Мовазнаўстве”, 6-е месца з 15 па “Мастацтвазнаўстве і культуралогіі” і 16-е з 45 па “Педагагічных навуках”. Гэта паказчык запатрабаванасці “Роднага слова”, яго значнасці ў адукацыйнай прасторы краіны, а таксама нашай сумеснай працы, паважаных калегі.

Чарговы конкурс, абвешчаны сёлета ўстановай «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”» сумесна з рэдакцыйна-выдавецкай установай «Выдавецкі дом “Звязда”» на тэму “Памяць роду: мінулае вачыма сучаснікаў” (Палажэнне друкавалася ў № 2), мы таксама прымеркавалі да Года культуры. Радуе, што з тых навукова-даследчых і творчых работ вучняў, што ўжо дасланы ў рэдакцыю, ёсць на працоўкі прадстаўнікоў Віцебскай, Гомельскай, Магілёўскай, Гродзенскай, Мінскай абласцей, г. Мінска. Такім чынам, нават на першым этапе можна адзначыць цікавасць удзельнікаў да прапанаванага конкурсу. Відавочна, што навучэнцамі абіраюцца розныя накірункі даследаванняў. Прапануюцца даследчыя работы па вывучэнні раёна, горада, некаторыя вучні правялі даследаванне з гісторыі сваёй мясцовасці на матэрыяле раённай газеты, іншыя даслалі легенды роднага краю, запісаныя ад мясцовых жыхароў падчас экспедыцый. Многіх удзельнікаў конкурсу зацікавіў накірунак “Мае гераічныя продкі”, дзе вучні з

гонарам распавядаюць пра сваіх прадзедаў – удзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны.

Наперадзе лета. Значыць, у школьнікаў з’явіцца вольны час і для адпачынку, і для дапрацоўкі ўласных даследаванняў і творчых работ. Нагадваем, што арганізацыйны камітэт конкурсу будзе прымаць сёлета работы да 20 кастрычніка. Падвядзенне вынікаў – 1 лістапада 2016 г. Пераможцаў чакаюць дыпламы і памятныя падарункі. Жадаем кожнаму ўдзельніку поспехаў і працягваем разгляд дасланных матэрыялаў.

Паважаныя калегі і кіраўнікі ўстаноў адукацыі! Не магу не сказаць пра набалелае. Як паказвае практыка, летні перыяд прыносіць супрацоўнікам рэдакцыі не толькі добрыя эмоцыі ад будучых адпачынкаў і сонца за акном, але і штогадовы адзін і той жа клопат: у летнія месяцы катастрафічна падае тыраж выдання. Дзіўна, але як быццам на гэты перыяд становіцца менш настаўнікаў роднай мовы ў краіне і адразу зачыняюцца некалькі соцень устаноў адукацыі. Зразумела, гэта не так. Таму вельмі хочацца, каб наша з вамі супрацоўніцтва не было эпизадным, а стала яшчэ больш трывалым і грунтоўным.

Ведайце: кожны выпісаны вамі экзэмпляр часопіса дапамагае нам захаваць у няпростых эканамічных умовах такое неабходнае для краіны элітарнае, нацыянальнае культуралагічнае выданне, як “Роднае слова”.

Напярэдадні выпускных экзаменаў жадаем кожнаму настаўніку, кожнаму вучню поспехаў, моцнага здароўя, вытрымкі і толькі станоўчых вынікаў!

З павагай **Зоя ПАДЛІПСКАЯ**.

Мікола МІКУЛІЧ

“МАЯ ЦІХАЯ ПЕСНЯ ДУБРАЎНАЯ...”

ДА 100-ГОДДЗЯ НІНЫ ТАРАС

Пра заходнебеларускую падпольшчыцу і паэтку вельмі цёпла выказаўся падчас нашых сустрэч і гутарак Максім Танк. “Ніна Тарас тады зарэкамендавала сябе з самага лепшага боку, – разважаў Яўген Іванавіч, напрыклад, 21 мая 1993 г., маючы на ўвазе сярэдзіну 1930-х гг. – Гэта быў шчыры, надзейны, адданы справе нацыянальна-вызваленчай барацьбы таварыш, ну, і цікавая паэтэса...” [9]. Выразнай сімпатыяй і прыхільнасцю прасякнуты яго згадкі Ніны Тарас у дзённікавых нататках, а таксама ў аўтабіяграфіі.

Словы М. Танка неаднойчы прыгадаліся мне пазней, калі, пазнаёміўшыся з самой паэткай, я напоўніцу адчуў глыбіню яе чалавечай натуры, чароўную прывабнасць асобы. Ніна Міхайлаўна сцвярджала высокую культуру ўзаемаадносін, вызначалася падкрэсленай ветласцю, шчырасцю і адкрытасцю стасункаў, лагоднасцю, чуйнасцю да чужога болю. Гэта была прыгожая, сціплая і простая, тонкай, высакароднай душэўнай арганізацыі і вялікага сэрца жанчына, далікатная,

ранімая, сарамлівая... Яна амаль заўсёды і ва ўсім сумнявалася, ніколі ні на чым асабліва не настойвала, нікога ні ў чым не папракала.

Я заўсёды буду ўдзячны Ніне Тарас за тое, што яна адной з першых актыўна падтрымала маё імкненне заняцца вывучэннем заходнебеларускай паэзіі, дапамагла ўдакладніць шэраг важных навуковых аспектаў і фактаў з жыцця канкрэтных творчых асоб на самым пачатку складанай працы. “Тэма Вашага даследавання пра літаратуру былой Заходняй Беларусі мне вельмі імпануе, – падкрэсліла яна ў лісце да мяне ў Гродна ад 30 ліпеня 1993 г. – *Вашы пісьмы абудзілі ў маёй душы самыя харошыя пачуцці. Прайшло больш чым паўвека з тых далёкіх трыццатых гадоў, калі я знаходзілася ў Вільні і рабіла першыя свае крокі ў літаратуру. Не ўсё захавала памяць, многае ўяўляецца расплыўчатым, туманным, а многае – і зусім забылася. Але іменна той – віленскі – перыяд лічу самым светлым у маім жыцці. Там я ўпершыню адчула неабходнасць творчай працы, якая стала сэнсам майго жыцця. І там лёгка пісалася...*

Ад усёй душы жадаю, каб той далёкі – гераічны – перыяд гісторыі развіцця заходнебеларускай паэзіі знайшоў дастойнае адлюстраванне на старонках Вашай даследчай працы.

З найбольшай прыхільнасцю – Ніна Тарас” [9].

Нарадзілася паэтка 15 мая 1916 г. у вёсцы Заполле Навагрудскага павета ў беднай сялянскай сям’і. Вучылася ў польскай пачатковай школе, у Навагрудскай (1930 – 1934) і Віленскай (1934 – 1936) беларускіх гімназіях.

З Вільняй і яе грамадска-культурным асяроддзем у асабістай і творчай біяграфіі Н. Тарас многае звязана. Тут яна сустрэлася і пасябрала з цікавымі людзьмі, вялікімі патрыётамі Бацькаўшчыны, якія непасрэдна спрычыніліся да яе жыццёвага і літаратурнага лёсу, – Рыгорам Шырмам, Максімам Танкам, Міхасём Васільком, Валянцінам Таўлаем і іншымі, тут запачаткавала ўласны мастацка-творчы шлях, апублікаваўшы першыя вершы ў часопісах “Беларускі летапіс”, “Шлях моладзі”, газеце “Наша воля”.

Мастацкі талент Н. Тарас развіваўся ў рэчышчы лірыка-апавядальнай стылявой плыні заходнебеларускай паэзіі. Як вядома, да яе належалі Гальяш Леўчык, Міхась Васілёк, Міхась Машара, Мікола Засім, Анатоль Іверс, Сяргей Крывец, Алесь Дубровіч і інш. Маладая паэтка сцвярджала сябе, галоўным чынам, праз засяроджаны роздум над вострымі праблемамі і супярэчнасцямі грамадскага жыцця, самапаглыбленне, выяўленне драматызаванага, поўнага болю, суму і горычы пачуцця. У яе характары светабачання і ладзе мыслення пераважалі працэсы душэўна-псіхалагічнага абжывання заходнебеларускай рэчаіснасці, суб'ектыўнага адчування і ўспрымання падзей і фактаў, тонкія лірычныя назіранні і ацэнкі. Нехта І. П. у рэцэнзіі на першы паэтычны зборнік “На ўсход ідучы” (1940) Н. Тарас абгрунтавана адзначаў: “Вершы напісаны проста, у іх яшчэ няма спеласці і спрактыкаванасці майстра (гэта толькі першыя спробы п'яра), але яны шчырыя, нават непасрэдня, ідуць ад сэрца – у гэтым характэрная іх рыса. У іх няма ненатуральнага, у іх перажытае, бачнае, звезданае, балючае. Гэта азначае, што вершы з'явіліся ў выніку патрабаванняў самога жыцця, народжаны ім, напоўнены яго зместам” [3, с. 180]. З характарыстыкамі і заключэннямі І. П. шмат у чым пераклікаюцца словы заходнебеларускага літаратара і грамадска-культурнага дзеяча А. Чэмера (А. Анішчыка), які блізка ведаў паэтку, часта выступаў з ёю на літаратурна-мастацкіх імпрэзах. У лісце да аўтара артыкула ад 30 студзеня 2001 г. ён разважаў: «Што мне падабалася ў творчасці Ніны Тарас? Перш за ўсё гарманічнасць яе паэзіі (форма, распрацаваная сусветнымі класікамі) – моцная рыфма, рытмічнасць і яснасць думкі, простаі і мудрай. І шчырая, душэўная эмацыянальнасць».

У яе ня было штучнасці, дурнаватых хітраспляценняў (напр., “хмары ў портках ці спадніцах”). І ні цені “напышлівасці”. Усё ясна, усё сьветла, усё рэальна і праўдзіва. Па прыкладу геніяльных паэтаў – Байрана, Шыллера, Пушкіна, Лермантава ці Багдановіча і Купалы» [9].

Паказальныя назіранні знаходзім у сучасных даследчыкаў. “Сіла лірыкі Н. Тарас, – падкрэсліваў А. Лойка, – у душэўнай чысціні, у даверлівасці інтанацый, выяўленні душы тонкай, чалавечай, адкрытай, а таму шмат у чым безабароннай перад грубасцю і абыякавасцю. Лірычную гераіню паэтэсы лёгка параніць, бо яна – чуллівая, як мембрана, яна – імгненны рэзанатар, настроены на абвостранае перажыванне ўсяго, што дзесьці, камусьці баліць, пагражае, кагосьці зневажае і ганьбіць” [5, с. 4].

Ніна Тарас адкрыта глядзела на свет, спазнавала яго адвечныя таямніцы і загадкі, сумныя рэаліі

і канкрэтыку праз усведамленне сваёй душэўнай повязі з ім, з клопатамі і турботамаі працоўнай масы, прадстаўнікоў грамадска-патрыятычнага руху, праз прыналежнасць да ўсяго ходу сацыяльных змен і зрухаў і адказнасць за яго. У яе паэтычным малюнку, натуральна, прысутнічалі прадметы і аксесуары аб'ектыўнай рэчаіснасці, у прыватнасці сялянскага жыцця, але яны амаль заўсёды сумяшчаліся з тонкімі лірычнымі вобразамі, спалучаліся з пластычна-выяўленчымі паралелямі і асацыяцыямі, у якіх пераважалі цёплыя, мяккія, стрыманыя колеры і адценні:

*Лёгка ўздыхнулі у полі вятры,
Сонца яснаей узышло, як учора.
Жаўранак недзе у хмарах разліў
Звонкае гора.*

*За баразною ішоў арамай,
Ціха на коніка нукаў;
Можа, й не цяжка, а неяк спіна
Гнулася крукам [7, с. 9].*

Відаць, менавіта гэтая акалічнасць дала падставы Н. Левіну, другому рэцэнзенту зборніка вершаў “На ўсход ідучы”, пераканана заўважыць: «Ніна Тарас – “ціхая” паэтэса. Яна ўнікае гучных слоў і гаворыць нібы ўпоўголаса. Яе палітра ведае толькі напоўпрытушаныя, спакойныя фарбы» [4, с. 3].

Ніна Тарас задумвалася над балючымі рэаліямі заходнебеларускай рэчаіснасці, імкнулася вытлумачыць іх, блізка да сэрца прымала людскую нядолю. Яе лірычная гераіня востра адчувала дэфіцыт праўды і шчырасці ў грамадстве, чуласці і спагады, гарманічных адносін паміж людзьмі, асуджала бяспраўе, здзек і прыніжэнне. Гэта добра відаць на прыкладзе вершаў “Вясна”, “Замятае снегам”, “На бруку”, “За кудзелай” і інш.

У вершы “Замятае снегам” паэтка намалявала вобраз панурага, падбітага цяжкім шляхам і непасільным горам адзінокага падарожніка ў лапцях на нагах і з торбаю за плячыма, які “*праз вятры-завеі ды у свет ідзе*”. Яго выгналі з дому скрутныя жыццёвыя няўладзіцы, матэрыяльная нэндза, бяхлебца і беспрасвецце. Лютуе пранізлівы вецер, змяіцца снежная дуйка, нудны далягляд усцілае прыцьмелыя навакольныя абшары (“*Замятае снегам знанья дарогі, / Ні агню, ні следу вокала нідзе...*”), а ён, занядбаны непрыхільным лёсам і прыгнечаны цяжкімі думамі, цягавіта крочыць па бездарожжы, адольвае шлях ад адной вёскі да другой у пошуках хлеба і спагады, падтрымкі і надзеі.

*Пракладаюць сцежку па сумётах лапці,
Пакідаюць лапці доўгія сляды...
Ці ж за хлебам лёгка
па людзях цягацца?
Эх, жыццё, жыццё ты, цяжкія гады!..
.....*

*Хіба там, у вёсцы, дзе сплялося гора,
Дзе дрыжыць ад сцюжы вечарам сям'я,
Вынесе батрачка лустачку з каморы,
Хоць вясной спаткае голад і сама* [7, с. 12 – 13].

Прадмет увагі і лірычнага роздуму Н. Тарас у вершы “На бруку” – чалавечая трагедыя, ціхая, непрыкметная, маўклівая смерць бяздомнай галоднай жанчыны ў адным з цёмных гарадскіх завулкаў. Аўтарка стварыла наглядную псіхалагічна насычаную, пераканальную і ўражлівую карціну. Удала расстаўлены сэнсавыя і эмацыйныя акцэнтны. Позні асенні вечар (“*Хутка дзень заплюшчыў зморанья вочы...*”), змрок і раскінутыя “*густыя цені на бруку*”, цяглы, золкі дождж, які “*сцюдзёна шыбы, звонячы, палошча, / Гасіць на прадмесці ліхтары, вітрыны*”, парывісты, колкі вецер... “*і жыло ў завулку нешта і дрыжэла...*” Паэтка праводзіць паралель паміж станам прыроды і тым, што адбылося “*над сырой сцяной*” на халодным, мокрым бруку.

*Атулішы дзіця хусткаю парванай,
Пад сырой сцяной галодная сядзела,
Галаву схіліла ніжэй, як прад панам, –
Хіба, можа, болей есці не хацела.*

І ніхто не бачыў, як яна сканала... [7, с. 13].

На першы погляд, шараговае здарэнне, прыватны выпадак з жыцця Заходняй Беларусі набыў пад пяром Н. Тарас адметную сімвалічную афарбоўку, рысы сацыяльнай заканамернасці і тыповасці, стаў матэрыялам для роздуму адносна чалавечай долі ва ўмовах грамадства, заснаванага на несправядлівасці і прыніжэнні. Шматзначна гучаць заключныя радкі верша: “*Ды на што галодным заглядаць у вочы?! / Толькі доўга вецер на глухіх кварталах / Скавытаў асенняй неспакойнай ноччу*” [7, с. 13].

Трэба сказаць, Н. Тарас здолела адчуць і раскрыць тыя зрухі, якія адбываліся ў свядомасці народных мас, асабліва рэвалюцыянізацыі працоўнага асяроддзя. У яе найлепшых вершах знайшлі выяўленне маўклівае непрымання і асуджэнне героем негатыўных працэсаў з жыцця Заходняй Беларусі і яго адкрытая перасцярога, папярэджанне, прытоенае супрацьстаянне палітыцы сацыяльнага і нацыянальнага ўціску, вера ў непазбежны надыход якасных пазітыўных змен і пераўтварэнняў. Р. Бярозкін, выдатны знаўца паэтаў і паэзіі, несумненна, меў рацыю, калі адзначаў: “*Вуснамі М. Танка альбо П. Пестрака гаварыў актыўны змагар, рэвалюцыянер-прафесіянал, той, хто вёў за сабой народныя масы. Творчасць жа такіх паэтаў, як Ніна Тарас, адлюстравала працэс рэвалюцыянізацыі, які адбываўся ў заходнебеларускай вёсцы, у свядомасці тых, каго вялі за сабой камуністы. Тое, што Ніне Тарас удалося па-свойму, з вялікім адчуваннем жыццёвай праўды, перадаць*

найбольш характэрныя бакі гэтага працэсу, ды яшчэ ў спецыфічна-жаночым яго праламленні, робіць яе паэзію з’явай цікавай і знамянальнай ва ўсіх адносінах” [2, с. 30].

Думаецца, выяўленне гэтага працэсу шмат у чым абумоўлена і той акалічнасцю, што паэтка знаходзілася пад моцным уплывам асобы і творчых пошукаў М. Танка, што непасрэдна адбілася як на змесце, тэматыцы і праблематыцы яе вершаў, так і на іх форме, мастацка-стылявых асаблівасцях.

Лірычная гераіня верша “Ужо зіма” імкнецца знайсці сябе як асобу, усвядоміць сваё лёсаноснае наканаванне, жыццёвую місію, задумаецца над месцам і роляю ў чалавечай супольнасці, грамадскіх варунках. Ёй сняцца “*шляхі нязнання / Праз межы, вузкія палі*” [7, с. 16]. Яна глядзіць наперад, марыць пра шчаслівую будучыню, прыгадваючы нядаўняе мінулае, родныя ваколцы і ўсё, звязанае з імі: крынічку, якая “*ўеіцца на лугу*”, “*вербы ў ціхай лёгкай просіні*”, што навяваюць “*светлую тугу*”. Яна вяртаецца да бацькоўскай хаты, вандруе знаёмымі юнацкімі сцежкамі, паэтызуе блізка і дарагія сэрцу мясціны і краявіды. Усё гэта – крыніца яе перажыванняў, пакут і роздуму, часцінка душы і яе самой.

*Цяпер зіма... І шлях замецены
Не раз снягамі уначы...
Сумуе маці недзе вечарам,
Кудзелю тонка прадучы,*

*А прада мною зноў нязнання
Дарогі, вузкія палі.
Хоць позна ўжо, і, ветрам гнання,
Далёка хмары адплылі* [7, с. 17].

У большасці вершаў Н. Тарас 1930-х гг. традыцыйная для беларускай паэзіі апавядальная аснова прыкметна паслабленая, сюжэтная лінія (калі яна ёсць) пакідае адчуванне прыглушанасці, як бы недавыяўленасці. Вядучае ж месца займае лірычны пачатак з медытацыйным адценнем, трывожлівае развага аўтаркі.

Мы не сустрэнем у паэзіі Н. Тарас той канкрэтыкі прадметна-рэчыўнага мыслення, дэталізацыі вобразна-метафарычнага выяўлення і раскрыцця жыццёвых працэсаў, часам ролевага пераўвасаблення героя, якія вызначалі, напрыклад, мастацкае пісьмо М. Засіма, некаторых іншых аўтараў. Яна была досыць далёкая ад распаўсюджанай і папулярнай у Заходняй Беларусі, асабліва ў насычаныя важнымі грамадскімі зменамі, сацыяльнымі ўзрушэннямі 1920-я гг., эталагічнай, публіцыстычна-заклікавай, часам псеўдааптымістычнай лірыкі. У аснове яе зместу палягаў не расказ пра пэўныя падзеі і факты, а маналагічная споведзь аўтаркі, поўная ўсведамлення складанасці і драматызму часу, душэўнай трылогі, суму і шкадавання, прадчування новых нягод і выпра-

баванняў, а таксама страт. Гэта паэзія працэсу, развіцця, аналізу, пошуку праўды і ісціны, ідэалу, выхавання праз перакананне, раскрыццё складанага свету душэўна-псіхалагічных перажыванняў. Дадзеныя асаблівасці будуць далей развівацца ў творчасці Н. Тарас савецкага перыяду. Праз многія гады, характарызуючы зборнік вершаў паэтки “У тапаліную замець” (1976), П. Пестрак у лісце да яе адзначыў наступнае: «Здаровае думанне і пачуццё. Ясная, паэтычная акрэсленасць думак і вобразаў. У пабудове вобразаў моцна праяўляецца адчувальнасць аўтара “сваіх” жыццёвых абставін, пад уплывам якіх аўтар і вядзе-выкладае задуму свайго сюжэта, вядзе роўна, упэўнена, з харошым пачуццём меры, ад чаго і плыве ўвесь паэтычны, ураўнаважаны, цёплы сказ творчай плыні» [8, арк. 2].

Варта заўважыць, што творчасці Н. Тарас 1930-х гг. уласціва праблемна-тэматычная абмежаванасць; лірычнай гераіні не ставала цэльнасці характару, яе вызначала пэўная расслабленасць у раскрыцці душэўна-псіхалагічных перажыванняў. Гаворачы пра вершы “Вясна”, “Яшчэ, веру...”, “Замятае снегам” і “На бруку”, найлепшыя ў яе творчасці 1930-х гг., У. Анісковіч, услед за іншымі крытыкамі і літаратуразнаўцамі, падкрэсліваў, што іх індывідуальна-аўтарская адметнасць у мастацкім выяўленні рэчаіснасці, “эстэтычнае ўздзеянне” на чытача паслаблены “рыторыкай, апісальніцтвам, дэкларатыўнасцю, часам і няўменнем арганізаваць настроі, уражанні адной вобразнай думкай” [1, с. 3].

У гады вайны Н. Тарас актыўна ўдзельнічала ў барацьбе з ворагам, была сувязной партызанскіх брыгад імя С. Кірава і Ф. Дзяржынскага. З 1945 г. жыла ў Мінску, працавала стыльрэдактарам Дзяржаўнага выдавецтва БССР. Выдала зборнік “Суніцы” (1946), які склалі вершы ваеннага тэматычнага пласта. Яны характарызуюцца значнасцю ідэйнага зместу, арыгінальнасцю назіранняў, непасрэднасцю аўтарскага пачуцця. Глыбокім смуткам поўніцца, напрыклад, верш “Суніцы”, пабудаваны па прынцыпе кантраснага супрацьпастаўлення пластычных малюнкаў даваеннай і ваеннай рэчаіснасці.

З 1950-х гг. Н. Тарас працавала ў газеце “Піянер Беларусі”, літкансультантам рэдакцыі газеты “Звязда”. У 1957 г. закончыла Вышэйшыя літаратурныя курсы ў Маскве. У пасляваенны час выйшлі наступныя яе кнігі: “Вершы” (1952), “Кветка шчасця” (выбранае, 1958), “Пад белым яварам” (выбранае, 1966), “У тапаліную замець” (вершы і паэма, 1976), “Праметэю прыйду пакланіцца” (1981), “Праз вятры-завеі” (выбранае, 1986). Выдала кніжкі для дзяцей “Казкі пра абавязкі” (1955), “Наш бор” (1968). У 1960 – 1980-я гг. істотна пашырыліся ідэйна-тэматычныя абсягі творчасці паэтки. Адзначаныя

кнігі не толькі адлюстроўвалі праблемы тагачаснага жыцця, мірныя працоўныя клопаты беларуса (“Знаю, дзень гэты пройдзе”, “Я ў захапленні на палі гляджу...”, “Заўжды мы марым аб нечым узнёслым...”), але і звярталіся да драматычна-трагічных старонак заходнебеларускага мінулага, героікі рэвалюцыйнага падполля, вогненнай памяці ваеннага ліхалецця (“Як жа маглі б мы жыць без надзеі...”, “Памяці Валянціна Таўлая”, “Ельнік вясяны пахне смалою...”, “Фіялкі”, “Ля абеліска”). У паэзіі Н. Тарас у добрай згодзе суседнічаюць вершы пра высокую красу роднай зямлі, вёску, дарогі і любы сэрцу бацькоўскаму кут (“Елачкі”, “Ад спёкі, што цэлы паліла дзень...”, “Яшчэ пад Мінскам беля сумёты...”), багатая на эмоцыі любоўная лірыка (“Рамонкі”, “Мы з мілым размінуліся”, “Адчуваю з днём кожным: усё ад цябе адыходжу...”), а таксама тэксты на тэму паэта і паэзіі, прысвечаныя таямніцам творчасці (“Мая ціхая песня дубраўная...”, “Слова пра слова”, “Вершы, бы дзеці, нараджаюцца ў муках...”). Але, галоўнае, прыкметна ўзрасла вага духоўна-гуманістычнага пачатку, паглыбілася асабовасць ідэйна-эстэтычнага дыскурсу, узмацнілася шматмернасць аўтарскай думкі, сінтэтычнасць перажывання (“Вёскі родныя”, “У белай палаце”, “Мая дарога”). Н. Тарас ступіла на шлях самаспазнання, імкнулася вызначыць асноватворны змест з’яў і падзей. Яна асэнсоўвала працэсы грамадскай рэчаіснасці ў цеснай спалучанасці паўсядзённасці і гістарычнага мінулага, іх суаднесенасці з унутраным самаадчуваннем лірычнай гераіні:

*Бывае так, што нешта ўскалыхнецца
Ў душы тваёй,*

і ўжо на ўсе лады

*Тут песня нечаканая пальцеца,
Нібы струмень гаючае вады.*

*І месца ёй у сэрцы не стае –
На волю рвецца ў сінія прасторы...
Глядзіш,*

і падхапілі ўжо яе

Даліны неабсяжныя і горы [7, с. 90].

Найлепшыя вершы Н. Тарас гэтага часу сведчаць пра актыўнае духоўнае жыццё і ўтвараюць характэрную ідэйна-эстэтычную цэласнасць. Перад намі асоба, якая прайшла доўгімі шляхамі-дарогамі нягод і выпрабаванняў і ведае цану сапраўдным каштоўнасцям чалавечага жыцця. “Ростань мяне навучыла зараз / Цаніць усё роднае і дарогае”, сцвярджае Н. Тарас у вершы “Ці помніш беля ў лесе канваліі?” [7, с. 72]. А гэта – з верша “Помнік культуры”: “Мне цяжка было б без птушынага звону, / Без летніх наднёманскіх подыхаў свежых...” [7, с. 83].

Філасофска-медытацыйны, аналітычны пачатак дамiнуе ў вершы “Мой белы свет, на луг сцяжынка тая...” Н. Тарас. Лірычная гераіня

робіць своеасаблівы вертыкальны зрэз свайго нялёгкага жыццёвага лёсу, апелюе да мілых і дарагіх карцін дзяцінства, звязаных з вясковым прыволлем, чароўнай красой бацькоўскай зямлі:

*Мой белы свет, на луг сцяжынка тая,
І сажалка, і ў квецці сенажаць...
Ліляя ціха-ціха дацвітае,
Таўкачыкі у завадзі дрыжаць.*

*Сяброўка мілая, ліляя, прыгарніся,
Схілі свае пялёсткі пад рукой.
Маё дзяцінства, да мяне вярніся.
З рамонкамі, вянкамі васількоў [7, с. 92 – 93].*

Мяккая душэўнасць, летуценнасць пераплятаюцца тут з унутранай дабратай і даверлівасцю споведзі. У свядомасці паэтки паўстаюць стрыжнявыя этапы асабістай біяграфіі, жыццёвага шляху:

*Няхай панікне дзесьці там, удалі,
Мінулы шлях, нібы ў забытым сне,
І той, з кім лёсу разлучылі хвалі,
Праз далячынь гадоў хай не кляне... [7, с. 93].*

Паэтка гаворыць даходліва, вобразна-выразна, па-мастацку пераканальна. Мы тут бачым і радасць, і дакор, і шкадаванне... Праявы часовага, хуткацечнага арганічна кладуцца ў агульнае рэчышча вечнага, анталагічнага. Рэалізуючыся праз матыў асацыятыўнай памяці, лірычная эмоцыя заключае ў сабе адзнакі напружанага духоўна-філасофскага роздуму і сацыяльна-маральнага пошуку лірычнай гераіні. Верш у цэлым прасякнуты элегічна светлай танальнасцю:

*Сама нічога не ўзяла з сабою,
Як толькі гэтую нябёсаў сіню
І толькі шлях нязнаны ўдалачынь,
Ды песню, што заўжды была са мною [7, с. 93].*

Даволі разнастайная паэзія Н. Тарас у стыльва-выяўленчым плане. Мы заўважаем у ёй і грамадзянскі маналог, і філасофскую медытацыю, і горкую споведзь, і лірычную імпрэсію, і проста верш-замалёўку з нагоды.

У артыкуле з нагоды 50-годдзя паэтки пад характэрнай назвай “Жніво” Е. Лось падкрэслівала: «Вершам Ніны Тарас уласцівы лагодны “жаноцкі” лірызм, настраёнасць, шчырасць. Паэтэса нібы знарок пазбягае эфектных словатвораў, гучных рыфмаў і рытмаў. Яна нібы хоча даказаць, што і ціха сказанае паэтычнае слова мэты дасягне» [6, с. 4]. Так, творчасць Н. Тарас сцішаная, пяшчотная, задушэўная. Яна някідкая як па ідэйным пафасе, праблема-на-тэматычным змесце, так і ў паэтыка-стылявым плане. Не прэтэндуючы на вырашэнне глабальных тэм і праблем, лірыка займае даволі сціплае месца ў гісторыка-літаратурным працэсе Беларусі пасляваеннага перыяду – “як валошка ў сінім вяноч-

ку, / кропля светлая ў ручаёчку”. Дарэчы, гэта добра ўсведамляла і сама Н. Тарас, пра што сведчаць наступныя радкі яе вядомага верша:

*Не думаю пра ямбы і харзі
І націскаў на пальцах не лічу,
І рыфмай самай моднай не хварэю,
І наўздагон за славай не лячу.*

*А прагну ўсё ж, каб мой напеў нягучны
Хаця б малой крынічкаю звінеў,
Сярод лугоў, сярод травы гаючай
Струменем чыстым булькатаў на дне.*

*Каб кожны, хто жадае тут напіцца,
Сумеў хоць трохі смагу наталіць
І каб адчуў, што б’еца ў той крыніцы
І боль, і радасць роднае зямлі [7, с. 144 – 145].*

Адметнай летуценнасцю светаўспрымання, тонкай пачуццёвасцю, пяшчотнасцю лірычнага мыслення прасякнуты многія вобразы паэтки: “Сабралі мы пшаніцу ў добры час – / Зярняты на далоні, быццам зоры” (“Я ў захапленні на палі гляджу...”), “Летам звонка шпакі пня / Груша кожная, кожны клён” (“Вёскі родныя”), “Елачкі ў снесце, бы ў таныцы дзяўчыны, застылі” (“Елачкі”) і інш.

Памерла Ніна Тарас 12 снежня 2006 г., пражыўшы вялікае, насычанае значнымі падзеямі і пераўтварэннямі жыццё. Найлепшыя вершы паэтки вызначаюцца чысцінёй духоўна-маральных ідэалаў і памкненняў гераіні, святлом гуманізму, мужнай спавядальнасцю, глыбінёй лірычнага роздуму. Яны кранаюць і запамінаюцца цеплынёй і шчырасцю ў паэтызацыі Бацькаўшчыны, тонкім пранікненнем у філасофію жыцця сучасніка, адметным асэнсаваннем вечных праблем, пластычнай выяўленчасцю прыродных малюнкаў.

Спіс літаратуры

1. **Анісковіч, У.** Плён гадоў / У. Анісковіч // ЛіМ. – 1967. – 12 мая. – С. 3 [Рэц. на зб.: Тарас, Н. Пад белым яварам: выбр. вершы / Н. Тарас. – Мінск: Беларусь, 1966. – 247 с.].
2. **Бярозкін, Р.** “Кветка шчасця” / Р. Бярозкін // Беларусь. – 1959. – № 7. – С. 30 [Рэц. на зб.: Тарас, Н. Кветка шчасця: выбр. вершы / Н. Тарас. – Мінск: Дзяржвыд БССР, 1958. – 180 с.].
3. **І. П.** [Рэцэнзія] / І. П. // Польшыя рэволюцыі. – 1941. – № 1. – С. 180 – 181 [Рэц. на зб.: Тарас, Н. На ўсход ідучы... (вершы) / Н. Тарас. – Мінск: Дзярж. выд-ва пры СНК БССР, 1940. – 43 с.].
4. **Левін, Н.** Вера ў жыццё / Н. Левін // ЛіМ. – 1940. – 14 вер. – С. 3 [Рэц. на зб.: Тарас, Н. На ўсход ідучы... (вершы) / Н. Тарас. – Мінск: Дзярж. выд-ва пры СНК БССР, 1940. – 43 с.].
5. **Лойка, А.** Шчырая песня / А. Лойка // Тарас, Н. Праз вятры-заветы: вершы / Н. Тарас. – Мінск: Маст. літ., 1986. – С. 3 – 6.
6. **Лось, Е.** Жніво / Е. Лось // ЛіМ. – 1966. – 20 мая. – С. 4.
7. **Тарас, Н.** Праз вятры-заветы: вершы / Н. Тарас. – Мінск: Маст. літ., 1986.
8. **Пестрак, П.** Кароткія заўвагі на вершы Тарас Н., якія ўвайшлі ў зборнік “У тапаліную замець” / П. Пестрак // ЦНБ НАН Беларусі, аддзел рэдкіх кніг і рукапісаў. – Фонд 33. – Воп. 1. – Адз. зах. 414.
9. **Цытуецца паводле матэрыялаў**, якія захоўваюцца ў аўтара.

“У КОЖНАЙ ПЕСНІ ДОЛЯ СВАЯ...”

ЖЫЦЦЁ І ЛІРЫКА НІНЫ ТАРАС

Артыкул прысвечаны разгляду жыццёвага і творчага шляху беларускай паэтки Ніны Тарас, аналізуецца ідэйна-эстэтычная і мастацкая адметнасць яе лірыкі, вызначаецца роля творчасці паэтки ў беларускай літаратуры ХХ ст.

Ключавыя словы: *Ніна Тарас, жыццё, лірыка, лірычная гераіня, вобраз, ідэйна-эстэтычны змест, нацыянальная адметнасць, эвалюцыя творчасці, беларуская паэзія.*

The article is devoted to the life and career of the Belarusian poetess Nina Taras, analyzed the ideological and aesthetic and artistic feature of her poetry, the poet defines the role of creativity in the Belarusian literature of the twentieth century.

Ніна Тарас адносіцца да плеяды заходнебеларускіх паэтаў, якія прыйшлі ў літаратуру ў канцы 20-х – 30-я гг. ХХ ст. (М. Танк, П. Пестрак, В. Таўлай, М. Васілёк, М. Машара і інш.). У такім шэрагу творчасць Ніны Тарас вылучылася асаблівай шчырасцю, жаночай непасрэднасцю, самапаглыбленасцю, адкрытасцю, тонкім адчуваннем роднай прыроды, “заземленасцю” ў глыбоканародную нацыянальную культуру.

Як зазначыў А. Лойка, “лірычнымі вершамі... Н. Тарас праз усё жыццё пісала... раман свайго жыцця – суровы, пачуццёвы: пра лёс заходнебеларускай дзяўчыны...” [1, с. 5].

Пачатковую адукацыю Ніна Тарас атрымала ў вясковай польскай школе. Тут у трэцім класе, як успамінала паэтка, яна склала першы верш “Пастушка” па-польску [2, с. 335]. Але беларускі настаўнік Шляхтун параіў ёй пісаць на роднай мове. Так Н. Тарас пачала пісаць вершы пра рэчку, лес, птушак. Але яе бацьку, Міхаіла Адамавіча, гэтыя вершы не задаволілі. На ўсё жыццё запамніла Ніна Міхайлаўна бацькаву параду, якую ён даў, завёўшы яе на высокую гару за вёскай: “А ты думаеш – ёсць дзе прыгажэй? Увесь свет прайдзі, а не знойдзеш такой вёскі, як наша. І такой рэчкі, і лесу. І такіх узгоркаў зялёных... Вось пра гэта, дачушка, і пішы” [2, с. 366]. Бацька зрабіў усё, каб падтрымаць яе літаратурныя пачынанні, аддаўшы дачку вучыцца спачатку ў Навагрудскую, а пасля Віленскую беларускія гімназіі. Дзякуючы бацьку, які зрабіў уласнымі рукамі скрыпку, паэтка навучылася граць, спявала ў хоры пад кіраўніцтвам дырыжора і кампазітара А. Валынчыка.

Бацька стаў для Н. Тарас і першым настаўнікам, і дарадцам, і крытыкам. І дзе б ні знаходзілася лірычная гераіня Н. Тарас, якая адлегласць ні разлучала б яе з родным домам, сэрцам яна была побач з блізкімі:

*Далёка дзесьці – вёска, родны дом,
Сумуе бацька позна над акном...*

.....

*І на дарогу незнарок зірне,
Ці не набачыць зноў здалёк мяне,
Каб шчыра ад душы пагаварыць,
Як родныя, як блізкія сябры,
Каб, як калісь параіцца – пазнаць,
Што цешыць нас і што трывожыць нас...*

[3, с. 48]

Светлы вобраз бацькі пранесла паэтка праз усё жыццё і праз усю творчасць (вершы “На скалах Крыма”, “У белаі палаце”, “Што ж не сустракаеш ты мяне?”, “Не раз пльвём мы па жыццёвых хвалях...” і інш.).

Калі Н. Тарас навучалася ў Віленскай беларускай гімназіі, ёй пашчасціла пазнаёміцца з М. Танкам, дзякуючы якому ў газеце “Наша воля” ўпершыню быў надрукаваны яе верш “Яшчэ, веру, ты, вёска, устанеш...”. Паэтка пісала: “Максім Танк быў чулым, уважлівым таварышам, аказваў у патрэбную мінуту маральную, творчую і матэрыяльную падтрымку (ад МОПРа). Усе сустрэчы з ім помняцца як самыя шчырыя, сардэчныя” [2, с. 342]. Вершы М. Танка былі вельмі папулярныя сярод тагачаснай беларускай моладзі, паэт адыграў істотную ролю ў самавызначэнні Н. Тарас, яна прызнавалася: “Для мяне асабіста вершы М. Танка былі вельмі блізкія, неабходныя. Яны дапамагалі мне і жыць і пісаць самай” [2, с. 346].

Пасля заканчэння гімназіі Н. Тарас жыла ў Вільні, рыхтавалася да паступлення ва ўніверсітэт на філалагічны факультэт. Але ўлетку 1937 г. бацькі папрасілі яе прыехаць дамоў, бо моцна захварэла яе малодшая сястра Марыся, у якой выявілі сухоты. Н. Тарас вырашыла правесці з сям’ёй усё лета, а восенню сястры не стала. У Вільню паэтка вярнуцца не змагла – там пачаліся масавыя арышты.

У 1938 г. Н. Тарас выйшла замуж, пераехала ў Ліду, дзе і сустрэла далучэнне Заходняй Беларусі. Працавала ў рэдакцыі раённай газеты “Уперад”. Там пазнаёмілася з Валянцінам Таўлаем, з якім завязалася моцнае сяброўства, неаднаразова Н. Тарас прысвячала яму вершы (“Памяці Валянціна Таўлая”, “Валянціну Таўлаю” і інш.).

Першы зборнік паэтыкі “На ўсход ідучы” выйшаў з друку ў 1940 г. Н. Тарас прынялі ў Саюз пісьменнікаў БССР. Агульным лейтмотывам кнігі стаў сумны настрой, выкліканы цяжкім становішчам родных вёсак, горам, голадам, галечай беларусаў, зборнік насычаны невясёлымі метафарамі і эпітэтамі (“эх, жыццё, думы-песні парваныя”, “латае сярмягу адзінокі вецер”, “там, у вёсцы, дзе сплялося гора” і інш.), уражае шчыmlіваасцю аксюмаран “звонкае гора”. Ва ўласцівым паэтыцы народным стылі, у форме песні-плачу перададзена гора маладой дзяўчыны: “Эх, мая доля, доля дзяўчыны, – / Цяжка застацца адной!.. / Помню, любіла, кажаў: “Не пакіну...” / Арыштавалі вясной» [3, с. 12]. Матыў страху арышту блізкіх пераплятаецца з глыбокім асеннім сумам: “Здасца, пачуеш знаёмы крок, / Слухаеш, зачараваны... / Не, гэта падаюць проста у змрок / Спелыя з дрэва каштаны. / Стукне, пакоціцца... Ціха ізноў, / Зноў ты ідзеш асцярожна... / А можа, недзе пад звон кайданоў / Крочыш да брамы астрожнай?” [3, с. 20]. Агульны прыгнечаны настрой кнігі ўзмацняецца асабістым горам паэтыкі ад страты сястры Марысі: “Плакала маці ноччу / Сястра сухотная не здаравее...” [3, с. 9], “Чыесь слёзы звінелі так блізкія: / – Не чакала... Папраўлюся мо... / Пайшлі б разам, дарога хоць слізкая...” [3, с. 15]. Але змрок асвятляецца надзеяй, перададзенай праз вобразы “дарогі на Усход”, “зарніцы, якая зазьяе на Усходзе”, а таксама яшчэ сціплым, няўпэўненым усведамленнем уласнага паэтычнага прызначэння: “Мяне ахрысцілі нібыта паэтам, / І я нібы вершы пішу...” [3, с. 23].

На пачатку Вялікай Айчыннай вайны Н. Тарас жыла ў бацькі ў в. Заполле, пасля вярнулася ў Ліду. У 1943 – 1944 гг. была партызанскай сувязной. Узнагароджана ордэнам Айчыннай вайны 2-й ступені, Ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета Беларускай ССР і Літоўскай ССР, медалямі. У 1944 – 1945 гг. працавала ў газеце “Уперад”. Вясной 1945 г. Н. Тарас пераехала ў Мінск, працавала стыльрэдактарам Дзяржвыдавецтва БССР.

У 1946 г. убачыў свет другі зборнік вершаў Н. Тарас “Суніцы”. Галоўная яго тэма – вайна. Для паэтыкі нават чырвоны колер суніц мае алегорыю з колерам крыві: “А толькі летам у бары суніцы / Крывёю будуць капаць на траву...” [3, с. 26]. Шмат пакут і выпрабаванняў прынесла вайна беларускаму народу, яна стала вялікай драмай, усвядомленай не толькі ў асабістым, але і ў агульнанародным маштабе. Н. Тарас у ваенных творах перадала ўсю шматграннасць адценняў душэўнага стану жанчы-

ны падчас гэтай навалы. У вершы, датаваным 1942 г., лірычная гераіня разгубленая, параўнанне з падбітай птушкай дакладна перадае яе стан:

*Стаю, бы падбітая птушка,
Што збілася ноччу з дарогі...
Скажы, як мне выбрацца з цемры –
Да ўзлёту, да перамогі? [3, с. 27]*

Стан разгубленасці змяняецца надзеяй на перамогу. Па-жаночаму пяшчотныя вершы “Супакойся”, “Не плач” (“Супакойся, я раны агледжу твае, / Адначні ў цішы пасля бою...” [3, с. 29]; “Не плач, мая гаротная... / Адпомсім мы з табой / За край, агнём зруйнаваны, / За боль – і твой і мой” [3, с. 33]). Традыцыйнай алегарычнасцю кранае верш “Мой сад”, пасля вайны лірычная гераіня вярнулася дамоў і не ўбачыла “ні саду, ні асёліц. / Падмурак, печ – пажарышча сляды... / З зямлі агаркі чорных пнёў тырчэлі / У тры рады” [3, с. 36]. Верш мае аўтабіяграфічны характар – падчас вайны згарэў дом, дзе жыла паэтка. Не ўдалося захаваць ні рукапісаў, ні памятных кніг, ні іншых матэрыялаў. Але нягледзячы ні на што, лірычная гераіня поўная аптымізму:

*Ну што ж, слязамі не вярнуць нам страты...
Тут пабудуем зноў дамы ў рад,
І завітнее каля нашай хаты
Зялёны сад [3, с. 36].*

Актуальная для твораў таго часу тэма адбудовання зруйнаваных вайной вёсак і гарадоў адлюстравана ў многіх творах Н. Тарас (вершы “Збудуем дом”, “Хаця вайна, як цяжкі сон...” і інш.).

У 1947 г. Ніна Тарас паступіла на завочнае аддзяленне БДУ, але па сямейных абставінах хутка пакінула вучобу. З 1951 г. яна працавала ў газеце “Піянер Беларусі”, у 1953 – 1954 гг. – літкансультантам газеты “Звязда”. Пасля заканчэння ў 1957 г. Вышэйшых літаратурных курсаў у Маскве перайшла на творчую працу.

Трэці зборнік лірыкі “Вершы” Н. Тарас выйшаў у 1952 г. Як і ў першай кнізе, усе думкі лірычнай гераіні вяртаюцца да мілых сэрцу абсягаў роднай вёскі. Нават знаходзячыся на адпачынку ў Крыме, атрымліваючы асалоду ад марскіх і горных краявідаў, паэтка думае пра росквіт родных мясцін (вершы “На скалах Крыма”, “Над скаламі ў сінім небе зоры...”, “Мора” і інш.).

Сувяззю з фальклорнай традыцыяй вылучаецца вясновая песня “Узідзі нам, сонейка!”. Толькі вобраз лірычнай гераіні новы, адпаведны часу – дзяўчына-калгасніца, якая кросны па-

мяняла на кнігі: “Я кудзелі болей / не крану – / *Лепш чытаць кнігі / Распачну. / Буду я ў кнігах / Вывучаць, / Як мне нашу землю / Даглядаць, / Як мне наша поле / Засяваць, / Як мне нашу долю / будаваць*” [3, с. 41].

Паэтка выдала дзве кніжкі вершаў для дзяцей “Казкі пра абавязкі” (1955) і “Наш бор” (1968). Гэта абумоўлена шчаслівай падзеяй у асабістым жыцці Н. Тарас – нараджэннем дачушкі. Але, на жаль, мацярынскае шчасце было азмрочана распадам сям’і. У вершы-калыханцы “Над калыскай” (1953) на традыцыйнае пытанне малой дачкі “Дзе тата?” маці дае даволі жорсткі адказ:

*– Мілая, скуль твая сёння трывога?
Сон цябе хіба страшыць?
Дзе пахавалі? Яго? Жывога?
У сэрцах, дачушка, нашых* [3, с. 57].

Увогуле, праблема жаночай долі неаднаразова паўстае ў паэзіі Н. Тарас. Прычым прычына цяжкасцей – не толькі ў сацыяльна-гістарычным стане грамадства, але і ў асабістым лёсе. Адною з першых Н. Тарас раскрыла тыповую сямейную драму, калі жонка чакае мужа, прыгатаваўшы вячэру: “*І ён прыйдзе – родны твой, адзіны, – / Позняй ноччу вернецца дамоў... Будзеш дыхаць пахам перагару, / Не заснеш да позняе начы / І з пасцелі выскачыш, бы з жару, / Каб найдалей ад яго ўцячы...*” [3, с. 74].

Цяжкі жаночы лёс пададзены як пераходная з пакалення ў пакаленне, ад маці да дачкі, беларуская народная традыцыя – ад плачу-галашэння над сваёй доляй (“*То плач над лёсам маім жаночым, / Што матуля варажыла ў сне*” [3, с. 60]) да мацярынскага наказу (“*І станеш ты, мая дзяўчынка, дужай, / Упэўнена адправішся ў жыццё. / Узложыш на свае слабыя плечы / Не на плячу жаночаму цяжар...*” [3, с. 75]). Нязменны складнік жаночага лёсу – слёзы, але разам з тым Н. Тарас перадала ў лірыцы такую псіхалагічную асаблівасць жанчыны, як здольнасць атрымліваць радасць ад прыгожых рэчаў – тое, пра што ў “час будовы камунізму” гаварыць было не прынята:

*Мне трэба гадзіннічак – самы прыгожы,
Што смутак на сэрцы развеець можа, –
Каб тонкай прывабнасцю лашчыў вочы
І пасаваў да рукі жаночай,
Што часам і шчасце прынесці можа...*

[3, с. 110].

У 1958 г. Ніна Тарас выдала зборнік выбранай лірыкі “Кветка шчасця”. Многімі крытыкамі (С. Грахоўскі, Я. Брыль, Р. Бярозкін і інш.)

“адзінагалосна” былі адзначаны шчырасць і непасрэднасць аўтаркі. Але той жа Р. Бярозкін (зборнік артыкулаў “Паэзія – маё жыццё”) выказаў пажаданне, “каб кожны выхад яе за межы свайго інтымнага, вясковага прыводзіў да вынікаў больш адчувальных...”, а “чыстая” ад думкі лірыка не страчвала “непасрэднасць... жыццёвую верагоднасць”, пачынаючы апрагнацца ў запазычаныя, чужыя словы і вобразы [5, с. 139].

Пазней былі выдадзены яшчэ дзве кнігі выбранага лірыкі паэтки – “Пад белым яварам” (1966) і “Праметэю прыйду пакланіцца” (1981), зборнікі вершаў “У тапаліную замець” (1976) і “Праз вятры-завеі” (1986). У апошніх кнігах Н. Тарас назіраецца ўпэўненасць паэтки ў сваім прызначэнні, якое яна бачыць у тым, каб усё, што яна стварыла, “*аддаць для людзей на шчасце*”: “*О песні мае, на прыволле / Па свеце шырокім ляціце, / Павісніце хмаркай над полем, / Людзей ад бяды заслانیце...*” [3, с. 121].

Паэзія Н. Тарас ад першых да апошніх кніг увасобіла ў сабе народнае светаадчуванне, народную этыку, народны характар. Архетыпавыя фальклорныя вобразы бацькоў, дому, дарогі, песні, птушак, кветак сталі галоўнымі ў яе творах. Фальклорнасць, песеннасць вершаў абумовілі тое, што многія з іх пакладзены на музыку кампазітарамі І. Кузняцовым, І. Сушко.

Слушна зазначыў А. Лойка: “Ва ўсёй лірыцы Ніны Тарас ёсць дыханне шырокага жыцця, спазнанага чалавекам і перажытага, ёсць радасць і боль чалавека, якія, прайшоўшы праз яго сэрца, сталі песняй” [1, с. 4]. У беларускую літаратуру Ніна Тарас увайшла не толькі як “адна з нашых лепшых старэйшых паэтэс” (А. Лойка), але і як таленавітая перакладчыца з польскай, рускай і ўкраінскай моў.

Спіс літаратуры

1. Тарас, Н. Праз вятры-завеі : Вершы / Н. Тарас; прадм. А. Лойкі. – Мінск : Маст. літ., 1986.
2. Пра час і пра сябе : Аўтабіяграфія беларускіх пісьменнікаў. – Мінск : Беларусь, 1966. – 392 с.
3. Тарас, Н. Праметэю прыйду пакланіцца : Вершы / Н. Тарас. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 175 с.
4. Беларускія пісьменнікі : біябібліяграфічны слоўнік : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1995. – Т. 6. – 684 с.
5. Бярозкін, Р. Паэзія – маё жыццё : Літаратурна-крытычныя артыкулы / Р. Бярозкін. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 399 с.

Ірына ШМАТКОВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“КАБ УЗНЯЦА ІЗНОЎ, І – ВЫШАЙ!” УЗВЫШЭНСТВА ЯК ЭСТЭТЫЧНАЯ ІДЭЯ І МАСТАЦКАЯ ПРАКТЫКА

Дзейнасць літаратурна-мастацкага згуртавання “Узвышша” з моманту яго заснавання і да нашых дзён (за выключэннем часу, калі тэма “нацдэмаўскага” аб’яднання трапіла ў разрад табуяваных) прыцягвае ўвагу як прадстаўнікоў навукова-крытычнага цэха, так і той часткі соцыуму, што напрамую са слоўным мастацтвам не звязаная, аднак у перыпетых культурнага жыцця абазнаная і па-свойму на іх рэагуе. У залежнасці ад ідэалагем і ўстановак часу, светапоглядных арыентацый індывідуума танальнасць публікацый, вусных выказванняў ды і характар асобасных адносін істотна розніліся, шкала ацэнак, формы волевыяўлення маглі быць дыяметральна процілеглымі – ад кампраметацыі, палітычнага даносу да суцэльнай апалагетыкі. Паміж гэтымі полюсамі знаходзіліся збліжаныя падыходы з той ці іншай нюансіроўкай, але ўжо без крайнасцяў, празмерных ідэалагічных і эмацыйных перахлёстаў. Вось чаму, заглябляючыся ў гісторыю “Узвышша”, важна мець на ўвазе ўвесь “корпус” меркаванняў, асабліва тых, што пазначаны аб’ектыўным, узважаным прачытаннем мастацкіх з’яў.

Напярэдадні саліднага ўзвышаўскага юбілею (26 мая спаўняецца 90 гадоў з дня ўтварэння літаратурна-мастацкага згуртавання) варта назваць імёны людзей, чымі намаганнямі ў індывідуальную і грамадскую свядомасць, у агульнакультурны кантэкст вярталася паняцце “Узвышша”, семантычныя вектары якога ахопліваюць структурна аформленую арганізацыю, адметную эстэтычную з’яву, адно з найлепшых перыядычных выданняў свайго часу, а таксама мастацкую, навукова-тэарэтычную, літаратурна-крытычную, эпістальную спадчыну выдатнай творчай кагорты. Той ці іншы ўнёсак у справу вяртання “Узвышша”, яго трывалага замацавання ў гісторыі айчыннага прыгожага пісьменства, у асэнсаванне заслуг канкрэтных творцаў перад беларускай культурай зрабілі Алесь Адамовіч і Навум Перкін, Юльян Пшыркоў і Алех Лойка, Міхась Ярош і Мікола Мішчанчук, Міхась Мушынскі і Яўген Лецка, Аляксей Каўка і Ірына Багдановіч, Ганна Запартыка і Віктар Жыбуль, Валеры Максімовіч і Павел Навуменка, Ганна Дасько і Людміла Мазанік, Алесь Пашкевіч і Зінаіда Драздова, Жанна Запартыка...

Не маючы магчымасці ахапіць увесь дыяпазон даследчыцкіх падходаў, згадаем хіба што манаграфіі У. Конана, тыя ў прыватнасці, што

прысвечаны генезісу і станаўленню эстэтычнай думкі ў Беларусі (у ліку іх – і крытычна-біяграфічны нарыс “Адам Бабарэка”), М. Мушынскага (з велізарнага навуковага даробку вучонага выдзелім у дадзеным выпадку кнігі, у якіх прасочаны шляхі развіцця беларускай крытыкі і літаратуразнаўства), І. Багдановіч, дзе літаратурная сітуацыя 1920-х гг. прааналізавана з пункту гледжання класікі і авангарду, В. Максімовіча, у якіх прапанавана сістэмна-канцэптуальнае прачытанне творчасці паэтаў-узвышаўцаў; у сучасным праблемным полі – дысертацыйныя работы П. Навуменкі, В. Жыбуля, А. Пашкевіча, Ж. Запартыкі і інш.

Вектар навуковага пошуку заўважна памяняўся ў постсавецкі перыяд: калі ў мінулыя дзесяцігоддзі падчас вяртання “Узвышша” ў гісторыю літаратуры (напачатку асцярожнага, з многімі агаворкамі) яго дзейнасць разглядалася пераважна ў кантэксце літаратурна-грамадскага руху 1920 – пачатку 1930-х гг., а творчасць рэабілітаваных пісьменнікаў прачыталася выбарачна, “дазіравана”, то на сучасным этапе аб’ектам даследчыцкіх рэфлексій становяцца паэтыка ўзвышаўскага “аквітызму”, сістэмны аналіз прозы “Узвышша” як эстэтычнага феномена, узвышаўская ідэйна-эстэтычная парадыгма ва ўсходнеславянскім кантэксце, генеалогія, нацыянальная адметнасць беларускага літаратурнага ўзвышэнства і інш.

У айчынным навуковым дыскурсе, як вынікае са сказанага, атрымала сталую прапіску ідэя ўзвышэнства, гэтаму, дарэчы, у немалой ступені паспрыялі круглыя даты з дня народзін былых сяброў “Узвышша” (Адама Бабарэкі, Уладзіміра Дубоўкі, Язэпа Пушчы, Кузьмы Чорнага, Андрэя Мрыя і інш.), з часу ўтварэння самога згуртавання. На прымеркаваных да іх Узвышаўскіх чытаннях, што пачынаючы з 1999 г. ладзіць БДАМЛІМ, іншых навуковых форумах апошняга часу канцэптуальнае асэнсаванне ідэі мастацкага ўзвышэння – з’ява нярэдка. Уяўляецца, што сёлетнія юбілейныя даты (90-годдзе “Узвышша”, 120-я ўгодкі з дня нараджэння аднаго са стваральнікаў і кіраўнікоў згуртавання Кандрата Крапівы, 130-годдзе старэйшага ўзвышаўца Змітрака Бядулі) – прыдатная нагода, каб з улікам набыткаў гуманітарыстыкі, з прыцягненнем неацэннага канкрэтнага матэрыялу – абнародаванай у максімальна магчымым аб’ёме творчай спадчыны пісьменнікаў-узвышаўцаў – усвядо-

міць характар і плён іх мастакоўскіх пошукаў, заглябіцца ў сутнасць заяўленай праблемы.

Шматвяковы мастацкі вопыт сведчыць: цяга чалавека да ўзвышанага, прыгожага, яго своеасаблівая дэміургавасць не ёсць прэрагатыва нашых дзён ці першай трэці ХХ ст., калі на беларускай літаратурнай ніве зараджалася такая культуратворчая з’ява, як узвышэнства. Гэтыя памкненні па-свойму выяўляліся ў літаратуры і іншых відах творчай дзейнасці розных эпох, пачынаючы з Антычнасці. І пацвярджэннем таму – міфы старажытнай Элады, творы аўтэнтычнага фальклору многіх народаў свету, у тым ліку славянскіх, кнігі Святога Пісання, мастацкія тэксты (прыгадаем у гэтай сувязі гару Парнас, архетып Арфея, міфалагемы Сонца, Сусветнага дрэва, амбівалентныя пары *верх – ніз, небя – зямля*, інш.).

З універсуму мастацкага ўзвышэння зыходзіць А. Пашкевіч, аўтар кандыдацкай дысертацыі “Феномен узвышэнства ў беларускай паэзіі ХХ ст.” (1998) і публікацый па тэме даследавання, шукаючы генетычнае рэчышча гэтай з’явы ў міфапаэтычных, фальклорных, біблейскіх, літаратурна-кніжных вытоках сусветнага і еўрапейскага ўзвышэнства. Комплекснае асэнсаванне складаных эстэтычна-філасофскіх праблем лагічна падвяло даследчыка да класічнай нямецкай філасофіі, у прыватнасці да “Эстэтыкі” Гегеля, яго вучэння пра эстэтычныя катэгорыі. Квінтэсэнцыя адэкватна зразуметай гегелеўскай канцэпцыі стала, відавочна, метадалагічнай базай работы А. Пашкевіча: «Асновай эстэтычнай катэгорыі ўзвышанага Гегель лічыў дыялектычна супярэчлівае адзінства больш шырокіх філасофскіх катэгорыі: ідэальнае – рэальнае, змест і форма на стадыі перавагі ідэальнага над рэальным, формы над зместам. Гэты стан з’яўляецца фазай развіцця ідэалу, яго канкрэтным тыпам. Цэнтральная эстэтычная катэгорыя ў Гегеля – прыгожае. <...> Гегель разумее прыгожае не як адну з катэгорый у шэрагу іншых, а як усеагульнае паняцце ідэалу, у якім дух атрымлівае асалоду ад свайго адзінства з пачуццёва-рэальным светам. Формула мастацтва, у аснове якой ляжыць катэгорыя “ўзвышанае”, лічыў нямецкі філосаф, – сімвалічная формула. Такім чынам па Гегелю, – рэзюмуе даследчык, – у літаратуры прыгожае і ўзвышанае непарыўна звязаныя і ўзаемадапаўняльныя» [6, с. 25 – 26].

Сучасныя навукоўцы ў ліку эстэтычных вытокаў-стымуляў беларускага (і не толькі) узвышэнства слухна называюць паэтычную практыку французскіх “парнасцаў” (ці “новапарнасцаў”) другой паловы ХІХ ст. – такое найменне атрымалі аўтары, што групаваліся вакол парыжскага альманаха “Сучасны Парнас” (Шарль Бад-

лер, Поль Верлен, Стэфан Малармэ і інш.), для якіх “прыгажосць была сімвалам веры” [6, с. 26], а вызначальныя рысы іх паэтыкі – выключная музычнасць (вядомы верленаўскі прынцып “Музыка перш за ўсё...”), адшліфаваная да дэталей архітэктоніка, вытанчаны гукапіс і метафарычнасць – сталі школай мастацкага майстэрства для ўсёй літаратурнай Еўропы.

Традыцыйна ў айчынным літаратуразнаўстве ідэя ўзвышэння вербальнай культуры праецывалася на ідэйна-эстэтычную платформу і мастацкую практыку “Узвышша”, што зусім апраўдана і вытлумачальна: насамрэч, у дзейнасці ўзвышаўцаў гэтая ідэя “як сінонім сапраўднага мастацтва” (М. Мушынскі) выявілася ў найбольш скандэнсаваным, хоць па вядомых прычынах не да канца завершаным выглядзе. Дадзенае сцвярджэнне паспрабуем праілюстраваць некалькімі назіраннямі:

– па-першае, “Узвышша” выпрацавала базавыя праграмныя дакументы, што былі вынікам удумлівага папярэдняга асэнсавання і маніфеставаці (па форме і сутнасці) паўнацэнную літаратурную арганізацыю з адметнай эстэтычнай платформай, статутам, органамі кіравання;

– па-другое, ідэйна-эстэтычная праграма “Узвышша”, не ігнаруючы “пралетарскага зместу”, была скіравана найперш на пошукі “фармальнага рэальнасцяў”, красы, на пытанні майстэрства – на тое, што ў многім і падпадае пад паняцце “ўзвышэнства”;

– па-трэцяе, у згуртавання быў аптымальны колькасны і якасны склад – кампактная, таму падлеглая каардынацыі група таленавітых высокакваліфікаваных творцаў, аб’яднаных амбіцыйнай мэтай – тварыць узвышша літаратуры, “якое ўгледзяць вякі і народы” [1, с. 170];

– па-чацвёртае, аб’яднанне мела ўласны друкаваны орган («часопісь літаратуры, мастацтва і крытыкі Беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання “Узвышша”»), што дало большую свабоду выбару, дазволіла ажыццявіць за першыя тры плённыя гады працы шэраг важных праектаў.

Аднак яшчэ раз звернемся да канцэпцыі А. Пашкевіча, сутнасць якой, нагадаем, у экстрапаліраванні ідэі ўзвышэнства на айчынную паэзію ўсяго мінулага стагоддзя. Прызнаўшы, што апагей беларускага літаратурнага ўзвышэнства, яго “зорны час” прыпаў менавіта на другую палову 1920-х гг., калі яно было “аформленае арганізацыйна” [7, с. 19], і пацвердзіўшы такі тэзіс пераканальным аналізам, аўтар, побач з гэтым, нямала і слухна гаворыць пра “нашаніўства” як першапачатак узвышэнскіх ідэй, а таксама пра іх пераемнасць у заходнебеларускай літаратуры, у пасляваеннай эмігранцкай паэзіі. “Новапарна-

ская” эстэтычная плынь 1990-х гг. – яшчэ адно красамоўнае сведчанне на карысьць узвышэнскіх ідэй, іх жыццёвасці і незнішчальнасці.

Чыста эстэтычнае беларускае ўзвышэнства не замыкаецца ў рамках 1920-х гг. – такая ідэя пастулюецца ў апошніх па часе работах незабыўнага У. Конана. Аўтар, для якога паняцце “ўзвышэнства” не навіна – у яго лексіконе яно прысутнічае з 1970-х гг., – палічыў патрэбным удакладніць сваю ранейшую пазіцыю. Дзякуючы ўзніклай магчымасці сказаць на поўны голас пра “нашаніўскую” дыскусію 1913 г., пра яе ініцыятара “неадменнага сакратара Адраджэння” (Я. Янушкевіч) Вацлава Ластоўскага, а таксама знакамітага публіцыста і крытыка Антона Навіну, зрушыліся часавыя каардынаты ўзвышэнства, яго пачатковы рубаж. Калі раней даследчык, як і іншыя аўтары, адназначна звязваў гэтую з’яву толькі з дзейнасцю “Узвышша”, то на мяжы стагоддзяў ён падкрэсліў: «Ідэя мастацкага ўзвышэння ўзнікла ў нашаніўскую эпоху нацыянальнага адраджэння. <...> Напомніў пра ўзвышэнне адзін з самых неспакойных літаратараў Вацлаў Ластоўскі ў артыкуле “Сплачвайце доўг” (1913 г.). Пачынальнік першай літаратурнай дыскусіі ў “Нашай Ніве” заўважыў, а можа напярочыў новы кругабег беларускай паэзіі, змену ў ёй тэмаў, інтанацыяў і матываў, універсальных архетыпаў» [4, с. 28].

Вакол дыскусіі ў цэлым і артыкула Юркі Верашчакі ў прыватнасці (пад такім псеўданімам пададзены матэрыял В. Ластоўскага) і ў савецкія дзесяцігоддзі, і ў нашы дні было зламана, як кажуць, нямала дзідаў. У гады забароны і шальмавання В. Ластоўскага артыкул быў адной з падстаў, каб абвінаваціць аўтара ў дэкадэнцтве, эстэцтве, папракнучь у адрыве ад надзённа важных праблем. Не заглыбляючыся ў дэталі, адзначым толькі, што ў публікацыі ўздымалася прынцыповае пытанне пра шляхі развіцця маладой беларускай літаратуры, пра яе агульную танальнасць, эстэтычную паўнаватаснасць. Не адмаўляючы сацыяльнага гучання літаратуры, аўтар, тым не менш, ставіў на першы план не яе ўтылітарнае значэнне, а мастацкасць, раіў шукаць прыгожае, красу і ў жыцці, і ў літаратуры. В. Ластоўскі, па сутнасці, сцвярджаў эстэтычную плынь у мастацтве, тую плынь, якая замацоўвалася ў нацыянальнай літаратуры дзякуючы найперш Максіму Багдановічу. Маладая беларуская крытыка, такім чынам, разважала над тым, чым жылі паўвека таму рускія літаратары (спрэчка паміж прыхільнікамі рэальнай і эстэтычнай крытыкі).

Калі мець на ўвазе загалоўны артыкул палемікі, а таксама іншыя тэксты, напрамуны ці

ўскосна звязаныя з ёй (як “Апокрыф” М. Багдановіча, “Развагі і думкі” М. Гарэцкага), а яшчэ прыгадаць эстэтычна важкія, прызнаныя сёння нашай нацыянальнай класікай кнігі хоць бы таго ж 1913 г. (“Вянок” М. Багдановіча, “Шляхам жыцця” Я. Купалы), то сапраўды можна разглядаць “нашаніўскі кругабег” (словы У. Дубоўкі) як “пярэдадзень-перадгісторыю ўзвышэнства ў беларускай савецкай літаратуры 20-х гадоў” [7, с. 4]. І хай у нашаніўскую пару яшчэ не было тэорыі ўзвышэнства як эстэтычнай праграмы, “не было спецыфічных паняццяў гэтай плыні (*вітаізм, аквітызм*, мастацкі сінтэз аўтэнтчнага фальклору, класічных і мадэрнісцкіх плыняў у літаратуры), але ўжо былі выхады на самастойнасць і жыццёвую моц прыгожага пісьменства, была арыентацыя на прыгожае, узнёслае, трагічнае – на апалонаўска-арфічны пачатак мастацкай творчасці” [4, с. 29].

Курсіўна вылучаныя ў прыведзеным фрагменце словы – ключавыя ў сістэме эстэтычных поглядаў сяброў “Узвышша”. Паралельна з імі ўжываліся лексемы *акавіта* (у тэарэтычных артыкулах А. Бабарэкі і ліра-эпаса У. Дубоўкі), *ажыўленства* і, безумоўна, *узвышша* – як правобраз эстэтычна дасканалага будучага мастацтва, на стварэнне якога яны замахнуліся, таго “высокага неба ідэалу” (калі ўжыць словы Анатоля Вярцінскага, сказаныя, праўда, з іншай нагоды), да чаго сапраўдны творца імкнецца, па сутнасці, усё жыццё. Вядомыя на сёння архіўныя матэрыялы, апублікаваныя тэксты ўзвышаўцаў, у тым ліку эпісталаярная спадчына, навуковыя распрацоўкі падводзяць да высновы, што і задума ўтварэння “Узвышша”, і яго эстэтычная платформа, і тыя паняцці, якімі аперыравалі сябры згуртавання, не ўзніклі спантанна, з нейкага эмацыянальнага пярыву, а сталі вынікам ідэі літаратурнага ажыўлення / узвышэння, што выношвалася не адзін год (ёсць падставы меркаваць, што ўзнікла яна яшчэ да “Маладняка”). Паказальнае сведчанне Я. Пушчы, зафіксаванае ім у невялічкай прадмове да кнігі паэзіі “Vita” (1926). Раскрываючы сэнс назвы зборніка, яе невыпадковасць, аўтар прыгадаў гісторыю трохгадовай даўнасці (май 1923 г.) – наведванне ім разам з Н. Чарнушэвічам кватэры А. Бабарэкі, дзе завязалася размова пра стан і кірункі тагачаснай беларускай паэзіі, падчас гутаркі выказваліся розныя погляды і меркаванні. «Агульна ж мы пагадзіліся з тым, – успамінаў паэт, – што сучаснасць беларускай паэзіі не мае адзінага стала вызначанага кірунку, не мае сваёй пэўнай школы. Кожнаму з нас хацелася разгадаць яе заўтра, хацелася пабачыць яе светласонечны шлях да новага.

Кожны з нас больш-менш пагаджаўся, што чарговае яе заданне – *сінтэз, стройная сугучнасць рамантызму жыцця з яго рэалізмам*, і гэта мы хацелі назваць словам “Vita” – жыццё – вітаізм. Нам думалася, што ў гэтую новую квадра індывідуальнасць паэты павінна быць пастаўлена ў спрыяючыя ўмовы развіцця, але разам з тым у ёй павінны жыць ідэалы і імкненні калектыву і той шлях, які вядзе ў светлае заўтра – да сацыялізму. Але гэта неяк заціхла, не вылілася ў належную форму. Як нейкі водгук яго, выпускаю я гэты свой маленькі зборнік пад назвай “Vita”» [8, с. 374].

Такія аналітычныя развагі, хоць і не набылі адразу рэальнага афармлення, жылі ў сям’ядомасці (у Пушчавай дакладна) і рабілі сваю справу. З дня заснавання (з лістапада 1923 г.) знаходзячыся ў “Маладняку”, будучыя арганізатары і лідары “Узвышша” паступова ўмацоўваліся ў ідэі стварыць якасна іншую літаратурную арганізацыю (мастацкі кірунак, школу), што вынікае з іх ліста ў Бюро ЦК КП(б)Б ад 26 мая 1926 г., з дакладаў А. Бабарэкі на пасяджэннях ЦБ “Маладняка”, з яго ж артыкула “З далін на ўзвышшы” (напісаны і апублікаваны яшчэ ў “Маладняку” – № 1 за 1926 г.), цыкла імпрэсій-прытчаў “Вобразы бяз рамак і асадкі”. Іншымі словамі, ідэя ўзвышэння выспявала ў нетрах першай літаратурна-мастацкай арганізацыі, каб у 1926 г. увасобіцца ў адмысловую форму – аб’яднанне з абвешчанымі ім прынцыпамі новага кірунку (“ажыўленства”) і новай паэтыкі – “аквітызму” (ад лац. *aqua vita* ‘жывая вада’). Як вынікае з «Тэзісаў да пытання аб утварэнні “Узвышша”», факт творчасці, якая імкнецца “да стварэння культурна-мастацкіх каштоўнасцяў на падставе апанавання народнай творчасці, дасягненняў мастацтва мінулага і канкрэтнага вывучэння сучаснасці”, і выяўляе тэндэнцыю ажыўлення [1, с. 169].

Рэалізацыя заяўленай мэты (“Мастацтва павінна быць узвышшам”), “магчымасць утварэння ўзвышша беларускай мастацкай літаратуры” бачылася праз наступныя шляхі:

- а) культуру беларускае мовы,
- б) жыццёвую сымболіку мастацкага твору,
- в) яго канцэтрацыйную вобразнасць,
- г) дынамічнасць кампазіцыі,
- д) беларускую жанровасць,
- е) адзінства творча-мастацкай ідэі,
- ж) рознастайнасць формальных рэальнасцяў і
- з) аквітызм, як тую імкліваць, якую прасякаецца мастацкі твор у сваім ідэале і праз гэта ажыўляе патрачаную, – на змаганьне з прыгнётам працуючых клясаў і нацыі, – энэргію пра-

цоўнага люду на творчасць вялікага і прыгожага жыцця» [1, с. 169 – 170].

Кожны з такіх шляхоў (вектараў, параметраў) нёс уласную сэнсавую нагрузку і быў часткай семантычнага адзінства, у якім працываюцца характарыстычныя рысы ідэі і стылю “Узвышша” – «імкненне да “беларускага стылю” і “беларускай нацыянальнай формы”, а ў плане спадчыны – імкненне асноўную ўвагу скіроўваць да адраджэнскай літаратуры» [2, с. 320].

Вылучанае ў “Тэзісах...” паняцце “аквітызм” было не проста адным з пунктаў эстэтычнай платформы ўзвышаўцаў. Прынцып “аквітызму” (ці “аквітычнай творчасці”) – асноўны ў канцэпцыі аб’яднання, больш за тое, сама эстэтычная праграма “Узвышша” ўмоўна насіла такое найменне. Закладзеная ў лексему сімволіка “жывой вады” праецывалася ў дадзеным выпадку не толькі на літаратуру, мастацтва, але і на духоўнае самапачуванне асобы і народа, на лёс нацыі. Пра тое, наколькі важным, па сутнасці знакавым, быў прынцып “аквітызму” для эстэтыкі “Узвышша”, сведчаць не толькі праграмныя дакументы згуртавання, але і шэраг тэарэтычна заглябленых артыкулаў А. Бабарэкі: “Творчасць Ул. Дубоўкі як форма нацыянальнай сьвядомасці пролетарскага характару”, “Творчасць Ул. Дубоўкі”, “Аквітызм творчасці Ул. Дубоўкі”, “Узвышэнская поэзія (Аналіз паняцця)”, што друкаваліся ў часопісе “Узвышша” ў 1927 – 1929 гг., а таксама артыкул з рукапіснай спадчыны крытыка “Поэзія як уяўленьне”. Не даўшы канчатковага тэрміналагічнага азначэння “аквітызму”, аўтар, тым не менш, выдатна акрэсліў семантыку паняцця: “Ажыўленьне быцця праявамі прыгожага, узвышанага, вялікавага[,] узмоцненага, словам, праявамі ідэальнага жыцця, ажыўленьне жыцця самога мастацтва – вось кірунак мастацкай творчасці на гэтым пролетарскім шляху. <...> Мастацкая творчасць гэтага кірунку – у тых тварэннях, якія жыццё робяць прыгожым, радасным, якія становяць вечнае раньне красы працоўнага жыцця, якія гартуюць наш дух на вялікае змаганьне і на апошні бой з агіднасцю, што робіць горкім жыццё працоўнага чалавека ў сьвеце. <...> Гэта творчасць аквітычная” [2, с. 219 – 220].

У работах вядучага ўзвышаўскага крытыка рэпрэзентуюцца трактоўкі і некаторых іншых паняццяў з праграмы “Узвышша” (“кантрасны вобраз”, “фармальныя рэальнасці” і г. д.), у чым сёння лёгка пераканацца: не шукаючы часопісных нумароў 90-гадовай даўнасці, варта перачытаць матэрыялы, змешчаныя ў рупліва падрыхтаваным намаганьнямі Алесі Адамаўны Бабарэкі,

Віктара Жыбуля, Ганны Запартыкі і дыхтоўна выдэдзеным Зборы твораў А. Бабарэкі.

Сарыентаваны на стварэнне высокага мастацтва, узвышаўцы невыпадкова ў якасці творчага арыенціра абралі Багдановічаву канцэпцыю “красы”. Без перабольшання, тэарэтыкам і практыкам “Узвышша” імпанавалі бадай што ўсе эстэтычныя пошукі і рашэнні аўтара “Вянка”: яго навацыі ў сферы формы, карпатлівая праца над словам, разуменне паэзіі як “ідэі мастацтва” (В. Бялінскі), вяртанне нацыянальнай паэзіі на “забыты шлях” вуснай народнай творчасці і праект стварэння “вершаў беларускага складу”, скіраванасць да агульначалавечай культурнай скарбніцы, своеасаблівая “еўрапейзацыя” айчыннай літаратуры і інш. Абвінавачванні М. Багдановіча (як і яго пераемнікаў-узвышаўцаў) у эстэцтве, у прапагандзе “чыстага мастацтва” патрабуюць пэўнага тлумачэння. Час паказаў, што далёкім ад сапраўднага разуменнем поглядаў аўтара “Вянка” на ролю мастака і мастацтва ў жыцці народа грашыла не толькі сацыялагізатарская крытыка, але і аўтары, якія ў прынцыпе добразычліва ставіліся да творчасці паэта. Аднак не будзем забываць, што ў апалагета “чыстай красы” (нібыта адарванай ад усякіх жыццёвых праблем – агульнаграмадскіх і індывідуальна-асабістых) балела душа за сацыяльную і нацыянальную неабароненасць народа, за тысячы нявінных ахвяр Першай сусветнай вайны, за раз’яднанасць і варажасць паміж людзьмі, што “разам ляцяць да зор”. Звернемся ў гэтай сувязі да выказвання А. Луцкевіча, дзякуючы якому за М. Багдановічам трывала замацавалася характарыстыка – “пясняр чыстай красы”. У публічнай лекцыі, прачытанай у 1929 г., вядомы “нашаніўскі” крытык нагадаў сваё колішняе вызначэнне галоўнай асаблівасці Багдановіча-паэта і ўдакладніў яго: “Грамадскія матывы, заклікі, ідэалы могуць складаць ЗМЕСТ мастацкага творства, могуць служыць магутным ПАБУДЖЭННЕМ да тварэння, але не могуць дыктаваць сваіх законаў КРАСЕ” [5, с. 24]. Законам КРАСЫ, такім чынам, павінны падпарадкоўвацца творы самай рознай тэматыкі і пафасу.

Меркаванні А. Луцкевіча мог бы “прымераць” на сябе і “новы Багдановіч” (так у друку называлі “парнасца” з еўрапейскай адукацыяй У. Жылку), які ў лістах да яго ж, віленскага крытыка, выказваў мару заставацца ў ціхім храме Хараства, і аўтар вынесеных у назву артыкула слоў У. Дубоўкі (“Прыспусціся ў даліну з узвышша, / каб узняцца ізноў – і вышай!”), – напісаў паэт у вершы “Не дзівіся”), і іх калегі-сябры па “Узвышшы” Я. Пушча, П. Глебкі і інш.

Шматвектарная канцэпцыя “аквітызму” ў творчай практыцы ўзвышаўцаў мела самыя

рознае ракурсы мастакоўскага самавыяўлення: жанрава-кампазіцыйнае наватарства паэмай трылогіі У. Дубоўкі (“Кругі”, “І пурпуровых ветразей узвівы”, “Штурмуецца будучыні аванпосты!”), арыгінальнасць вобразнага мыслення, сімволіка-алегарычнае ўвасабленне рэчаіснасці ў лірыцы і ліра-эпаса Я. Пушчы, эстэтычная дасканаласць, вытанчанасць паэтычнага радка У. Жылкі, эпічны размах праявіўся ў творы Л. Калюгі, глыбіня псіхалагічнага аналізу ў прозе К. Чорнага, сатырычны пафас рамана “Запіскі Самсона Самасуя” А. Мрыя, баек, паэм-травестацый, апавяданняў К. Крапівы і інш.

Топас “узвышша”, што вельмі дарэчы прыдаўся да назвы адметнага літаратурна-мастацкага згуртавання 1920-х гг., стаў сімвалам “узвышэння новых грамадскіх ідэалаў, здольных абнавіць краіну далучанасцю да сапраўдных высокіх духоўных і культурных каштоўнасцей” [3, с. 332]. Сама ж ідэя ўзвышэнства, паяднаная з творчасцю пісьменнікаў канкрэтнай эпохі, гэтым не вычэрпваецца. Узвышэнства інтэрпрэтуецца таксама як універсальная заканамернасць развіцця літаратуры і іншых відаў мастацтва, што выяўляецца як у сіхронічным, так і ў дыяхранічным аспектах. Такім чынам, ёсць падставы гаварыць пра магчымасць ужывання паняцця і ў вузкім, і ў шырокім значэнні слова.

Спіс літаратуры

1. **Ад беларускага літаратурна-мастацкага згуртавання “Узвышша”** // Узвышша. – 1927. – № 1. – С. 168 – 170.
2. **Бабарэка, А.** Збор твораў : у 2 т. / А. Бабарэка. – Вільня : Інстытут беларусістыкі, 2011. – Т. 1 : Літаратурна-крытычныя працы. – 939 с.
3. **Багдановіч, І. Э.** Авангард і традыцыя : беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 387 с.
4. **Конан, У.** Тэорыя ўзвышэнства ў творчасці Адама Бабарэкі / У. Конан // Пра час “Узвышша” : матэрыялы навуковых канферэнцый, узвышшаўскіх чытанняў (Мінск, 1999 – 2002) / рэдкал.: Г. В. Запартыка (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2002. – С. 28 – 33.
5. **Луцкевіч, А.** Праблемы красы і мастацтва ў творах Максіма Багдановіча / А. Луцкевіч // Максім Багдановіч : вядомы і невядомы : зб. літаратурна-і арх. матэрыялаў; уклад. і камент. Ц. В. Чарнякевіча; прадм. і гласарый Ю. В. Пацюпы. – Мінск, 2011. – С. 16 – 24.
6. **Пашкевіч, А. А.** Да генеалогіі літаратурнага ўзвышэнства / А. А. Пашкевіч // Веснік БДУ. Сер. 4. Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. – 1997. – № 2. – С. 24 – 28.
7. **Пашкевіч, А. А.** Феномен узвышэнства ў беларускай паэзіі XX ст. : аўтарэф. дыс. ... канд. філалаг. навук : 10.01.01 / А. А. Пашкевіч; БДУ. – Мінск, 1998. – 23 с.
8. **Пушча, Я.** Збор твораў : у 2 т. / Я. Пушча. – Мінск : Маст. літ., 1993. – Т. 1 : Вершы, паэмы, артыкулы. 1922 – 1930. – 382 с.

Алена ГУРСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

“ТЫ ЗВІЛА НАВЕКІ ГНЯЗДО Ў МАІМ СЭРЦЫ...”

МАСТАЦКІЯ АДМЕТНАСЦІ ІНТЫМНАЙ ЛІРЫКІ ЗМІТРАКА БЯДУЛІ

Заканчэнне. Пачатак у № 4.

Адметна, што “прыродныя” тропы ў стварэнні вобраза каханай у Ясакара не столькі традыцыйны паэтычны прыём, колькі свядомы вынік культурнага досведу аўтара і пакутлівага богашукальніцтва (якое ў позні перыяд абярнулася багаборніцтвам). Даследчыкі неаднаразова гаварылі пра пантэізм ранняй пейзажнай лірыкі Змітрака Бядулі. Не менш выразна гэта выявілася і ў інтымных творах. Паказальна, што працытаваны раней верш “Дазволь...” меў першапачатковую назву “Ці грэх?...”. Цікавымі ў кантэксце разваг пра рэлігійныя перакананні пісьменніка ўяўляюцца думкі І. Навуменкі, які бачыў у яго светапоглядзе выразны ўплыў хасідызму, што “на Беларусі быў шырока распаўсюджаны сярод яўрэяў сярэдняга дастатку... Гэта шырокі рэлігійны рух, які ўзнік сярод польскіх яўрэяў у XVI стагоддзі і ўцягнуў у сваё рэчышча каля палавіны ўсёй яўрэйскай масы” [1, с. 13]. Хасідызм па-свойму інтэрпрэтуе Кабалу, згодна з якой “навакольны свет ёсць не што іншае, як выпраменьванне боскага першасвятла” [1, с. 14].

І хоць такая гіпотэза заснавана на ўскосных крыніцах (згадцы пра хасідызм самога З. Бядулі ў артыкуле “Жыды на Беларусі” і двух радках з верша “Вячэрняя гаснуць зарніцы...”: “Мой бацька іграе на скрытцы / Хасідскую сумную песню...” [2, с. 36]), яна можа праясніць падкрэсленую прыхільнасць пісьменніка да пэўных вобразаў (песні, малітвы, крыві, містычнага пейзажу, эзатэрычных прадчуванняў, нязначных для звычайнага чалавека зрухаў і падзей і інш.), а таксама асаблівасці трактоўкі ім катэгорый сэрца і душы. Сапраўды, заснаваны на тэорыі іскраў як сімвала раскіданасці свяшчэннага пачатку ў свеце, хасідызм бачыць Бога ў кожнай праяве рэчаіснасці, спасцігнуць якую можна толькі ў эмацыйна-экстатычным стане, а асобе чалавека надае абсалютную каштоўнасць.

Разам з тым гэтае вучэнне прапаведуе радасць як найвялікшую дабрадзейнасць, а дасягненне вяселасці становіцца асноватворным прынцыпам рэлігійнай практыкі (варта ўспомніць хоць бы славетную хасідскую песню – “Хава нагіла”, або “Давайце вяселіцца!”). Паводле адзінадушной характарыстыкі сучаснікаў (Д. Харык, З. Азгура, П. Пруднікава, С. Грахоўскага і інш.), Самуіл Плаўнік быў чалавекам вясёлым і ўсмешлівым, любіў жарты і гумар. Тым не менш у лірыцы ён паслядоўна парушае такія фундаментальныя прынцыпы хасідызму. Па сутнасці, толькі адзіны абразок “У заварожаных казках” прасякнуты падобнымі

настроямі: “*Весеяліся разам з кветкамі канюшыны, завадзі песні з крынічкай, і шчасліў будзеш...*” [3, с. 29]. У цэлым жа сітуацыі, у якіх апынаюцца героі пісьменніка, далёкія ад аптымізму.

Хоць З. Бядуля ў лірычных творах і сакралізуе жанчыну, многіх герайн ён прымушае пакутаваць. Гэты парадокс мае лагічнае вытлумачэнне, бо народжаны ўсведамленнем крохкасці, нетрываласці характава. Недарэмна пісьменнік неаднаразова падкрэсліваў такую рысу сваіх герайн, як кволасць (“А можа, і праўда?...”, верш “Пастушка”, “Пайду...” і інш.). Жыццё іх насычана выпрабаваннямі, а ў вачах часта блішчаць слёзы. Яны плачуць з-за нераздзеленага, няшчаснага кахання (“Снілася мне казка...”, “О, сонейка так яснае...”), з-за непасільнай працы (“За тканінай”, “Жальба”), з-за кепскіх прадчуванняў (“Трагедыя”, “Між чаротаў нямых плыве човен адзін...”), з-за неабходнасці выходзіць замуж за нялюблага (“Як бы плача хто ў лагчыне!”, “Плач пералескаў”). У апошнім выпадку дзяўчына не можа ці не мае моцы супрацьстаяць волі “злосных бацькоў”. Прычым менавіта бацька ў розных сітуацыях становіцца крыніцай невыносных пакутаў маладой красуні – “*на дачку, як воўк, глядзіць*” [2, с. 38] (“Як бы плача хто ў лагчыне!”, “Можа быць...”, абразок “Пастушка”, “На прашчанні” і інш.). Мацярынскія пачуцці традыцыйна зводзяцца да высакароднай адданасці і самаахвярнасці. Цікава, што ў сям’і Плаўнікаў якраз маці Хана Лейзараўна вылучалася большай прынцыповасцю і цвёрдасцю характару ў імкненні ўплываць на рашэнні дзяцей. Так, Яфім Самуілавіч, сын З. Бядулі, успамінае: “Калі татава сястра Рэня выйшла замуж і зацяжарала, то яе маці, мая бабка, не прыняла дадому дачку, бо цёця выйшла замуж за рускага” [4].

Але зямнымі пакутамі выпрабаванні герайн не абмяжоўваюцца – колькасць пахаванняў маладых дзяўчат у лірыцы Ясакара ўражвае (“Аб ёй”, “Шаптаў чарот”, “Сэрца прароча”, “Пад песняй салоўкі”, “Трагедыя”, “Даль” і інш.). Лірычны герой нярэдка знаходзіцца ў стане смутку, распачы, жалобы, аплакваючы каханую, а інтымныя творы прымаюць форму галашэнняў і ў тым выпадку, калі смерць любай – толькі кепскае прадчуванне:

*Можа, недзе далёка, ў нязведаным краі,
Дарагая дзяўчынка мая памірае?
Можа, сам буду скоро канаць?
Ой, рыхтуе мне нешта таёмная доля...
Ой, маўчыць, як бы ведае, чыстае поле...*

Ой, лес цёмны не хоча казаць...
Сэрца нешта благое прароча,
І з грудзей яно вырвацца хоча [2, с. 288].

Больш за тое, некаторыя заўчасна загінулыя гераіні не заслугоўваюць нават уласнай магілы (“Ганулька”, “Між чаротаў нямых плыве човен адзін...”). Класічная праблема “каханне і смерць” трансфармуецца ў З. Бядулі ў формулу “каханне як смерць”: менавіта гэтае ўсёахопнае пачуццё даводзіць герояў лірычных твораў “Доч месяца”, “Трагедыя”, “А ў бары...”, “Снілася мне казка...” і іншых да магілы.

Прычым стыхія кахання тоіць небяспечнасць і для самога лірычнага суб’екта. Ён можа згінуць проста глянуўшы ў вочы прыгажуні (“Буду піць пахучы смутак змрокаў...”). Струна ў лірыцы Ясакара трывала асацыіруецца з сімвалам жыцця. Вытокі такога ўспрымання, відавочна, звязаны з біяграфічнымі рэаліямі сям’і Плаўнікаў. Соф’я Лерман-Плаўнік, сястра пісьменніка, успамінае, што “ў ноч смерці бацькі на яго скрыпцы лопнула струна” [5, с. 12]. Такое, амаль містычнае, супадзенне не магло не адбіцца на ўражлівай натуре З. Бядулі, і ён паслядоўна выкарыстоўваў згаданы вобраз менавіта ў значэнні разбуральнай сілы кахання або страты жыцця (“А можа, і праўда?..”, “Здалося мне, што струны нейкія рваліся...”, “Даль”). І нават русалка, якая звычайна ў інтымнай лірыцы пісьменніка ўспрымаецца бяскрыўднай пужлівай істотай, што спявае гімны закаханым, бае ім казкі і зграбна танчыць (“О, сонейка так яснае...”, “Восенню”, “Не пазірай на мяне...”, “Акорды” і інш.), набывае інфернальна-дэманічнае аблічча: пасля яе пацалунка “тваю кроў, тваю кроў вый’е здань, / Выжме з жылаў яе да крапінкі” [2, с. 298] (“А ў бары...”). Трэба сказаць, што малюнкі “вампіраў магільных” або “ваўкалакаў”, якія смокчуць кроў закаханага юнака (“Сэрца прароча”, “Акорды” і інш.), – гэта даволі складаная метафара.

Вернемся да культурна-рэлігійнага пытання, што, як ужо гаварылася вышэй, у многім уплывала на раннюю творчасць З. Бядулі. Згодна з Торай, кроў ёсць душа чалавека, пра што, зрэшты, прама кажа сам пісьменнік у імпрэсіі “Акорды” – яшчэ адным ключавым тэксце для разумення яго светапоглядных пазіцый. Сэрца, у сваю чаргу, – цэнтр духоўнага, душэўнага і разумовага жыцця асобы, змясцільна душа і духу (тут дарэчы ўгадаць і красамоўны тэкст сучаснага гімна Ізраіля: “Пакуль унутры сэрца ўсё яшчэ / Б’ецца душа яўрэя...”). Менавіта гэты орган выступае крыніцай разумення, якое залежыць не толькі ад ведаў, але і ад пачуццяў, эмоцый. Сэрца можа “ператлумачыць сабе ўсе гэтыя дзіўныя малюнкі” [3, с. 13], мае ўласную памяць (“Акорды”) і надзелена звышнатуральнымі прарочымі здольнасцямі (“Сэрца прароча”, “Між чаротаў нямых плыве човен адзін...”). Але най-

больш важнай яго часткай становіцца дух, бо ён здольны ствараць мастацтва – тое Хараство, што “прыгажэй жывой душы чалавека” [3, с. 46]. У гартаванні духу і ёсць сэнс зямнога існавання:

О дух, вялікі творчы дух, каторы жыве
ў душы чалавека, скажы мне: дзе ты радзіўся?..
Ты бяссмерцен, як тая зара, што пылае
на ўсходзе...

Ты дужы, як той пярун паднябесны!
Тое вялікае шчасце, што ты нам даеш,
ап’яняе, як хмельны мёд... [3, с. 46].

Як бачым, шчасце атаясамліваецца з магчымасцю ствараць, з крэатыўным актам, з прагай самавыяўлення. Зрэдку гэты стан поўнай, найвышэйшай асалоды разглядаецца і ў сувязі з феноменам кахання, але паміж двума асацыятыўнымі ланцугамі ёсць істотная розніца. Калі любоўнае пачуццё дорыць толькі кароткачасовае шчасце (хвіліны, часіны), то творчасць надзяляецца абсалютнай каштоўнасцю, бо гарантуе яго вечносць. Каханне часцей асуджае ахвяру на “мукі вечныя”, ад самага пачатку – ад расплаты за першае нясмелае пачуццё да Мірыям – яго неадступным ценем з’яўлялася пакута. Падобная карэляцыя ўвасоблена ў творах “Снілася мне казка...”, “Акорды”, “Здалося мне, што струны нейкія рваліся...” і інш. Таму лірычны герой, баючыся разбуральнай сілы кахання, неразумення з боку аднавяскоўцаў, недасягальнасці сваёй мары, імкнецца пазбегнуць расплаты за пачуцці. Часам экзистэнцыйная трывога і імкненне загаіць крывавае раны душы спараджаюць эскапічныя матывы, а сам закаханы абірае шлях пустэльніка:

Я найшоў у сыр-бор,
Дзе гняздзяцца арлы,
Аб дзяўчыне маёй
Каб не слухаць хвалы.

Каб для сэрца знайсці
Адпачын-супакой
Сярод пушчы нямой,
Сярод пушчы глухой [2, с. 58].

Разам з тым каханне ў лірыцы З. Бядулі не прыгожая або жахлівая хімера, а магутная і актыўная стыхія. Погляд дзяўчыны паліць асалодай, “невядомым агнём” (“Не пазірай на мяне...”, “Прытуліся ка мне...”, “Акорды” і інш.). Яе вочы здольныя спапяліць душу героя, але на месцы яе не ўтвараецца мёртвае вогнішча. Агонь кахання ачышчальны, ён здымае нуду і пазбаўляе ад горкіх дум, ствараючы эфект палімпсеста (“нябеснай паперы”), куды можна запісаць новую гісторыю. Іншымі словамі, семантыка феномена амбівалентная: “Чы то – казка незямная, / Певы пекла, думцы рая...” [2, с. 277] (“Зоркі ззяюць, зоркі граюць...”), “У агнехмельнай радаснай бядзе / Маё каханне – чайкаю ў вадзе” [2, с. 145] (“Пайду...”).

І такое плыўкае ўяўленне ставіць каханне ў адзін шэраг з тымі неспасціжнымі і недасяжнымі вобразамі Хараства, пра якія гаварылася вышэй.

У сваю чаргу, немагчымасцю рэалізацыі пачуццёвых інтэнцый у многім абумоўлены і катастрафізм светабачання, і ўсведамленне татальнай адзіноты лірычным героем. Але яго самота – акт свядомага выбару. Пра гэта сведчыць і ўжо згаданы эскапізм, імкненне збегчы ад праблем “далёка за вёску ў бор высокі, жудасны” [3, с. 8], “у дзікія горы” [3, с. 23], і прага “ідэальнай” адзіноты, якой немагчыма дасягнуць.

Нуда – арганічная частка натуре лірычнага суб’екта (“Нуда мая”, “Захаваю нуду сваю...”, “У досвітку”). Яго душа закрытая для грамадства, для чалавечага свету, але адкрытая для прыроды. Герой імкнецца зліцца “ў адно з ветрам лёгкім” [3, с. 26], растварыцца сярод натуральнай красы.

Хоць сам З. Бядуля быў перакананы ў тым, што мастацтва не павінна палохаць (гл.: [6, с. 45]), краявіды ў лірычных тэкстах з матывамі самоты ці няшчаснага кахання нагадваюць ужо не казкі, а страшныя, вусцішныя фантазмагоры:

*Хтосьці дзень зарэзаў, бы ягнёнка, –
Шмат крыві ў мора пралілося,
На захад пачаў бамбук гамонку,
Задрыжэлі пальмы ў адгалоссі [2, с. 128].*
“Буду піць пахучы смутак змрокаў...”

Уражанне магільнага пейзажу з аброслымі мохам пахіленымі крыжамі, крывавай поўняй ці бледным месяцам, смяротна белым туманам, цёпымі паламанага плота, падсечанымі бярозкамі і халодным пяском свежага ўзгорка ўзмацняецца імпрэсіяністычнымі прыёмамі так званага “дрыготкага” верша: увагай да святла і ценяў, пераходных станаў (змроку, сутоння), гайдання-калыхання агульнага малюнка. Пейзаж у З. Бядулі заўсёды рухомы, але яго вібрацыі замаруджаныя. Нават традыцыйныя статычныя вобразы (зоркі, месяц, ноч, пні, мох) характарызуюцца зменлівасцю. Такую карціну можа ўбачыць чалавек, вочы якога напоўнены слязьмі, што скажаюць рэалістычную выяву, робяць яе расплывістай.

Адпаведным чынам арганізавана гукавое суправаджэнне твора. Сцішанасць, прыглушанасць наваколя ствараюць своеасаблівую “паэзію шэпту”. Дыяпазон гукаў у інтымнай лірыцы Ясакара зводзіцца да шэпту, хрыпу, хрусту, плачу, стогну, ледзьве чутнага гуду ці нават поўнай цішы-нематы. Звычайна фон, на якім разгортваюцца любоўныя калізіі, выглядае наступным чынам: “Лес маўчыць і нічога не кажа; чарот у завадзі шуміць ды гэтаксама мала чаго гаворыць. Зоркі на мігі сваю гутарку вядуць...” [3, с. 17] (“А можа, і праўда?..”). Нярэдка шэпт ператвараецца ў “ціхі сказ-заговор” [2, с. 298] або малітву, што прамаўляецца не вуснамі чалавека,

а адухоўленымі з’явамі прыроды. Бор, чарот, зямля, хмызняк у жаданні абараніць лірычнага героя дасылаюць ціхіх просьбы небу (“Шаптаў чарот”, “Здалося мне, што струны нейкія рваліся...”, “Даль” і інш.). Недарэмна і ў зносінах паміж закаханымі пісьменнік, каб не парушыць магію пачуцця, аддае перавагу маўчанню, “нямым песням без слоў” (рэха ўсё тых жа “межаў і рубяжоў”): “Не прасі, каб я табе што-колечы гаварыў, бо ўсю праўду вылілю перад табой і святасць наша згубіць сваю красу і прыме звычайную будзённую вопратку. Леней будзем хаваць нашы казкі, наш яснацвет маладосці і назайтра, каб святліца кахання нашага пустой не засталася” [3, с. 28] (“Не пазірай на мяне...”).

Як бачым, у інтымнай лірыцы Ясакар малое два тыпы пейзажу – казачна-рамантычны і жудасна-фантазмагарычны, але ў любым выпадку краявіды пазначаны пячаткай “дрыготкасці”, замаруджанай рухомасці, расплывістасці і суправаджаюцца прыглушанасцю гукавога афармлення. Пантэістычнае адухаўленне прыроды, характэрнае для пісьменніка, карэлюе з хасідскім вучэннем, у традыцыях якога трактуюцца многія скразныя вобразы твораў любоўнага характару. Тым не менш хасідская весялосць у гэтых тэкстах замяняецца “смуткам змроку”. Такія дэкарацыі цалкам адпавядаюць уяўленням пра містычную прыроду феномена кахання і трагічным сітуацыям, у якіх апынаюцца гераіні Змітрака Бядулі. Прычым іх колькасць і разнастайнасць – свядомая мастацкая ўстаноўка на “межы і рубяжы”, г. зн. на дазволёную ступень адкрытасці аўтапсіхалагічнага героя, і адначасова – нястомны працэс пошуку хараства, ідэалу, з якім суадносіцца вобраз жанчыны побач з небам, далеччу, мастацтвам, сіняй кветкай, “далёкімі аганькамі”. Усё гэта робіць інтымную лірыку Ясакара адметнай з’явай нават на фоне тагачаснай узвышэнскай паэзіі.

Спіс літаратуры

1. **Навуменка, І. Я.** Змітрок Бядуля / І. Я. Навуменка. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 227 с.
2. **Бядуля, З.** Збор твораў : у 5 т. / З. Бядуля. – Мінск : Маст. літ., 1985. – Т. 1 : Вершы, паэмы. – 407 с.
3. **Бядуля, З.** Збор твораў : у 5 т. / З. Бядуля. – Мінск : Маст. літ., 1986. – Т. 2 : Вершы ў прозе. Лірычныя імпрэсіі. Апаваданні. – 351 с.
4. **Макарэвіч, С.** Сын класіка жыве ў Мінску / С. Макарэвіч // Літаратура і мастацтва. – 2008. – 10 кастр. – С. 14.
5. **Лерман-Плаўнік, С.** Якім яго помню / С. Лерман-Плаўнік // Успаміны пра Змітрака Бядулю; склад. Я. І. Садоўскі, К. А. Цвірка. – Мінск : Маст. літ., 1988. – С. 8 – 12.
6. **Азгур, З.** Яму я ўдзячны / З. Азгур // Успаміны пра Змітрака Бядулю; склад. Я. І. Садоўскі, К. А. Цвірка. – Мінск : Маст. літ., 1988. – С. 38 – 49.

Ала БРАДЗІХІНА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

АЛЕГ ЛОЙКА – УКЛАДАЛЬНІК “МАЛАДЗІКА” МАКСІМА БАГДАНОВІЧА

УДК 82.091

У 1913 – 1914 гг. у Яраслаўлі, пасля выхаду дэбютнай кнігі “Вянок” М. Багдановіч задумаў некалькі новых паэтычных кніг. Абапіраючыся на заўвагі і планы паэта, А. Лойка ў 1968 г. склаў кнігу “Маладзік”. Аналіз структуры кнігі, у якую ўвайшлі апублікаваныя творы, чарнавыя варыянты і накіды, пераклады, дазволіў выявіць ступень яе адпаведнасці планам М. Багдановіча, высветліць задуму ўкладальніка, чья праца стварыла новае звыштэкставае адзінства – кнігу “падвойнага аўтарства”.

Ключавыя словы: *Максім Багдановіч, Алег Антонавіч Лойка, кніга вершаў “Маладзік”, “падвойнае аўтарства”.*

In the 1913 – 1914 in Jaraslaul, after debut book “Vianok” (“Wreath”) publication M. Bahdanovich had the intention about several new poetic books. Based on the poet’s notes and plans A. Lojka composed book “Maladzik” in the 1968. This book included published works, drafts and rough copies, translations. Analysis of the structure of this book permitted to define in what degree it correspond to the plans of M. Bahdanovich, brighten up conception of compiler, whose work created new over-text unity – “double authorship” book.

*Светлай памяці майго настаўніка
Алега Антонавіча Лойкі.*

Алег Лойка (1931 – 2008) пакінуў вялікую навуковую і мастацкую спадчыну, якая яшчэ чакае свайго даследчыка. Але ў юбілейным артыкуле хацелася б прыгадаць і іншы бок яго шматграннай дзейнасці – працу ўкладальніка. А. Лойка кіраваў літаб’яднаннем “Узлёт” на філалагічным факультэце і неаднаразова ўкладаў, рэдагаваў і выдаваў зборнікі студэнцкіх вершаў (“Узлёт”, 1965), маладой беларускай паэзіі (“Мары юнацкія”, 1969), некалькіх пакаленняў выпускнікоў Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (“Універсітэт паэтычны”, 1971). Кожная з гэтых кніг цяпер – памяць пра дэбюты будучых выдатных паэтаў, пра саму творчую атмасферу ва ўніверсітэце 1960 – 1970-х гг., пра філалагічны факультэт як калыску маладых талентаў. Сёння, усяго праз паўстагоддзя, тыя выданні набылі і гістарычную каштоўнасць. Але ў артыкуле мы спынімся на адным прыкладзе ўкладальніцкай дзейнасці А. Лойкі – кнізе вершаў “Маладзік” класіка беларускай літаратуры Максіма Багдановіча, выдадзенай у 1968 г.

“Вянок”, адзіная прыжыццёвая кніга вершаў М. Багдановіча, выйшла ў Вільні ў 1913 г. Аўтар быў не вельмі задаволены кнігай і ў адным з лістоў пісаў: «Праглядаю гэтымі днямі свой “Вянок”. Недахватнаў розных – гібель, ды і кніжка гэта зусім маладая: вершы яе пісаліся з паловы 1909 да паловы 1912 гг., калі мне было 17 – 20 год. Але ў ёй усё ж такі ёсць і творчасць, і натхненне, і сур’ёзная праца. Узяў я карандаш, палавіну вершаў выкасаваў зусім, другую прабу абладзіць. Дадам да гэтай другой палавіны лепшыя з вершаў 1912 – <19>15 гг. і выйдзе зборнік “Маладзік” або “Красавік»» (цыт. паводле: [2, с. 439]). М. Багдановічам было зроблена мноства правак у двух аўтарскіх экзэмплярах “Вянка”. Так, былі бязлітасна выкасаваны многія вершы, якія сёння ўваходзяць у лік шэдэўраў беларускай паэзіі, сярод іх “Раманс” (“Зорка Венера ўзышла над зямлёю...”), “Ноч. Газніца гарыць, чырванее...”, “Зімовая дарога” і іншыя – усяго “збракавана” 15 вершаў. Праўкі

паэта апісаны ў 2-томным выданні 1927 г. і потым улічваліся пры складанні збору твораў 1968 г.

Прадмову да “Маладзіка” напісаў А. Лойка. Даследаванне творчасці М. Багдановіча было ў цэнтры яго ўвагі ў 1960-я гг.: у 1966 г. Алег Антонавіч выдаў манаграфію, прысвечаную паэту, а ў 1969 г. абараніў доктарскую дысертацыю, дзе творчасць М. Багдановіча разглядалася ў кантэксце беларускай паэзіі пачатку ХХ ст. І ў 1968 г. выйшла кніга “Маладзік”. Як можна меркаваць, навуковец спрабаваў ажыццявіць задуму паэта, якая засталася нерэалізаванай. Выкарыстоўваючы адну з прапанаваных самім М. Багдановічам назваў, пазнаёміўшыся з аўтарскімі пазнакамі ў двух экзэмплярах “Вянка”, А. Лойка, тым не менш, склаў кнігу, выбіральна трымаючыся аўтарскага плана. У выніку было сканструявана звыштэкставае адзінства з асаблівымі кампазіцыйна-семантычнымі ўласцівасцямі. Спецыфіка яго ў тым, што ў кнігу ўвайшлі і вершы, апублікаваныя ў “Вянку”, і тыя, што друкаваліся ў перыёдыцы, і чарнавыя накіды, і пераклады. Завяршыў кнігу цыкл 1915 г. “Песні”. Важная асаблівасць абумоўлена імкненнем укладальніка выбудаваць асноўны раздзел “Лірыка” па храналогіі – з 1908 да 1917 г. Так многія вершы, якія ўваходзілі ў цыклы “Вянка”, ці друкаваліся ў перыёдыцы ў складзе цыклаў, ці засталіся ў рукапісах, але былі аб’яднаныя паэтам (напрыклад, цыкл “Усмешкі”), – сталі “рэцыклізаванымі” і ўступілі ў новыя адносіны няаўтарскай кампазіцыі ці “падвойнага аўтарства” (пра гэтую тэрміналогію гл. [1, с. 146]).

Кніга “Маладзік” засталася па-за ўвагай даследчыкаў творчасці М. Багдановіча, у прыватнасці, не стала прадметам асобнага артыкула ў выдадзенай у 2011 г. энцыклапедыі, але ацэнка рэцыклізацыі твораў паэта даецца ў артыкуле, прысвечаным невялікаму “Выбранаму” 1977 г. (ўкладальнік В. Чарняўская, аўтар прадмовы А. Лойка): «Храналагічны прынтцып размяшчэння твораў уносіць пэўны ды-

сананс у ідэйна-тэматычнае адзінства былых цыклаў вершаў. Напрыклад, у адным цыкле “Старая спадчына” паэт прыводзіць розныя формы верша: пентаметр (насамрэч – элегічны двуверш. – *У. В.*), санет, трыялет, рандо, актава, тэрцына, і чытач мае магчымасць параўнаць іх і прасачыць за майстэрствам Багдановіча-вершатворцы ў межах аднаго цыкла. Пры храналагічным размяшчэнні твораў цыклічная еднасць твораў парушаецца» [3, с. 147]. Заўважым, што цвёрдыя формы М. Багдановіч уключаў не толькі ў цыкл “Старая спадчына”: санеты ўваходзілі ў цыкл “Места”, трыялет – у цыкл “Каханне і смерць”. А ёсць і больш цікавыя выпадкі, як, напрыклад, з санетам “Что из того, что стих в душе кипит?..” (1914), які быў уключаны паэтам у зборнік “Зеленя” і з’яўляецца часткова самастойным творам, напісаным па-руску, а часткова – аўтаперакладам нецыклізаванага санета 1914 г. “Прынадна вочы ззяюць да мяне...” (гл. [5, с. 42 – 43]). Нецыклізаваным застаўся таксама санет 1912 г. “Замёрзла ноччу шпаркая крыніца...”; і пры вывучэнні гэтай формы пяць беларускіх санетаў М. Багдановіча аб’ядноўваюцца ў так званы даследчыцкі цыкл, у прыватнасці на падставе таго, што яны “дзіўным чынам прадвызначылі пяць асноўных вектараў паэзіі Багдановіча, якія выходзяць з кола праблем сацыяльнага і духоўнага жыцця чалавека” [5, с. 43].

Храналагічны прынцып аб’яднання твораў гістарычна прыйшоў на змену жанраваму, калі над ідэяй “майстэрства” (дасягнення ў пэўным жанры, умення паэта напісаць твор таго ці іншага жанру) узятая верх ідэя развіцця аўтара. Можна сцвярджаць, што менавіта ідэя эвалюцыі Багдановіча-паэта ўвасобіў укладальнік кнігі 1968 г., і загаловак “Маладзік” стаў метафарай творчага росту, ажыццёўленага М. Багдановічам за кароткі перыяд 1908 – 1917 гг. Як расце малады месяц, так у кнізе відаць, як расце з кожным годам Багдановіч-паэт. Гэта была няпростая задача, хоць бы таму, што многія творы М. Багдановіча датуюцца прыблізна, часта ў вялікім дыяпазоне (напрыклад, 1909 – 1912) ці паводле першай публікацыі. Другая складанасць звязана з тым, што цыклізацыя – асноўны кампазіцыйны прынцып кнігі “Вянок”, даследчыца Т. Чабан выказвала нават меркаванне, што вершы гэтай кнігі адразу ўзніклі цыкламі. Падпалыя рэцыклізацыі вершы “Краю мой родны! Як выкляты богам...” (1909, цыкл “Думы”), “Добрай ночы, зара-зараніца!...” (1911, цыкл “У зачарованым царстве”), “Калі ў ракавіну цёмную жамчужніцы...” (1912, цыкл “Думы”) і іншыя, папершае, аспрэчваюць такое меркаванне, а па-другое, у новых кантэкстуальных умовах выяўляюць уласцівасці, раней схаваныя ці, наадварот, падтрыманыя або ўзмоцненыя ўсёй сукупнасцю цыкла і – шырэй – логікай паслядоўнасці цыклаў у “Вянку”.

Асабліва выразны новы эфект набыў верш “Краю мой родны! Як выкляты богам...”, які ўва-

ходзіў у цыкл “Думы”. Цыкл уключае 22 вершы, аб’яднаныя агульным публіцыстычным і патрыятычным пафасам. Лічыцца кампазіцыйным цэнтрам “Вянка” не столькі па месцы ў кнізе, колькі па праблематыцы і стылістыцы, рэдкай у паэзіі М. Багдановіча. Заклікі і воклічы, загадны лад, распаўсюджаны ў паэзіі рэвалюцыйна-дэмакратычнага кірунку, да якога аўтар не належаў, сабраныя разам з вершаў розных гадоў, сапраўды склалі пласт востра актуальнай лірыкі. У пачатку цыкла сабраны вершы аптымістычнага гучання, са зваротам да людзей, здольных змяніць жыццё беларусаў, і да самога народа. Так напісаны першыя 11 вершаў, а потым М. Багдановіч быццам ізноў вяртаецца да больш уласцівай сабе сузіральнасці, да думак пра непазбежную смерць, хоць трэба прызнаць, што ў кожным вершы цыкла прысутнічае і светлы пачатак. Сузіральна-пейзажны верш у “Думах” усяго адзін – 12-ы ад пачатку, і адзін – беспрасветна-песімістычны (“Дзе вы, лясоў, палёў цвяты?...”, 1911), у якім паэт прызнаецца ў сваім бяссілі:

*...Ім, бледным, мёртвым, не збудзіць
Былога пачуцця,
Як не змагу яго збудзіць
Халодным вершам я.*

Аднак заключны верш цыкла “Песняру” (1910) вяртае публіцыстычную тэму: і ў ім, наадварот, выказана думка пра неверагодную сілу паэтычнага слова, здольнага высякаць іскры з халодных каменных людскіх сэрцаў. Моцная завяршальная пазіцыя верша зацвярджае пазітыўную думку ўсяго цыкла:

*...Трэба з сталі каваць, гартаваць гібкі верш,
Абрабіць яго трэба з цяргеннем.
Як ударыш ты ім, – ён, як зvon, зазвініць,
Брызнуць іскры з халодных каменяў.*

У кнізе “Маладзік” верш “Краю мой родны! Як выкляты богам...” трапіў у атчээнне “аднагодкаў” – такіх самых ранніх вершаў М. Багдановіча. І зусім нечаканым для яго сусудствам сталі два вершы з цыкла “Эрас” (датуюцца ўкладальнікамі выдання 1927 г., дзе былі ўпершыню апублікаваныя, па “характары пісьма” як створаныя ў 1908 – 1909 гг.) і “Разрытая магіла” (1909, уваходзіў у цыкл “У зачарованым царстве”). То бок верш апынуўся, па сутнасці, паміж дзвюх асноўных тэм паэзіі М. Багдановіча – каханне і смерць. Цыклам з такой назвай паэт меркаваў завяршыць “Вянок”, але ў выданні 1913 г. гэтая задума не ажыццёўлена, магчыма, з-за неабходнасці скарачэння аб’ёму кнігі, а магчыма, з-за рэзкай неадпаведнасці “ўпадніцкага” і “эстэцкага” стылю пазіцыі выдаўцоў. Пры размяшчэнні па храналогіі “ўдарны” верш цыкла “Думы” страціў частку публіцыстычнай сілы і стаў успрымацца як спроба паэта засвоіць яшчэ адзін стыль, яшчэ адну

тэму. І трэба сказаць, у нейкай ступені выявіў рысы пераймальнасці Я. Купалу (яго “Жалейка” выйшла ў Пецярбургу ў 1908 г.). Да гэтага ж шэрага можна аднесці і два вершы 1909 г. “З песняў беларускага мужыка”, потым М. Багдановіча надоўга захоплівае пейзажная тэма, а з фальклорнай спадчыны ён натхняецца не песнямі пра цяжкую мужыцкую долю, а істотамі язычніцкай міфалогіі (вадзяніком, лесуном, русалкай), яго ў большай ступені захапляе містыцызм, а не сацыяльнасць.

У кнізе “Маладзік” нямала перастановак, што ўтвараюць новыя невялікія цыклы паводле падабенства формы, матываў і г. д. Ёсць і выпадкі “распадабнення”, кожны з якіх цікавы і змястоўны. Не маючы магчымасці ў межах артыкула прааналізаваць нават самыя яркія прыклады, спынімся на адным, каб паспрабаваць аднавіць задуму ўкладальніка ў той частцы кнігі, што змяшчае вершы перыяду пасля “Вянка”.

Пачынаючы з рандэля “На могілках” (“Амур і сумны і прыгожы...”), з адным пропускам і адной перастаноўкай А. Лойка даў раздзел вершаў 1913 г. з 2-томніка 1968 г. Прапушчаны верш “Купідон”, які, магчыма, няўдала, на думку ўкладальніка, суседнічаў з вершамі “Успамін” (“Дзень гэты, – так пісаў Катул...”.) і “Дзед” (“Так цёпла цэлы дзень было...”). Першы з іх – вытанчанае 8-радкоўе з падвойнай калыцавой рыфмоўкай аВВасDDс, рэдкай у 8-радкоўях М. Багдановіча (і ў прынцыпе больш рэдкай, чым перакрываючая). Яно пачынаецца з вольна пераказанай цытаты з верша Катуга (“Дзень гэты, – так пісаў Катул, – / Я белым каменем адзначаю...”), ва ўспамінах героя шчаслівымі з’яўляюцца дзень і месца, звязаныя з прызнаннем у каханні. Самой форме, абранай М. Багдановічам для ўвасаблення тэмы, уласцівыя “ўніверсальная архітэктанічная замкнёнасць, прасторава-часавы герметызм, ураўнаважанасць” [4, с. 258], і два катрэны верша “Дзед” падхопліваюць гэты гарманічны лад, уступаючы ў дыялог з вечнасцю (“...А дзеду нат і не шкада, / Што хутка будзе ён зямлёю”). У прапушчаным вершы таксама гаворка ідзе пра ўспамін, але дзіцячы – пра радасць ад шакаладкі з “загадным малюнкам” і захаваным Купідонам. Па прынцыпе паралелізму герой пераносіць успаміны пра пошукі Купідона на пошукі кахання. У цэлым верш такі ж лёгкі па змесце, як і “Успамін”, але пазбаўлены вытанчанасці формы: у тэксце нямала русізмаў (“чэртвы”, “мецячай”, “не бачан” і інш.), ёсць парушэнне памеру (“Я помню, як бывала рада / Маё сэрца плітцы шакалада...”). Сама велічыня верша вылучае яго з групы суседніх: “Трыялет” (“Мне доўгае расстанне з Вамі...”), 8-радковы “Успамін”, “Купідон” – 32 радкі (8 катрэнаў), потым “Дзед” (два катрэны), “С. Палуяну” (трыялет). Выраўноўваннем шэрага вершаў па іх даўжыні, пабудовай сувымерных міні-цыклаў, раздзеленых тэк-

стамі, выкарыстанымі як тэматычныя пераходы, можна растлумачыць і іншыя факты ўкладальніцкай дзейнасці ў кнізе “Маладзік”.

Застаецца адказаць на пытанне, у якой ступені кніга адпавядала аўтарскім задумам. Алег Лойка не выключыў выкрасленыя паэтам шэдэўры “Раманс” (“Зорка Венера...”), “Чуеш гул? – Гэта сумны, маркотны лясу...”, “Цёплы вечар...”, “Разрытая магіла”, “Летапісец” і інш. Мінулае стагоддзе засведчыла іх вечную каштоўнасць. “Маладзік” – кніга, у якой адлюстравалася жыццё Багдановіча-паэта, змена яго інтарэсаў і мастацкіх прыхільнасцяў, але таксама і сталасць, паўтаральнасць некаторых тэм і матываў. Кніга па-новаму прарысавала лінію развіцця паэта: ад пераймальнага тэм і формаў да самастойных і наватарскіх, верлібраў і поліметрычных вершаў пра каханне і смерць, што засталіся пераважна ў чарнавых накідах (“Я – непрыкметны, шэры чалавек...”, “Вы так часта пазіралі ў люстру...”, “Муар” і інш.), а таксама да новых увасабленняў паэтычнай народнай стыхіі (“Лявоніха”, “Скірпуса”, “Агата”, “Страцім-лебедзь”). Потым паэтычная, як і жыццёвая энергія паэта ідзе на спад, завяршаючыся развітальным чатырохрадкоўем “У краіне светлай, дзе я ўміраю...”. Упершыню М. Багдановіч паўстаў у гэтай кнізе “ўвесь”, нават больш поўна, чым у поўным зборы твораў, дзе па традыцыі непадзельным перадрукоўваецца “Вянок”, потым – вершы, згрупаваныя па гадах напісання, тады пераклады і напрыканцы – чарнавыя накіды розных гадоў. І толькі парушэнне такіх прынцыпаў, а таксама адхіленне ад аўтарскіх планаў дазволіла гэтай “беззаконнай” кнізе стаць унікальнай з’явай, дэталёвае даследаванне якой можа прывесці да абнаўлення некаторых сталых поглядаў і ацэнак паэзіі беларускага класіка.

Спіс літаратуры

1. Ачкасов, А. В. Гейне в переводе А. Н. Майкова : вопросы циклизации / А. В. Ачкасов // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2004. – № 4 (7). – С. 144 – 156.
2. Багдановіч, М. А. Збор твораў : у 2 т. / М. А. Багдановіч – Мінск : Навука і тэхніка, 1968. – Т. 1 : Вершы, паэмы, пераклады. – 552 с.
3. Калядка, С. У. “Выбранае” / С. У. Калядка // Максім Багдановіч : энцыклапедыя / склад. І. У. Саламевіч, М. В. Трус; рэдкал.: Т. У. Бялова (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн імя П. Броўкі, 2011. – С. 146 – 147.
4. Федотов, О. И. Основы русского стихосложения. Теория и история русского стиха : в 2 кн. / О. И. Федотов – М. : Флинта, 2002. – Кн. 2: Строфика. – 488 с.
5. Федотов, О. И. Сонеты Максима Богдановича / О. И. Федотов, А. О. Шелемова // Вестник Российского университета дружбы народов. Сер. Литературоведение. Журналистика. – 2015. – № 4. – С. 39 – 49.

Ульяна ВЕРЫНА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры рускай літаратуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ПЕРАКЛАДЧЫК ЯК ЧЫТАЧ МАСТАЦКАГА ТВОРА

Артыкул прысвечаны актуальным пытанням мастацкага перакладу. У ім раскрываюцца сутнасць і асноўныя цяжкасці творчых узаемадачынненняў аўтара і перакладчыка, якія накладваюць адбітак на вынік перакладу.

Ключавыя словы: *мастацкі пераклад, перастварэнне, аўтар, перакладчык, чытач, эмпацыя.*

The article is devoted to topical issues of literary translation. It reveals the essence and main challenges of the creative relationship of the author and the translator, which affect the translation result.

Як заўважыў выдатны беларускі паэт і перакладчык Сяргей Панізьнік, “каб перакладаць, трэба самому перастварыцца” [6]. Падчас перастварэння адбываецца не паўтарэнне, а свайго роду адлюстраванне, капіраванне, ці, можна сказаць, тлумачэнне твора сродкамі іншай мовы (недарма па-польску пераклад – ‘*tłumaczenie*’). Задача перакладчыка – стварыць найбольш дакладную, набліжаную да арыгінала копію, па магчымасці “падрабязней патлумачыць”. Зразумела, што гэтая няпростая і надзвычай адказная місія выконваецца ў межах суадносіннаў *аўтар – перакладчык – твор – чытач*, але спачатку мэтазгодна разгледзець складаныя ўзаемадачынненні *аўтар – перакладчык*, прычым у большай ступені ў тых выпадках, калі працэс перастварэння аб’ядноўвае дзвюх творчых, пасвойму адметных і непаўторных асоб – пісьменніка-аўтара і пісьменніка-перакладчыка. Такі ракурс неабходны таму, што “героямі” прадстаўленага артыкула з’яўляюцца пісьменнікі, а значыць людзі, “запраграмаваныя” на ўласную арыгінальную творчасць, для каго пераклад чужога твора таксама ў пэўнай ступені аўтарская дзейнасць, у якой яны, як у арыгінальнай, сцвярджаюць асабістае светабачанне, у нечым адрознае ад светабачання пісьменніка, чый твор перакладаюць.

Аўтарам прапанаванага артыкула было праведзена анкетнае апытанне васямнаццаці беларускіх пісьменнікаў-перакладчыкаў, дзе яны патлумачылі перадумовы перакладчыцкай дзейнасці, уласнае стаўленне да твораў, абраных для перакладу, расказалі пра цяжкасці перастварэння, з якімі ім даводзілася сутыкацца і інш. Рэспандэнтамі сталі наступныя пісьменнікі-перакладчыкі: Іван Саверчанка, Уладзімір Скарынкін, Віктар Хурсік, Юрый Кур’яновіч, Леанід Дранько-Майсюк, Міхась Скобла, Сяргей Балахонаў, Алена Масла, Уладзімір Сцяпан, Людміла Рублеўская, Алесь Жук, Міхаіл Пазнякоў, Ірына Багдановіч, Серж Мінскевіч, Адам Шостак, Аксана Данільчык, Юлія Алесьніна, Алесь Емяльянаў-Шыловіч.

Паводле слоў даследчыка і перакладчыка Івана Кашкіна, “у перакладу ёсць свае жорсткія законы, абавязковыя і для найвялікшых талентаў” [2, с. 431]. Перакладазнаўцы неаднаразова тлумачылі праз аналіз перакладаў і ў тэорыі сутнасць

гэтых законаў, аднак практыка мастацкага перакладу пастаянна дае падставы для абмеркавання найбольш вострых пытанняў. Напрыклад, «як найвышэйшую хвалу перакладчыку, – пісаў Іван Кашкін, – прыводзяць часам вядомае месца з ліста Гогаля Жукоўскаму: “Перакладчык зрабіў так, што яго не бачыш: ён перастварыўся ў такое празрыстае шкло, што здаецца як бы няма шкла”. У ідэале і павінна быць так, і да найбольш простых перакладаў тэкстаў агульнага характару (навуковых і да т. п.) гэта прымяняльна амаль без усялякіх агаворак. Там сапраўды нібы і няма перакладчыка, а ёсць факты, тэрміны і іх нейтральная па стылі слоўная звязка. Але як толькі звяртаешся да тэксту мастацкай літаратуры, як толькі ў тэксце ясна вымалёўваецца твар аўтара, яго індывідуальны стыль, так амаль немінуча ўзнікае побач і твар перакладчыка... чым больш своеасабліва трактоўка арыгінала перакладчыкам, тым выразней бачыць чытач на шкле перакладу адлюстраванне асобы перакладчыка побач з тварам аўтара» [2, с. 433 – 434].

Безумоўна, калі мы гаворым пра пісьменніка-перакладчыка, то перакладаны аўтар павінен быць блізкі яму па духу, стылі, тэматыцы, светаадчуванні, але блізкі – не значыць аднолькавы, аднолькаваасці ў мастацтве ўвогуле не існуе. Да таго ж, як адзначыў Карней Чукоўскі, падчас перакладу “патрэбна палюбіць перакладанага аўтара больш за сябе самога і самааддана, самазабыўна служыць увасабленню яго думак і вобразаў, праяўляючы сваё эга толькі ў гэтым служэнні, а зусім не ў навіязванні арыгіналу ўласных сваіх густаў і пачуццяў” [7, с. 40]. Пераклады таго ж К. Чукоўскага і яго перакладазнаўчыя даследаванні паказваюць на тое, што гэта пад сілу таленавітым і сумленным майстрам слова.

Тым не менш на праблематычныя суадносіны *аўтар – перакладчык* звяртаў асаблівую ўвагу І. Кашкін: “Пераклад – двухбаковы працэс. Пры разглядзе яго ніяк не выключыш аўтара арыгінала. Не ты напісаў, а аўтар – дык будзь ласкавы яго трымацца на ўсіх стадыях тваёй працы. Пісьменнік вольны сам выбіраць межы сваёй фантазіі... І матэрыял для яго – увесь свет. Перакладчык абмежаваны ў выбары: свет перакладчыка замкнуты ў межах старонак арыгінала, гэта свет,

ужо адбіты ў люстэрку аўтара... Адсюль узнікае часам тэорыя фатальнай звязанасці, песімістычны пункт гледжання, згодна з якім пераклад – гэта смяротная схватка перакладчыка з аўтарам. У ёй быццам адзін з праціўнікаў непазбежна гіне як творчая асоба” [2, с. 503].

Пра пераклад як “бязлітасную барацьбу перакладчыка з перакладаным аўтарам, паядынак не на жыццё, а на смерць” [7, с. 274] гаварыў і К. Чукоўскі. Юрый Сарокін увогуле сцвярджае абавязковую зайздасць перакладчыка да аўтара і саперніцтва з ім, выклікання немагчымасцю напоўніцу рэалізавацца самому, супастаўленне аўтарскіх тэкстаў з уласнымі версіямі, у якіх «глыбіннае разуменне спалучаецца з глыбінным неразуменнем, псіхалагічным матывіроўкам прыпісваецца ўніверсальнасць, а ў вербальных і невербальных мізансцэнах, што разыгрываюцца персанажамі, падкрэсліваецца хутчэй сваё, чым чужое “сямейнае падабенства»» [5, с. 61]

Высновы прадстаўнікоў расійскай перакладчыцкай школы падаюцца нам перабольшанымі. Магчыма, іх абагульненні створаны на падставе прыватных выпадкаў “бязлітаснай барацьбы перакладчыка з перакладаным аўтарам” і зайздасці аднаго да другога, што маюць вынікам няякасны пераклад, але, тым не менш, не з’яўляюцца заканамернасцю. Ніхто з беларускіх перакладазнаўцаў і перакладчыкаў (Д. Фактаровіч, В. Рагойша, А. Мальдзіс, І. Чарота, М. Кенька, К. Шэрман, С. Панізьнік і інш.) ніколі не акцэнтаваў увагу на нечым падобным, уласны перакладчыцкі і перакладазнаўчы вопыт аўтара гэтага артыкула, праведзенае ім апытанне пісьменнікаў-перакладчыкаў, параўнальны аналіз шматлікіх арыгіналаў і перакладаў таксама не даюць падстаў для падобных абагульненняў. Так, насамрэч перакладчык у пэўнай ступені “стварае сябе”, як ужо гаварылася, пакідае свой “адбітак” у перакладзе, і часта ён бывае непажаданым. Аднак гісторыі перакладу вядома нямала прыкладаў яркага і выразнага “адбітку” перакладчыка ў творы, які не тое што не шкодзіць, а наадварот садзейнічае выяўленню найлепшых мастацкіх асаблівасцей арыгінала. Калі ўзяць тую ж расійскую перакладчыцкую школу, то гэта пераклады вершаў Чосера, створаныя І. Кашкіным, творы Гейнэ ў перакладзе Ю. Тынянава, Дантэ – у перастварэнні М. Лазінскага, вершы Бёрнса і санеты Шэкспіра ў перакладзе С. Маршака, “Фаўст” Гётэ ў перастварэнні Б. Пастарнака і іншыя, якія ніяк нельга назваць вынікам перакладчыцкай зайздасці і бессвядомай барацьбы з аўтарамі. Нароўні з гэтымі прыкладамі, безумоўна, ёсць даволі частыя выпадкі ў пэўнай ступені няўдалага перастварэння, але тут, на нашу думку, варта гаварыць не пра “бязлітасную барацьбу” пера-

кладчыка з аўтарам і зайздасць да яго, а пра перакладчыцкія здольнасці.

Напэўна, ніхто не будзе аспрэчваць той факт, што і прафесійны перакладчык, і пісьменнік-перакладчык найперш чытач мастацкага твора. Мастацкі эфект літаратурнага твора залежыць ад чытацкага ўспрымання – працэсу адлюстравання і перапрацоўкі зместу кнігі ў свядомасці чытача. Згодна з меркаваннямі даследчыкаў псіхалогіі літаратурна-мастацкай творчасці [1; 3; 4], гэты працэс у аснове сваёй несвядомы, і толькі ў пэўных цяжкіх выпадках разумення тэксту “робяцца свядомымі тыя або іншыя аперацыі ўяўлення або разумовыя дзеянні” [3, с. 6].

Да таго ж, паводле даследаванняў псіхолога Вольгі Нікіфаравай, ступень разумення і глыбіня ўспрымання літаратурнага твора абсалютна не залежаць ад прафесійнай падрыхтаванасці чытача: “Даволі цяжкая задача – вызначыць крытэрыі паўнаватраснага ўспрымання. Такое ўспрымання павінна быць у асоб, прафесія якіх звязана з літаратурай (у пісьменнікаў, літаратуразнаўцаў, рэдактараў, акцёраў, выкладчыкаў літаратуры). Аднак фактычна крытэрыі па прафесійнай прыкмеце не з’яўляюцца абсалютным: у некаторых з гэтых асоб бывае не цалкам паўнаватраснае ўспрымання літаратуры...” [3, с. 7]. Успрымання літаратуры залежыць ад асабістага (суб’ектыўнага) жыццёвага досведу перакладчыка.

Падчас апытання беларускіх пісьменнікаў-перакладчыкаў пяць з васьмнаццаці рэспандэнтаў галоўнай перадумовай перакладчыцкай працы назвалі захапленне творчасцю перакладанага аўтара (У. Скарынкі, Л. Дранько-Майсюк, І. Багдановіч, М. Скобла, С. Мінскевіч), два – цікавасць да яго асобы (Ю. Кур’яновіч, І. Багдановіч), для шасці пісьменнікаў-перакладчыкаў важным было эстэтычнае задавальненне ад твора, узятага для перастварэння, што фармулявалася як тлумачэнне “спадабаўся твор і ўзнікла жаданне яго перакласці” (І. Саверчанка, В. Хурсік, А. Жук, Ю. Кур’яновіч, А. Емяльянаў-Шыловіч, С. Балахонаў). Эстэтычнае задавальненне ад прачытання арыгінала называлася ў якасці першай прычыны для перастварэння нават у тых выпадках, калі пераклад быў папярэдне заказаны выдавецтвам (А. Шостак, Ю. Алесьніна, А. Данільчык), а для некаторых пісьменнікаў-перакладчыкаў перастварэнне з’яўлялася яшчэ і своеасаблівым творчым эксперымантам (С. Балахонаў, Ю. Алесьніна, А. Емяльянаў-Шыловіч). Сярод астатніх чатырох рэспандэнтаў адзін займаўся перастварэннем уласнага твора згодна з выдавецкім заказам (У. Сцяпан) і трое (М. Пазнякоў, Л. Рублеўская, А. Масла) у якасці прычыны для ўзнікнення перакладу пазначылі толькі заказ. Як відаць з аналізу, пісьменнікі-перакладчыкі ў большасці сваёй

вельмі зацікаўлены арыгінальнымі творами, узятымі для перастварэння, прычым у некаторых выпадках незалежна ад таго, што яно было папярэдне заказана выдавецтвам.

“Мы ніколі не здолеем сказаць дакладна, чаму менавіта спадабаўся нам той ці іншы твор; словамі амаль нельга выказаць колькі-небудзь істотных і важных бакоў гэтага перажывання” [4, с. 22], але ў псіхалогіі міжасабовых адносін для вызначэння глыбокага разумення іншага чалавека, адчування і перажывання яго радасці і болю як сваіх уласных існуе паняцце эмпатыі. У псіхалогіі мастацкай творчасці таксама выкарыстоўваецца гэтае паняцце ў дачыненні да разумення твораў мастацтва [4, с. 368], не лішняе яно і ў перакладазнаўстве. Такім чынам, важнай перадумовай для ўзнікнення перакладу з’яўляецца эмпатыя як здольнасць станоўча ўспрымаць твор, прыхільна ставіцца да яго і разумець аўтара, пранікацца думкамі і пачуццямі, адлюстраванымі ва ўсёй разнастайнасці мастацкіх вобразаў і аўтарскіх выказванняў, разумець ідэю твора, адчуваць кантэкст, суперажываць.

Пад суперажываннем разумеецца “спецыфічна эмацыянальнае стаўленне” [4, с. 469] да герояў твора, якое часта суправаджаецца “ўсхваляваным су-роздумам. Суперажыванне абумоўлена асабістым успрыманням герояў мастацкіх твораў і характарызуецца, у прыватнасці, уласным імкненнем, якое апераджае апісаных падзеі, прадбачыць абраных героямі адказныя рашэнні, учынкi” [4, с. 469]. Суперажыванне – моцнае пачуццё. Мастацкая літаратура заўсёды закранае сферу эстэтычных эмоцый і пачуццяў, якія ў сваю чаргу могуць паслужыць штуршком для мастацкай творчасці, як арыгінальнай, так і перакладчыцкай. Тут, між іншым, неабходна звярнуць увагу на абумоўленасць суперажывання “асабістым успрыманням”. Асабістае заўсёды суб’ектыўнае. Суб’ектыўнасць чытача (і перакладчыка) можа быць вельмі блізкай да суб’ектыўнасці аўтара твора, таму і ўзнікае эмпатыя. Але такая блізкасць адносная, яна не паказчык тоеснасці, бо, як ужо гаварылася, “чалавек не можа пераўвасобіцца ў вобраз іншага, поўнасцю адмовіўшыся ад самога сябе, ад сваіх уласцівасцей і якасцей” [4, с. 471]. Тым не менш менавіта эмпатыя – важная, калі не першая, перадумова перакладчыцкай дзейнасці названых пісьменнікаў-перакладчыкаў. Каб пацвердзіць гэта, трэба звярнуцца да тлумачэнняў некаторых з іх па наступных пунктах анкетавання:

1) ступень блізкасці пісьменніку-перакладчыку сацыяльна-культурнага асяроддзя, адлюстраванага ў арыгінале;

2) ступень блізкасці пісьменніку-перакладчыку мастацкага стылю аўтара арыгінала.

Уладзімір Скарынкін: 1) частае наведванне радзімы аўтара, сацыяльна-культурнае асяроддзе блізкае па духу; 2) арыгінал як узор пісьменніцкага майстэрства, калі ёсць падабенства стыляў, то нязначнае, больш імпануе асоба аўтара.

Віктар Хурсік: 1) сацыяльна-культурнае асяроддзе блізкае па духу; 2) ніякіх падабенстваў стыляў, проста праца над перакладам.

Алесь Жук: 1) сацыяльна-культурнае асяроддзе больш-менш знаёмае; 2) твор мае свой стыль, які цяжка паддаецца перакладу.

Юрый Кур’яновіч: 1) частае наведванне радзімы аўтара, сацыяльна-культурнае асяроддзе блізкае па духу; 2) калі ёсць падабенства стыляў, то нязначнае, больш імпануе асоба аўтара.

Леанід Дранько-Майсюк: 1) свайго роду экзотыка; 2) калі ёсць падабенства стыляў, то нязначнае, больш імпануе асоба аўтара.

Ірына Багдановіч: 1) гэта Радзіма ў гістарычным абліччы, сацыяльна-культурнае асяроддзе, адлюстраванае ў арыгінале, блізкае як гістарычная спадчына, як дух продкаў, якім пісьменнік-перакладчык наталяецца і рэтрансліюе яго для іншых; 2) арыгінал – нацыянальны шэдэўр, айчынная класіка, якая прыйшлася пісьменніку-перакладчыку да душы духоўнай каштоўнасцю, скарэктавала погляд на сябе і свет, адкрыла таямніцы нацыянальнага быцця, павяла ўглыб традыцыі, гісторыі і спарадзіла жаданне ўсім гэтым падзяліцца.

Адам Шостак: 1) сацыяльна-культурнае асяроддзе блізкае па духу, бо гэта другая Радзіма (месца жыхарства ў час дзяцінства); 2) стыль аднаго з аўтараў перакладзенай падборкі вершаў вельмі падобны да аўтарскага стылю пісьменніка-перакладчыка, стыль іншых аўтараў кардынальна адрозніваецца, але зацікавіў змест твораў.

Як бачым, для ўзнікнення жадання перакласці той ці іншы твор некаторым пісьменнікам-перакладчыкам (В. Хурсік, А. Жук, Л. Дранько-Майсюк) было дастаткова невялікага супадзення з аўтарскім стылем, прыхільнага стаўлення да асобы аўтара або толькі блізкасці сацыяльна-культурнага асяроддзя, адлюстраванага ў арыгінале, што ўжо само па сабе і ёсць праяўленне эмпатыі. Для астатніх твораў, узятыя для перастварэння, аказаліся асабліва блізкімі і зразумелымі, што, безумоўна, у яшчэ большай ступені выклікала эмпатыю.

У сувязі з адзначаным паўстае пытанне: ці можна гаварыць пра адсутнасць эмпатыі да арыгіналаў або аўтараў у М. Пазнякова, Л. Рублеўскай і А. Масла? Каб высветліць гэта, зноў жа звернемся да тых самых выбраных пунктаў анкетавання.

Міхаіл Пазнякоў у супрацоўніцтве з перакладчыкам з іспанскай мовы перастварыў з рускай на беларускую раман “Дон Кіхот” М. Сервантэса. Сацыяльна-культурнае асяроддзе,

адлюстраванае ў арыгінале, для пісьменніка-перакладчыка – свайго роду экзотыка, а мастацкі стыль аўтара – узор пісьменніцкага майстэрства, да якога трэба імкнуцца, што сведчыць пра паважлівае і адназначна станоўчае стаўленне да арыгінала і з’яўляецца праявай эмпатыі.

Людміла Рублеўская зрабіла руска-беларускі пераклад п’есы “Падзея” У. Набокава. Сацыяльна-культурнае асяроддзе, адлюстраванае ў арыгінале, не блізкае для яе, было дадзена такое тлумачэнне: “З аднаго боку, у п’есе пазнаецца Расія пачатку ХХ ст., з другога боку – гэта ўмоўны свет, канструкцыя, дзе даследуюцца агульначалавечыя якасці”. Стыль У. Набокава таксама не блізка Л. Рублеўскай, аднак на гэты раз тлумачэнне выразна паказвае на ўзнікненне эмпатыі: “Аўтарскі стыль кардынальна адрозніваецца, але вельмі зацікавіў сюжэт твора”.

Алена Масла з рускай на беларускую мову пераклала аповесць “Хлопчык, якому не баліць” А. Ліханава. Наконт блізкасці сацыяльна-культурнага асяроддзя, адлюстраванага ў арыгінале, яна коратка адзначыла: “Цікавы твор для падлеткаў”; адносна магчымай блізкасці аўтарскага стылю да ўласнага патлумачыла: «Аўтар расказвае складаную жыццёвую гісторыю ад імя героя – хлопчыка, прыкаванага да інваліднага крэсла; жыццё вачыма дзіцяці, “на адным узроўні” аўтар і дзіця». А. Масла – пісьменніца-казачніца, таму зразумела, што ні па першым, ні па другім пункце яна не змагла даць прамога і адназначнага адказу з-за вялікай адрознасці ўласнага мастацкага мадэлявання свету ад мадэлявання А. Ліханава. Пры тым яе разуменне цікавасці твора для пэўнай чытацкай аўдыторыі, відавочнае суперажыванне галоўнаму герою і

апісанне выкарыстанага аўтарам мастацкага прыёму – яскравыя сведчанні эмпатыі.

Такім чынам, з праведзенага аналізу вынікае, што ў названых пісьменнікаў-перакладчыкаў, якія прычынай для перастварэння пазначылі выключна працу на заказ, эмпатыя да арыгінальных твораў і іх аўтараў мела месца, але была другасным фактарам перастварэння, а не яго перадумовай.

Праца над перастварэннем мастацкага твора – заўсёды творчы эксперымент, незалежна ад таго, вызначае так гэта перакладчык ці не, а эксперымент можа ўдацца, а можа і не мець поспеху. Аднак наяўнасць эмпатыі (у любой меры) у дачыненні да твора, які перакладаецца, выключае “бязлітасную барацьбу з перакладаным аўтарам” і наўрад ці дапускае зайздрасць да яго.

Спіс літаратуры

1. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1986. – 446 с.
2. Кашкин, И. Для читателя-современника : статьи и исслед. / И. Кашкин. – М. : Сов. писатель, 1977. – 562 с.
3. Никифорова, О. И. Психология восприятия художественной литературы / О. И. Никифорова. – М. : Книга, 1972. – 154 с.
4. Психология художественного творчества : хрестоматия / сост. К. В. Сельченко. – Минск : Харвест, 2003. – 752 с.
5. Сорокин, Ю. Переводоведение : статус переводчика и психогерменевтические процедуры / Ю. Сорокин. – М., 2003. – 160 с.
6. Ладуцька, К. Сяргей Панізьнік : “Пераклады – маціцы роднай краіны” / К. Ладуцька // ЛіМ. – 2015. – 9 кастр. – С. 15.
7. Чуковский, К. Высокое искусство / К. Чуковский – М. : Сов. писатель, 1988. – 352 с.

Наталля ЯКАВЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

ЛІПЕНЬ

1 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Рамана Ляпіча (1906 – 1977), крытыка, перакладчыка

2 ліпеня – 230 гадоў з дня нараджэння Івана Лабойкі (1786 – 1861), гісторыка, літаратуразнаўцы, лінгвіста

4 ліпеня – 75 гадоў з дня нараджэння Пятра Арцёмава, мастака, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

5 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Міхася Лазарука (1926 – 2000), крытыка, літаратуразнаўцы, педагога

75 гадоў з дня выхаду сатырычнага выдання “Раздавім фашысцкую гадзіну” для насельніцтва і партызан Беларусі ў Вялікую Айчынную вайну. Са жніўня 1945 г. выходзіць як сатырычна-гумарыстычны часопіс “Вожык”

6 ліпеня – 165 гадоў з дня нараджэння Янкі Лучыны (сапр. Неслухоўскі; 1851 – 1897), паэта

80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Гардзеенкі, мастака, педагога

7 ліпеня – 220 гадоў з дня нараджэння Яна Антонія Чачота (1796 – 1847), беларускага і польскага паэта, фалькларыста, этнографа

75 гадоў з дня нараджэння Ларысы Скрыпнічэнкі, мастачкі

8 ліпеня – 155 гадоў з дня нараджэння Магдалены Радзівіл (1861 – 1945), дзяячкі беларускага культурнага руху, мецэнаткі

70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Петрыканца, мастака

10 ліпеня – 235 гадоў з дня нараджэння Антона Марціноўскага (1781 – 1855), выдаўца, публіцыста

145 гадоў з дня нараджэння Паўла Дземідовіча (1871 – 1931), этнографа, фалькларыста, краязнаўцы, педагога

120 гадоў з дня нараджэння Паўла Валашына (1891 – 1937), дзеяча нацыянальнага адраджэння

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Цеслюка, рэжысёра, апэратара дакументальнага кіно, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

Заканчэнне на с. 96.

“КАБ НЕ ЗАБЫЛІ ЗЯМЛЯНЕ, ЯК СМАЧНА ПАХНЕ РАНЕТАМІ...”

ІНТЭРВ’Ю З ПАЭТАМ КАНСТАНЦІНАМ ЦЫБУЛЬСКИМ

Падпалкоўнік міліцыі Канстанцін Цыбульскі – паэт, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі (1996). Нарадзіўся ў вёсцы Забалацце Маладзечанскага раёна 7 мая 1956 г. Скончыў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (філалагічны факультэт, 1982).

Вершы друкаваліся ў газетах “Мінская праўда”, “Чырвоная змена”, “Знамя юности”, “Літаратура і мастацтва”, у часопісах “Маладосць”, “Роднае слова”, а таксама ў калектыўных зборніках “Вёсны” і “Поиск”. Аўтар пяці паэтычных зборнікаў: “Ноч маладзіка” (1994), “Вецер эпохі” (1997), “Малітва і песня” (2006), “Силуэт в окне” (2006), “Мгновение над бездной” (2008), лірыка-публіцыстычнай кнігі “Мы людям служим” (2016).

Аўтар многіх вядомых песень, якія выконваюць артысты беларускай эстрады.

– Канстанцін Пятровіч, цяпер у Вас выдатны перыяд жыцця для чалавека і творцы, калі многае ўжо зроблена, здзейснена, а яшчэ больш – наперадзе. Ці можаце назваць тыя заветы бацькоў, якія дапамагаюць Вам ісці шырокай жыццёвай дарогай?

– Мая матуля, Зоя Мікітаўна, прыгожая і душой, і ўсмешлівым, добразычлівым тварам, заўсёды казала: “Сыноч, не рабі благога, Бог і людзі ўсё бачаць, бо шыла ў мяшку, галавешку ў стоце, каханне ў вачах цяжка схваць”.

А бацька, Пётр Канстанцінавіч, хоць і пакінуў сям’ю, калі мне было дзесяць гадоў, больш вучыў прыкладам. Сам майстар на ўсе рукі, садзіў мяне побач, расказваў цікавыя гісторыі са свайго нялёгкага жыцця і шыў абутак ці майстраваў новыя вокны, дзверы. І мне прыемна было бачыць, як з цяпленнем і працалюбствам бацькавымі рукамі ствараюцца цудоўныя рэчы, ад якіх цяжка было адарваць вочы...

Цяпер, калі я пачынаю працаваць і фізічна, і творча, заўсёды ўспамінаю бацькавыя парады і стараюся ўсё даводзіць да ладу.

– У адным з Вашых вершаў ёсць такія словы: “Пачынаецца ў паэзію дарога...” Раскажыце, калі ласка, пра свае першыя літаратурныя спробы. Якія з вучэбных прадметаў Вам найбольш падабаліся ў школьных гадах? Ужо тады адчувалася імкненне да літаратуры ці гэта прыйшло пазней, падчас вучобы ў Беларускім дзяржаўным універсітэце?

– Разам з сястрой Зінай, якая на сем гадоў старэйшая за мяне, я сядзеў за сталом, “вучыў”

яе ўрокі, слухаў цікавыя і вясёлыя расказы пра школу. І таму, калі пайшоў у першы клас Насілаўскай васьмігодкі, дзе вучылася і сястра, я ўжо многае ведаў і да пятага класа вучыўся на “пяцёркі” і “чацвёркі”. Але не стала бацькі, і ўсё пайшло не так. Хацеў нават з дому сысці... А ў дзявятым класе Лебедзеўскай сярэдняй школы я трапіў пад уплыў абаяльных, прыгожых знешне і душой настаўніц Веры Іванаўны Шупляк і Вольгі Сямёнаўны Семашкевіч. Я захапіўся мовамі і літаратурай. Адночы нават сачыненне пра Радзіму напісаў у вершаванай форме. Вось тут і пачалося... Вера Іванаўна падарыла зборнік вершаў Сяргея Ясеніна. Чытаў і перачытваў яго да раніцы і думаў, як жа паэт мог так самабытна і непаўторна пісаць. А за акном квітнеў май, прыгожа цвіў сад, над якім вісеў вялікі месяц...

Пастаянна ў памяці ўсплывалі ясенінскія радкі. Магчыма, з гэтага і пачаліся мае творчыя пакуты. Пад уплывам Ясеніна я напісаў верш на рускай мове пра векавую бярозу-беласнежку, што расла каля хаты. У дрэва цалялі перуны, яго гнулі сцюжныя, калючыя вятры, але яно высталяла. Але аднойчы бацька з дзедкам спілавалі маю бярозку, і яна больш не праводзіла мяне ў школу: “...Проводить ты меня проводила, / Снова льётся весенний рассвет. / Лишь чернеет пенёк, как могила, / Белоснежки моей больше нет...”

На філалагічны факультэт БДУ імя Леніна я паступіў дзякуючы добрай парадзе дзядзькі Рыгора Пятровіча Касцюка. І сапраўды трапіў як рыба ў ваду. Літаб’яднанне пры філфаку “Узлёт”, якім кіраваў прафесар Алег Антонавіч

Лойка, цікавы чалавек, выдатны паэт, прыняло мяне пад сваё крыло. Беларуская паэзія стала яшчэ больш роднай і блізкай. Да нас на сустрэчу прыходзілі вядомыя паэты Сяргей Грахоўскі, Геннадзь Бураўкін, Станіслаў Шушкевіч, Уладзімір Паўлаў, Сяргей Законнікаў, Казімір Камейша і іншыя. Дома захоўваюцца кнігі вершаў многіх паэтаў з аўтаграфамі, сярод якіх і зборнік Расула Гамзатава.

А ў Ніла Сымонавіча Гілевіча я і курсавую працу пісаў, і дыпломную абараняў...

– А ці былі ў Вас на філфаку БДУ выкладчыкі, якія запамніліся на ўсё жыццё, па якіх і сёння хочацца вывараць свой крок?

– Тут нельга спыніцца на нейкай адной асобе. Мне, хлопцу з хутара Забалацце, было фантастычна прыемна вучыцца ў добразычлівай, тактоўнай Таццяны Іванаўны Шамякінай, мудрага і заўсёды ветлівага Алега Антонавіча Лойкі, разважлівага і памяркоўнага Ніла Сымонавіча Гілевіча. Не выкрасліць з памяці Маргарыту Барысаўну Яфімаву, Адама Яўгенавіча Супруна, Яўгена Міхайлавіча Камароўскага і многіх іншых. На вялікі жаль, большасць з іх ужо на нябёсах...

– Давайце яшчэ вернемся ў пару Вашага дзяцінства. Ведаю, з якой цеплынёй Вы ставіцеся да матулі, роднай вёсачкі, землякоў. Вашы пачуцці адлюстраваны ў паэтычных творах, сярод якіх “Зямля бацькоў”, “Горад кахання”, “Леснічоўка”, “Дарога да маці”, “Бацькоўскі зруб”, “Я прыйду на зары”, “Браток-сусед” і многія іншыя. А што найбольш запамнілася з маленства? Раскажыце, калі ласка, пра свае карані і вытокі.

– Карані мае з Маладзечанскага раёна, з надзвычай прыгожай невялікай вёсачкі Забалацце, дзівосная, казачная прырода якой, мабыць, першай паўплывала на мае пачуцці. Побач з домам раслі, ды і цяпер растуць, векавыя волаты-дубы, каля якіх струменілася гаманкая, са сцюдзёнай смачнай вадой крынічка. Тут стаіць дзедава хата, дзе нарадзілася мая матуля – Зоя Мікітаўна. Тут нарадзіўся і я.

Не сатруцца з памяці матуліныя песні каля майго дзіцячага ложка, а часам і малітвы. Не развеецца дзівосны пах смачных румяных булак, што выпякаліся ў печы, не забудзецца смак каўбас, прыгатаваных матуляю.

Ранак у нашай хаце быў падобны да свята. Мама распальвала печ, хата напаўнялася пахам дранікаў і неверагодна смачнай мачанкі з запечанай каўбасой і скваркамі на патэльні. Мы з сястрой займалі свае месцы на канапе за сталом, бацька з маці садзіліся насупраць...

Пасля сьнедання мы з Зінай мылі посуд, прыбіралі ў хаце, а матуля раскладвала на падлозе

ў пакоі авечую воўну і пачынала рабіць валёнкі. Атрымліваліся яны лёгкія і такія прыгожыя, што чарга з тых, хто хацеў набыць гэты абутак, расцягвалася на месяц наперад. Таму ў доме заўсёды хапала наведвальнікаў. Часам яны прасілі мяне, малага, сыграць якую-небудзь песню на дзіцячым акардэоне, і я з задавальненнем расцягваў мяхі, бывала, што і падпяваў. Некаторыя песні я ўжо ведаў ад родных і блізкіх, якія пранікнёна, з душой заўсёды спявалі ў застоллі. Пад музыку і спевы я часам засынаў, як пад калыханку. Да слова сказаць, радня ў нас была вялікая, песень многа, а сустрэч яшчэ больш.

– Канстанцін Пятровіч, вядома, што тэрміновую службу Вы праходзілі ў Прыкарпацкай ваеннай акрузе. Як пачуваў сябе будучы паэт, чалавек лірычнага складу ў адказнай ролі салдата?

– Тыя два гады былі сапраўднай школай мужнасці, гартавання моцы і сілы духу, выхавання патрыятызму. Якраз таго, чаго цяпер катастрафічна не хапае нашай моладзі.

За выдатную баявую і палітычную падрыхтоўку я атрымаў водпуск. На пероне аўтавакзала пазнаёміўся з вельмі прыгожай, з доўгай чорнай касой гуцулачкай Вольгай. Успыхнула, як порах, дзівоснае, рамантычнае каханне. Я пачаў чытаць Тараса Шаўчэнку на ўкраінскай мове, вучыць украінскія песні. Узнікла жаданне і самому штодзённа працаваць над радком. Усё гэта і прывяло да сцен роднага філфака і... да расстання з украінскім каханнем. Але не-не, ды і выльецца часам яно ў вершаваныя строфы, песенныя радкі...

– Амаль дваццаць пяць гадоў Вашага жыцця аддадзеныя працы ў міліцыі. Якімі ўспамінаюцца тэа гадзі? Каго са сваіх настаўнікаў, людзей у пагонах, якія ўвялі Вас у прафесію, можаце ўзгадаць?

– Дваццаціпяцігадовым маладым чалавекам па волі лёсу я трапіў у міліцыю. Інспекцыя па справах непаўналетніх стала месцам маёй працы амаль на 15 гадоў, пра што зусім не шкадую. Трапляліся людзі рознага складу, але большасць з іх – сціплыя, добразычлівыя, мужныя афіцэры, якія верай і праўдай служылі справе. Такімі засталіся мае малодшыя сябры, якія загінулі, Уладзімір Барысавец і Алег Цімаеў. Пра подзвіг Уладзіміра я напісаў паэму “Мгновение над бездной”. А верш памяці Алега выбіты на магільнай пліце...

Добры след у маім жыцці пакінулі начальнік Слуцкага гарадскога аддзела міліцыі, патрабавальны, шчыры ў адносінах і ў службовых справах падпалкоўнік Канстанцін Кабанцаў, супрацоўнікі інспекцыі па справах непаўналетніх Павел Васілевіч і Святлана Пенязь, а таксама

нампаліт аддзела Вячаслаў Гардзевіч, супрацоўнік крымінальнага вышуку Уладзімір Курчыч, следчы Аляксандр Яшуткін.

Заўсёды з цеплынёю думаю пра свайго старэйшага сябра сяржанта Міхаіла Тарасевіча, які прайшоў Чарнобыль, стаў інвалідам 2-й групы, але піша вершы, артыкулы пра цікавых людзей, выступае з публікацыямі ў сродках масавай інфармацыі, любіць добры гумар і, нягледзячы ні на што, з аптымізмам глядзіць у будучыню.

– **Канстанцін Пятровіч, у Вас ёсць вершы, прысвечаныя аператыўным супрацоўнікам крымінальнага вышуку, іх мужнасці і грамадзянскай сталасці, мужчынскай дружбе. А мне часам, асабліва ў складаныя моманты жыцця, згадваюцца наступныя Вашы радкі: “На бітым, асколачным шкле / Не кожны станце босы...” Раскажыце, калі ласка, гісторыю стварэння верша “Імгненне выбару”.**

– Гэта здарылася ў Рагачове, дзе замяталі сляды два злачынцы. Малодшы лейтэнант Вячаслаў Сцяпанаў, прынцыповы, рашучы і бескампрымісны, першым твар у твар сутыкнуўся з узброенымі нелюдзьмі. Яны прапанавалі на службовым матацыкле вывезці іх у іншы раён, дзе можна было б схвацца, але атрымалі адмову. Ведаючы, што з ім зробіць за гэта, Вячаслаў на пачку з папяросамі змог напісаць “мяне забілі”... і прозвішчы забойцаў. Сцяпанав застрэлілі і ў матацыкле скінулі ў возера. Але дзякуючы запісу злачынцаў хутка затрымалі... За мужнасць і гераічныя дзеянні малодшы сяржант Сцяпанаў пасмяротна ўзнагароджаны ордэнам Чырвонай Зоркі.

Пад уражаннем ад гэтай падзеі я напісаў верш, прысвечаны Вячаславу, які заканчваўся менавіта так:

На бітым, асколачным шкле
Не кожны станце босы.
А ён бы, напэўна, змог,
Такое чамусьці здалася...

– **Доўгія гады Вы былі кіраўніком творчага саюза “Случ”. Многіх з маладых творцаў, у тым ліку і мяне, Вы ў свой час падтрымалі словам і справаю. Незабыўныя выступленні сяброў нашага творчага саюза ў Вязынцы, на Лагойшчыне, Случчыне... А што сёння Вам хацелася б пажадаць аўтарам, якія толькі прыходзяць у літаратуру?**

– Мой прынцып такі: будзеш рухацца – праз горы пераваліш, будзеш сядзець – у яму скоцішся. Ім я хачу падзяліцца і з маладымі літаратарамі. Сустрэчы з цікавымі, разумнымі людзьмі, як і іх кнігамі, даюць вельмі многа. Мне ў гэтым пашанцавала, бо я быў жаданым госцем на літаб’яднаннях “Мінскай праўды”, “Чырвонай змены”, “Знамя юности”. Мікола Федзю-

ковіч, Уладзімір Някляеў, Мікола Вяршынін былі нашымі настаўнікамі і дарадцамі. І вершы ўдзельнікаў літаб’яднанняў друкавалі на старонках газет і часопісаў, іх чыталі, на іх адгукаліся крытыкі, і гэта нам, маладым, давала крылы для ўзлёту.

– **Мне неаднойчы даводзілася бываць на Вашых цудоўных творчых вечарынах, дзе гучалі прыгожыя песні, таленавітыя вершы. Многія ў нашай краіне ведаюць Вас як аўтара шматлікіх песень, што выконваюць вядомыя беларускія спевакі. Раскажыце, калі ласка, пра гэтыя старонкі сваёй біяграфіі. Як адбываецца творчае супрацоўніцтва паэта і кампазітара?**

– Мая матуля гаварыла так: “Людзей людзі ў людзі выводзяць...” І калі ісці да людзей, то ісці з нечым вартым, што можа крануць душу, узяць за жывое. А тое, што знойдзецца на тваім жыццёвым шляху добразычлівы чалавек, які падкажа, дапаможа і словам, і справай, можна не сумнявацца.

Так атрымалася, калі да нас у Слуцк прыязджаў ансамбль “Сябры” і Анатоль Ярмоленка. Пасля выступлення я асмеліўся і падышоў да Анатоля Іванавіча з просьбай зірнуць на мае вершы, якія, на маю думку, маглі стаць песнямі. Некаторыя з іх спадабаліся мэтру эстрады, і ён параіў паказаць іх народнаму артысту Беларусі, кампазітару Валерыю Іванову. Так нарадзіліся вядомыя песні “Бацькоўскі зруб” і “Зямля бацькоў”. І з гэтага часу пачалася мая сур’ёзная праца ў песенным жанры.

– **Канстанцін Пятровіч, прабачце, але так хочацца зазірнуць у Вашу дамашнюю бібліятэку. Якія аўтары наталяюць Вашу літаратурную смагу, ці ёсць у Вас любімыя кнігі, што “ідуць” з Вамі па жыцці?**

– Несумненна, іх вялікая колькасць. Праўда, бывае, не стае часу перачытваць любімыя кнігі, але чытаць я люблю з дзяцінства. Тады мой сябра на адным дыханні прачытаў некалькі кніг вядомага геолога і пісьменніка Георгія Анісімавіча Федасеева. Дасціпнага, мудрага і надзвычай таленавітага чалавека, які даследаваў “белыя плямы” Сібіры. Я таксама літаральна “захварэў” на яго творчасць. Прачытаў амаль усе кнігі Федасеева: “Тропаю испытаний”, “Последний костер”, “Смерть меня подождет”, “Злой дух Ямбуя” і іншыя.

Не так даўно жонка Надзея, ведаючы пра маё захапленне Федасеевым, купіла мне на рэспубліканскай выставе некалькі яго кніг. І чыталіся яны, прызнаюся, не з меншай цікавасцю, чым у юнацтве.

– **А якія, на Вашу думку, літаратурныя творы спрыяюць выхаванню сучаснага школьні-**

ка? Кнігі якіх аўтараў Вы параілі б мець у бібліятэцы кожнай сям’і?

– Гэта надзвычай індывідуальна. Камусьці падабаецца паэзія, камусьці дэтэктывы, хтосьці не можа без кніг пра каханне. Але, на вялікі жаль, ёсць і такія, хто не вельмі любіць чытаць, не сябруе з кнігай.

На маю думку, усё пачынаецца з дзяцінства, сям’і. Невядома, ці стаў бы геніяльным паэтам Аляксандр Пушкін, калі б не чуў казак Арыны Радзівонаўны, вершаў бацькі і дзядзькі. Магчыма, не стаў бы вядомым музыкантам і спеваком той жа Міхаіл Шуфуцінскі, калі б не купіў яму бацька баян і не адправіў вучыцца музычнай грамаце. Мабыць, і ў мяне ніколі не абудзіўся б паэтычна-песенны густ, калі б не той маленькі акардэон, які ў дзяцінстве падарыў бацька, калі б не той зборнічак Сяргея Ясеніна, атрыманы ад класнага кіраўніка Вера Іванаўны.

Не думаю, што будзе лішнім для сучасных школьнікаў прачытаць “Двух капітанаў” Веняміна Каверына, “Рабінзона Круза” Даніэля Дэфо, “Палескіх рабінзонаў” Янкі Маўра; захапіцца паэзіяй Аляксандра Пушкіна, Міхаіла Лермантава, Барыса Пастарнака. Абавязкова трэба чытаць творы нашых вялікіх паэтаў: Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Ніла Гілевіча. Калі гаварыць пра прозу, то Уладзіміра Караткевіча, Івана Мележа, Івана Шамякіна.

Наша галава – гэта звышмудры камп’ютар, які патрэбна загружаць цікавымі файламі і праграмамі...

– Канстанцін Пятровіч, шматлікія Вашы творы на тэму кахання надзвычай лірычныя і прачулыя. Такія паэтычныя радкі могуць выйсці з-пад пяра толькі шчаслівага чалавека. Думаецца, чытачам “Роднага слова” будзе цікава даведацца пра Вас як пра каханага мужа, любімага бацьку і дзядулю...

– Мне шчасціць па жыцці на добрых, разумных, сур’ёзных людзей. Ад цяпла іх душы, шчырасці слоў, моцнай падтрымкі становіцца лёгка на сэрцы, хочацца рабіць дабро, ствараць, будзіць у людзях каханне і рамантыку, дапамагаць у бядзе. Самым блізкім для мяне чалавекам, сябрам, дарадцам стала жонка Надзея. Мы пажаніліся яшчэ студэнтамі. Памятаю, як пазнаёміўся з яе дружнай, прыгожай, добразычлівай сям’ёй і назаўсёды з ёй парадніўся: цешча Ніна Ігнатаўна і цесць Мікалай Іванавіч сталі мне другімі бацькамі. Яны для мяне – прыклад сумленнасці і вернасці ў каханні. І нездарма ўжо 37 гадоў мы з жонкай дзелім і беды, і радасці.

Таму сёння, калі я ўжо паўнапраўны дзядуля, які мае цудоўную трохгадовую ўнучку Дар’ю, добра сына Віталія і любімую гаспадарлівую нявест-

ку Марыну, можна сказаць, што жыццё пражыта не дарэмна. Галоўнае для мяне сёння – каб пад мірным небам жылі мы, нашы дзеці і ўнукі.

– А ці ёсць у Вас любімы занятак? І калі адпачываць, то – як?

– Раней быў спорт: штанга, каратэ, рукапашны бой. З юнацкіх гадоў – паляванне. Але прыйшоў узрост філасофіі жыцця, і мы кожнае лета вандруем з жонкай па свеце: то мора, то горы, то беларускія рэкі і азёры. Вельмі часта мы збіраем верных сяброў-рамантыкаў, заказваем мікрааўтобус і накіроўваемся атрымліваць асалоду ад прыгажосці роднага краю. На ўлонні прыроды гучаць нашы песні, вершы, смех. Такі адпачынак дае сілы, натхненне і выдатныя ўражанні на цэлы год, а фотаздымкі застаюцца на ўсё жыццё.

– Ведаю, што ў 2016 годзе ў Вас выйшла чарговая кніга пад назвай “Мы людям служым”. Раскажыце, калі ласка, пра гісторыю яе напісання.

– Столькі гадоў службы ў органах унутраных спраў не маглі не адлюстравана ў паэмах, вершах, нарысах пра цікавых, мужных, сапраўдных рыцараў у форме. Так з цягам часу склаўся зборнік, пра які даведаўся старшыня Савета ветэранаў Мінскай вобласці, падпалкоўнік міліцыі ў адстаўцы, сябра Саюза пісьменнікаў Беларусі, выдатны пісьменнік Уладзімір Мікалаевіч Дарашэвіч. Ён дапамог маральна і матэрыяльна пры выданні кнігі. Нават параіў назваць зборнік словамі з маёй вядомай песні “Мы людям служым”. Так дзякуючы падтрымцы майго калегі і сябра нарадзілася чарговая кніга.

– Канстанцін Пятровіч, верым, што ў Вас яшчэ будзе шмат новых песень, цікавых кніг, цудоўных вершаў, каб, гаворачы Вашымі радкамі, “не забылі зямляне, як смачна пахне ранаімі”. Таму, па традыцыі, некалькі слоў пра творчыя планы...

– Так і хочацца сказаць: “Калі хочаш рассяшыць Бога...” Але задум надзвычай многа: выдаць зборнікі беларускіх і рускіх песень з нотамі, дыск песень у асабістым выкананні, напісаць новую цікавую кнігу... А кажучы прасцей, буду старацца тварыць добрае, шчырае, вечнае для людзей. Няхай ад маёй паэтычнай душы на іх сэрцах стане крышачку цяплей, лягчэй, святлей. Бо не самы лепшы час на нашай планеце Зямля, дзе сталі выкошваць зброяй людзей, а не збажыну камбайнамі ў полі...

– Дзякую Вам за змястоўную і шчырую размову.

– Дзякуй і Вам, шаноўная Зоя Іванаўна, за цікавыя пытанні і час, які Вы адвялі для маёй шчырай споведзі!

Гутарыла **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

З гісторыі мовы

ВЫНІКІ ЛІНГВАТЭКСТАЛАГІЧНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ “ЕВАНГЕЛЛЯ” ВАСІЛЯ ЦЯПІНСКАГА

У артыкуле разглядаюцца асноўныя вынікі і дасягненні лінгватэксталагічнага даследавання вядомага друкаванага помніка старабеларускай мовы 2-й паловы XXI ст. Падкрэслена выкарыстанне Васілём Цяпінскім розных царкоўна-славянскіх і польскіх крыніц Св. Письма дзеля паляпшэння ўласнага перакладу. У гэтых мэтах ён таксама звяртаўся і да некаторых лацінскіх і нямецкіх перакладаў таго часу. Адзначаецца чысціня перакладу і рэлігійна-прапагандысцкія мэты выдання.

Ключавыя словы: *Васіль Цяпінскі, Св. Письмо, пераклад, арыгінал, крыніца, царкоўнаславянская мова, польская мова, старабеларуская мова.*

The article deals with the basic results and achievements in linguistical and textological research of the famous printed monument of Old Belarusian from the 2nd half of 16 century. It is underlined that the translator used various Church Slavonic and Polish sources of St. Scripture to improve own translation. Aiming at the improvement, he applied to some Latin and German translations of that time too. It is pointed out the purity of target language and the religious and propagandistic purposes of the edition.

Адзін з найбольш цікавых помнікаў старабеларускай мовы і кніжнай культуры – Евангелле, перакладзенае і выдадзенае беларускім пратэстантам Васілём Цяпінскім. Помнік уяўляе сабой двухмоўную кнігу – дыглоту, дзе ў двух слупках паралельна змешчаны царкоўнаславянскі тэкст і яго пераклад на старабеларускую мову. Абодва слупкі тэксту на старонцы суправаджаюцца маргіналіямі (звязнымі каментарыямі і заўвагамі перакладчыка на палях), дзе прыводзяцца ў асноўным тэксталагічныя розначытанні ці этымалогія асобных запазычаных слоў (у дэталях пра гэтыя маргіналіі гл.: [4; 11, с. 298 – 323]).

На жаль, захаваліся толькі два асобнікі старадрука (абодва зберагаюцца ў Расіі), без выхадных звестак і з пашкоджанымі апошнімі старонкамі [11, с. 34 – 35]. Цяпер для вывучэння даступныя толькі Евангелле паводле Мацвея (цалкам) і Евангелле паводле Марка (да пачатку 14-га раздзела). Невядома дакладна, у якім памеры В. Цяпінскі надрукаваў свой пераклад – ці ўсе чатыры Евангеллі (паводле Мацвея, Марка, Лукі і Іаана – т. зв. Тэтраевангелле), ці толькі першыя два (паводле Мацвея і Марка) і пачатак Лукі. У прадмове (захавалася ў рукапісе) В. Цяпінскі паведамляў, што ён выпусціў у свет менавіта палову Тэтраевангелля. Аднак з тытульнага аркуша кнігі вынікае, што выдавец збіраўся надрукаваць усё Тэтраевангелле ў якасці 1-й часткі Новага Запавету (падрабязней гл.: [11, с. 35 – 36]). Падобная двухчасткавая публікацыя Новага Запавету была нярэдкай для заходнееўрапейскіх пратэстантаў.

Хоць помнік даследаваўся такімі выдатнымі беларускімі мовазнаўцамі, як Я. Карскі [3],

А. Жураўскі [5, с. 202 – 230; 6], Л. Шакун [14, с. 130 – 132], У. Анічэнка [1, с. 104 – 108, 237 – 239, 256 – 258], А. Булыка [2, с. 22 – 23, 29, 37, 89, 137], аднак многія аспекты заставаліся нявывучанымі [11, с. 69 – 74]. Веды пра яго мову і характар перакладу доўгі час былі фрагментарныя або павярхоўныя. Прыблізнымі або нават гіпатэтычнымі заставаліся і ўяўленні пра крыніцы В. Цяпінскага. Вынікам сталі недакладныя ці нават скажоныя ўяўленні пра само выданне і яго стваральніка. Спецыялісты доўгі час не мелі магчымасці звярнуцца непасрэдна да тэксту старадрука. Толькі ў 2005 г. у Германіі выйшла першая навуковая публікацыя ўсяго помніка ў вядомай сярод спецыялістаў серыі “Biblia Slavica” [15]. Аднак яна, на жаль, атрымалася няпоўнай, бо грунтавалася толькі на адным з асобнікаў, а іншы, дзе ёсць дзве старонкі, адсутныя ў першым асобніку, улічаны не быў. Нарэшце ў 2012 г. з’явілася дэталёвае і шматбаковае даследаванне мовы і перакладу В. Цяпінскага [11], якое на сёння завяршыла шматгадовыя пошукі многіх вучоных і паказала вынікі вывучэння гэтага цікавага помніка беларускай даўніны.

Даследаванне дазволіла ўдакладніць і паглыбіць веды пра мову і пераклад В. Цяпінскага, высветліць некаторыя акалічнасці яго жыцця і дзейнасці. Яно ж паказала і сапраўднае значэнне працы перакладчыка ў спадчыне беларускага народа.

Выданне В. Цяпінскага ўнікальнае ў многіх адносінах. Гэта адна з першых друкаваных кніг на старабеларускую мову, першы евангельскі пераклад на старабеларускую мову, які ўбачыў свет у друку (і першы друкаваны пераклад Евангелля на

мову ўсходніх славян), а таксама першая ўсходнеславянская дыглата (двухмоўнае выданне) і першая ва ўсходніх славян публікацыя з маргіналіямі (яны аддзелены ад евангельскага тэксту наборнымі рэйкамі, якія падзяляюць таксама разнамоўныя слупкі Евангелля). Гэта яшчэ і першая ва ўсходніх славян публікацыя біблейнага тэксту, разбітага на вершы (такі падзел узнік на Захадзе ў сярэдзіне XVI ст. і хутка распаўсюдзіўся, напрыклад, у польскіх выданнях, але ў іншых усходнеславянскіх друкаваных выданнях Св. Пісьма ён з'яўляецца толькі з сярэдзіны XVII ст.).

У выніку ўважлівага аналізу вядомых сёння археаграфічных і наратыўных крыніц яшчэ на пачатку XXI ст. было вызначана, што перакладчык і выдавец Евангелля не той Васіль Цяпінскі, які валодаў маёнткам Цяпіна на Полаччыне, а яго стрыечны брат, таксама Васіль Цяпінскі, якому належаў маёнтка Латыголічы (Латыгава) пад Маладзечнам. Памылка ўзнікла з-за тыповага для тых часоў здрабнення шляхецкіх родаў і з-за недахопу ў даследчыкаў адпаведных крыніц. Ранейшыя звесткі на гэты конт, у т. л. пададзеныя ў большасці даведнікаў, часта былі недакладныя. Цяпер жа можна больш дэталёва рэканструяваць жыццё В. Цяпінскага ў 2-й палове XVI ст. [7].

Застаецца нявысветленым месца друкавання “Евангелля” Цяпінскага. Згодна са старым і дагэтуль пашыраным меркаваннем, гэта адбылося ў Цяпіне – маёнтку Цяпінскага пад Чашнікамі на Полаччыне ці ў яго ваколіцах. Аднак Цяпіна якраз на той час знаходзілася на мяжы з маскоўскімі ўладаннямі (маскавіты захапілі Полаччыну, ішла Полацкая вайна) і ў любы момант магло стаць аб'ектам рабаўнічага нападу. Таму друкарню Цяпінскага трэба шукаць недзе ў паўночна-заходняй Беларусі, не выключаючы і маёнтка самога перакладчыка. У адным з твораў С. Будны ясна паведаміў пра сход сваіх аднадумцаў у 1574 г. у доме Цяпінскага “на Літве” – пад гэтае азначэнне Полаччына наўрад ці трапляе (яе змяшчалі звычайна “на Русі”). Яшчэ менш верагодна, што пратэстанцкія лідары накіраваліся тады на мяжу маскоўскіх уладанняў, рызыкуючы стаць ахвярай нечаканага наезду з боку маскавітаў, варажых да пратэстантызму. Так што кніга наўрад ці магла быць надрукавана ў Цяпіне, хутчэй за ўсё, гэта адбылося ў Латыголічах (ці яшчэ недзе ў паўночна-заходняй Беларусі – у Лоску, Заслаўі, Крэве...).

Пакуль няма канчатковай яснасці і з датай выхаду ў свет выдання В. Цяпінскага. Помнік не мог з'явіцца раней за 1551 год і пазней за 1580 год. Аналіз выкарыстаных пры перакладзе крыніц паказаў, што “Евангелле” надрукавана В. Цяпінскім недзе ў 1-й палове 1574 г. [11, с. 34, 193].

Яшчэ напрыканцы XX ст. у выніку аналізу арфаграфіі помніка было высветлена, што ў яго наборы існуюць адрозненні, абумоўленыя, відаць, перапынкамі ў працы [8]. Магчыма, пераклад падлягаў абмеркаванню, па выніках якога ў тэкст уносіліся змены. У сувязі з гэтым можна думаць, што згаданая нарада ў доме Цяпінскага была склікана з нагоды абмеркавання яго евангельскага перакладу ці ўвогуле ў сувязі з публікацыйнай перакладам. Пра тое, што мэты выдання маглі зазнаваць карэкцыю, сведчыць лёс самога помніка: замест усяго Тэтраевангелля, як гэта планавалася на тытульным лісце, свет убачыла толькі палова (калі давяраць звесткам рукапіснай прадмовы). У якасці альтэрнатывы можна меркаваць, што ў В. Цяпінскага мяняліся наборшчыкі, і гэта прыводзіла да змены арфаграфічнай стратэгіі. У любым выпадку, тэкст помніка дае магчымасць наглядна прасачыць усе змены набору. Дарэчы, падобныя змены ў тэксце беларускіх старадрукаў пакуль адшуканы толькі ў выданні В. Цяпінскага.

Крыніцы, з якімі працаваў В. Цяпінскі ў час перакладу, вельмі разнастайныя. Аналіз паказаў, што арыгіналам для яго паслужыў царкоўнаславянскі тэкст, апублікаваны ў яго выданні побач з перакладам. Гэты тэкст беларускі перакладчык запазычыў з маскоўскага выдання Евангелля, што ўбачыла свет у 1550-я гг. у т. зв. ананімнай друкарні, якая працавала ў Маскве да выхаду першай датаванай маскоўскай кнігі – Апостала 1564 г. [12]. Актыўна выкарыстоўваў ён і шэраг польскіх пратэстанцкіх перакладаў Св. Пісьма таго часу (падрабязней гл.: [11, с. 223 – 256]). Перш за ўсё гэта Нясвіжская Біблія 1572 г. у перакладзе С. Буднага, паплечніка і аднадумца В. Цяпінскага па пратэстанцкім руху, і Брэсцкая (Радзівілаўская) Біблія 1563 г. Але беларускі перакладчык карыстаўся і іншымі польскімі перакладамі таго часу, не толькі пратэстанцкімі, але і каталіцкімі, фактычна сабраўшы для працы ўсе значныя біблейныя крыніцы свайго часу. Праўда, ён не выкарыстоўваў спецыфічны польскі пераклад Новага Запавету, выдадзены Сымонам Будным у Лоску ў 1574 г., адметны радыкальнымі фармулёўкамі, што закраналі хрысціянскую дагматыку. Гэты пераклад С. Буднага выклікаў вострую крытыку ў пратэстанцкіх колах Рэчы Паспалітай, аж да яго поўнай абструкцыі.

Зрэдку для перакладу Васіль Цяпінскі выкарыстоўваў і іншыя царкоўнаславянскія крыніцы таго часу – як выданні (у прыватнасці, друкаванае Заблудаўскае Евангелле 1569 г.), так і рукапісы. Цяпінскі ўпершыню звярнуўся да рукапіснай спадчыны царкоўнаславянскага Евангелля, якая налічвала ўжо сем стагоддзяў [9]. За гэты час узнікла некалькі новых перакладаў, што прывяло да распаўсюджвання некалькіх рэдакцый евангель-

скага тэксту ў праваслаўных славян. Праўда, яны з'явіліся пераважна на ранніх этапах царкоўна-славянскага пісьменства. У XVI ст., калі В. Цяпінскі ствараў свой пераклад (і нават ужо ў XV ст.), ва ўжытку заставалася фактычна толькі адна рэдакцыя (яна ў асноўным існуе дагэтуль), якая і была апублікавана беларускім пратэстантам у яго выданні. Але В. Цяпінскі гэтым не задаволіўся, ён звярнуўся да гісторыі царкоўнаславянскага Евангелля і высветліў, што раней існавала некалькі яго перакладаў (у сучасным разуменні – рэдакцый). Ён называе іх у сваім выданні перакладам апракаса і перакладам тэтра. Сучасная навука прыйшла да такога адкрыцця толькі ў канцы XIX ст., а многія дэталі былі канчаткова высветлены толькі пад канец XX ст. Васіль Цяпінскі ведаў гэта ўжо напрыканцы XVI ст., што сведчыць пра высокі ўзровень філалагічнай думкі Беларусі таго часу [13; 10]. У працы ён карыстаўся поўнымі апракасамі (гэта від евангельскага тэксту, прызначаны для набажэнства), якія былі рэдкасцю нават у тую эпоху. Дзе ён іх здабыў – застаецца загадкай. Праўда, здаецца, што В. Цяпінскі не сам адкрыў існаванне некалькіх рэдакцый царкоўнаславянскага Евангелля. Магчыма, ён толькі выкарыстаў звесткі, якімі валодаў у той час найбольш адукаваныя і высокапастаўленыя іерархі Прусаўскай царквы. Гэта сведчыць пра міжканфесійны дыялог, які вёў В. Цяпінскі.

Апрача гэтых перакладаў беларускі пратэстант час ад часу карыстаўся працамі заходніх гуманістаў – напрыклад, публікацыяй грэчаскага тэксту Эразма Ратэрдамскага (1-я палова XVI ст.) і іншым выданнем гэтага ж тэксту, здзейсненым Тэадорам Бэзам у сярэдзіне XVI ст. [11, с. 190 – 192]. Усе каментары ў іх напісаны на лацінскай мове. Гэта сведчыць, што В. Цяпінскі ў пэўнай ступені валодаў лацінскай мовай. Ён таксама павінен быў валодаць крыху і нямецкай мовай, каб выкарыстаць нямецкі пераклад Марціна Лютэра, сляды ўздзеяння якога зрэдку праглядаюцца ў старабеларускім тэксце.

Як бачым, праца В. Цяпінскага – значная падзея ў гісторыі не толькі старабеларускай мовы, але і філалагічнай думкі славян ды ўсёй Еўропы. Сам беларускі пратэстант паўстае вельмі адукаванай асобай – і для свайго часу, і для свайго рэгіёна (Рэчы Паспалітай).

У мове перакладу Васіль Цяпінскі выразна імкнуўся пазбягаць вузкадыялектных асаблівасцей. Многія яго моўныя рысы адлюстроўваюць тыповыя з'явы, уласцівыя як паўднёва-заходняму, так і паўночна-ўсходняму дыялектам сучаснай беларускай мовы. Не заўважана ў яго мове ўкраінскага ўплыву, а царкоўнаславянскі ўплыў ён свядома імкнуўся мінімізаваць. Са сваіх славянскіх крыніц, польскіх і царкоўнаславянскіх,

В. Цяпінскі актыўна выкарыстоўваў лексіку і часам марфеміку, а таксама некаторыя элементы граматыкі. Неславянскія крыніцы падказвалі яму семантыку асобных евангельскіх слоў і некаторыя сінтаксічныя канструкцыі. Аднак матэрыял з апракасаў часта ніяк не выкарыстоўваўся для перакладу, а проста прыводзіўся ў маргіналіях. Таму можна думаць, што такі матэрыял меў вартасць сам па сабе і мог служыць сродкам рэлігійнай прапаганды ў асяроддзі праваслаўнага духавенства [10].

Сваёй дыглотай В. Цяпінскі (і, магчыма, кола яго аднадумцаў) імкнуўся да таго, каб перацягнуць праваслаўных святароў на бок пратэстантаў. Таму арыгіналам для перакладу была абрана менавіта царкоўнаславянская версія, для працы выкарыстана шмат царкоўнаславянскіх крыніц, а сам пераклад выйшаў у свет у выглядзе дыглоты, у якой паралельна апублікаваны арыгінал і яго пераклад у суправаджэнні маргіналіяў. Гэтыя маргіналіі ўяўляюць сабой нешта накшталт тэксталагічнага каментарыя, які тычыцца не толькі перакладу, але і царкоўнаславянскай часткі, яны адлюстроўваюць глыбокі досвед В. Цяпінскага ў тэксталогіі і гісторыі царкоўнаславянскага Евангелля.

Падобныя агітацыйна-прапагандысцкія задачы ў той час ставілі перад сабой многія пратэстанты – у Харватыі, Трансільваніі, Малдове, Беларусі і Украіне. Верагодна, пераклад і выданне сталі для В. Цяпінскага і яго аднадумцаў спробай пашырыць уласны ўплыў і павялічыць шэрагі прыхільнікаў у дастаткова інертным на той час і ідэйна чужым грэка-праваслаўным асяроддзі. Магчыма, ініцыятарам гэтай акцыі стаў італьянскі гуманіст Пётр-Павел Вергерый, які ў 1559 – 1560 гг. наведаў Вільню і меў планы распаўсюджвання пратэстанцкай прапаганды на праваслаўны свет у мэтах супрацьдзеяння каталіцызму.

Вынікам праведзенага даследавання стала не толькі высвятленне некаторых акалічнасцей біяграфіі перакладчыка і абставін узнікнення помніка, апісанне яго складу і мовы, але і прыцэповая пераацэнка месца гэтага помніка ў гісторыі беларускай мовы і культуры. Працягваючы традыцыі Францыска Скарыны і Сымона Буднага, Васіль Цяпінскі пайшоў нашмат далей за сваіх папярэднікаў. Яго мова, амаль свабодная ад царкоўнаславянскіх уплываў, дэманструе высокую ступень свайго “чысціні”, немагчымую яшчэ ў Ф. Скарыны і недасяжную нават у С. Буднага. Гэты перакладны твор сваімі маргіналіямі, што адлюстроўваюць праведзеную В. Цяпінскім тэксталагічную працу, сведчыць пра высокі ўзровень філалагічнай думкі Беларусі XVI ст. Ён выяўляе складаныя сувязі і плённае ўзаемадзеянне паміж усходнімі і заходнімі крыніцамі, паходамі і культурамі.

Спіс літаратуры

1. **Анічэнка, У. В.** Беларуска-ўкраінскія пісьмова-моўныя сувязі / У. В. Анічэнка. – Мінск, 1969.
2. **Булыка, А. М.** Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы / А. М. Булыка. – Мінск, 1970.
3. **Карский, Е. Ф.** К истории звуков и форм белорусской речи / Е. Ф. Карский. – Варшава, 1893.
4. **Жураўскі, А. І.** Тыпы і асаблівасці глос у Евангеллі В. Цяпінскага / А. І. Жураўскі // Працы Інстытута мовазнаўства АН БССР. – 1960. – Вып. 7. – С. 213 – 226.
5. **Жураўскі, А. І.** Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі. – Мінск, 1967. – Т. 1.
6. **Жураўскі, А. І.** Васіль Цяпінскі / А. І. Жураўскі // Настаўніцкая газета. – 1991. – 7 верасня.
7. **Клімаў, І.** Да біяграфіі Васіля Цяпінскага, перакладчыка і выдаўца Евангелля / І. П. Клімаў // Беларускі Гістарычны Агляд. – 2002. – Т. 9. – Сш. 1-2. – С. 31 – 55.
8. **Клімаў, І. П.** Выданне В. Цяпінскага і яго друкарня / І. П. Клімаў // Здабыткі : Дакументальныя помнікі на Беларусі. – Мінск, 2001. – Вып. 4. – С. 74 – 88.
9. **Клімаў, І. П.** Тэксталогія царкоўнаславянскага Евангелля ў навуковым асвятленні / І. П. Клімаў // Беларускі археаграфічны штогоднік. – Мінск, 2007. – Вып. 8. – С. 23 – 46.
10. **Клімаў, І. П.** Тэксталогія царкоўнаславянскага Евангелля паводле рэфармацыйнай філалогіі Беларусі XVI ст. / І. П. Клімаў // Мовазнаўства; Літаратуразнаўства; Фалькларыстыка : XIV Міжнародны кангрэс славістаў (Охрыд, 2008) : Даклады беларускай дэлегацыі. – Мінск, 2008. – С. 79 – 94.
11. **Клімаў, І. П.** Евангелле ў перакладзе Васіля Цяпінскага / І. П. Клімаў. – Мінск, 2012.
12. **Климов, И. П.** Московский оригинал церковнославянского текста в старобелорусском “Евангелии Тяпинского” / И. П. Климов // Лингвистическое источниковедение и история русского языка : 2002 – 2003 : сб. стат. – М., 2003. – С. 372 – 388.
13. **Климов, И.** Текстологические наблюдения над церковнославянским Евангелием по изданию белорусского протестанта В. Тяпинского второй половины XVI в. / И. П. Климов // Paleobulgarica = Старобългаристика. – 2006. – Год 30. – № 3. – С. 49 – 74.
14. **Шакун, Л. М.** Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. – Мінск, 1963.
15. **Evanhelije in der Übersetzung des Vasil Tjapinski um 1580 : Facsimile und Kommentare / Hrsg. G. Halenčanka.** Paderborn; München; Wien; Zürich, 2005. (Biblia Slavica, 3, 5).

Ігар КЛІМАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 9 сакавіка 2016 г.

З народнай фразеалогіі

ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ З АДМОЎНА-АЦЭНАЧНЫМ ЗНАЧЭННЕМ

Фразеалагізмы ствараюцца не столькі для намінацыі прадметаў і з’яў, колькі для іх характарыстыкі і ацэнкі. Даўно заўважана, што з дзвюх агульных ацэнак, станоўчай і адмоўнай, у фразеалогіі дамінуе другая. Гэта тлумачыцца “больш вострай і дыферэнцаванай эмацыйнай і маўленча-мыслярнай рэакцыяй людзей менавіта на адмоўныя з’явы, а таксама характэрнай для стрэсавых, г. зн. рэзка адмоўных, эмацыйных станаў тэндэнцыяй да выкарыстання гатовых маўленчых формаў і ў тым ліку ўстойлівых слоўных комплексаў” [1, с. 61]. Адмоўная ацэначнасць перасякаецца, пераплятаецца з эмацыйна-экспрэсіўнай афарбоўкай і разам яны ўтвараюць канатацыйную сілу, ступень якой у кожным канкрэтным фразеалагізме бывае рознай – ад лёгкай, гумарыстычна-іранічнай, да рэзкай, крайне негатыўнай. Прапануем тлумачальна-этымалагічную характарыстыку фразеалагізмаў з выразнай адмоўнай ацэначнасцю, што бытуюць у сучаснай беларускай дыялектнай мове. Арыгінальныя, вобразна непаўторныя, яны могуць аздобіць у адпаведнай сітуацыі як гутарковае, так і літаратурна-мастацкае маўленне.

Адвакату кош (кошык) лупінаў. Фразеалагізм мае эмацыйна-экспрэсіўную афарбоўку

няўхвальнасці, ужываецца з выклікавым значэннем ‘вokліч асуджэння таго, хто лезе не ў сваю справу, выступае абаронцам там, дзе яго не просяць’. Слова *адвакат* тут выяўляе пераноснае значэнне ‘заступнік, абаронца каго-н.’ і адначасова не страчвае значэння юрыдычнага. У традыцыйным уяўленні адвакату трэба плаціць за яго працу, і нямала. Нездарма прыказка кажа: *Хочаш судзіцца за курьцу – нясі ў суд (адвакату) гусака*. У фразеалагічным кантэксце “адвакат” настолькі нікчэмны, непатрэбны, што за яго нявартасную працу можна “аддзячыць” хіба што лупінамі: *Чаго ты лезыш? Цібе хто пытае? Адвакату кош лупін! Паняў? Стокі Свісл. – Чаго вы на яго крычыце? – Адвакату кош лупінаў! Цібе яшчэ тут ні хватало!* Правыя Масты Маст. *А ты чаго нос суняш? Адвакату кошык лупінаў!* Грамавічы Шчуч. (ЗНФ). Дасціпнасць фразеалагізма паспрыяла яго актыўнасці ўжывання і варыяцыі вобразнай асновы, што спарадзіла фразеалагічныя сінонімы: *Ведаеш, адвакату торба сечкі!.. Табе слова ні давалі, так што намаўчы. І бесь цябе разьбярэмся*. Купіск Навагр. У вобразна-літаральным змесце фразеалагічнага сіноніма *адвакату язык на лупату* “падзяка” “адвакату” больш непрыемная, мае сувязь з кухарскай рэчаіснасцю. На лапату

для выпечкі хлеба клалі цеста і адпраўлялі яго ў гарачую печ. Пагроза зрабіць гэта з языком балбатлівага чалавека, які недарэчы ўмешваецца ў размову, хоць і неспраўджальная, але непрыемна-здэклівая: *А ты памаўчай бы! Адвакату язык на лапату!* Парэчча Гродз. (ЗНФ). *Німа табе чаго выступаць тут! Адвакату язык на лапату!* Глушнева Гродз. (ЗНФ). Для ўзмацнення экспрэсіі, адмоўнай ацэначнасці ў жывой дыялектнай мове нярэдка ўзнікаюць так званыя дысфемізмы – непрыемныя ці непрыстойныя словы і выразы для замены звычайных. Дысфемізацыя закранула і апошні з паказаных фразеалагізмаў: *Чо ты лезяш куды цібе ні просяць?! Адвакату г... на лапату! Ты свае смаркачэ пацьцерсыці ні можаш... Заступнік знашоўса!..* Крапіўніца Свісл.

Адзін аднаго не пераважыць (не перацягне). Няўхвальн. Аднолькавыя, адзін не лепшы за другога. *Што гэты, што той – адзін аднаго не пераважыць, абодва апівуды [п’яніцы].* Купіск Навагр. *Абодва такія прайдзісьветы, што ня дай ты Божа: адзін аднаго ні пераважыць.* Радзівілаўцы Лід. *І сын добры, і сьвёкар добры, адзін аднаго не перацягне.* Наравіць і аднаму трэба і другому дагоджваць. Грэск Слуц. (СБНФ). Фразеалагізм утварыўся з прыказкі, якая мае розныя варыянты, напрыклад: *Каб навесіць абодвух на сук, то адзін аднаго не пераважыць; Калі навесіць аднаго на адну галіну, а другога на другую, то адзін аднаго не пераважыць; Іх хоць на адзін сук вешай – адзін аднаго не перацягне.*

Драць (дзерці) ката. Няўхвальн. Жыць нядружна, не ў згодзе, часта сварыцца. Звычайна пра мужа і жонку. *Не маглі ўжыць – дзерлі ката: то шагнець не так, то скажыць не так.* Ахрэмаўцы Брасл. (СПЗБ). *Каса на камень трапе – будуць ката дзерці.* Малі Астр. (СПЗБ). *Ат, як яны там жывуць... Вот, дзяруць ката ды і ўсё. Кожны сваё права правіць.* Кальчуны Ашм. Пратагатыпам фразеалагізма выступае пераменная словазлучэнне. Калі каты б’юцца, яны дзяруць адзін аднаго кіпцюрамі і вельмі непрыемна крычаць, завываюць. З падобным непрыемным крыкам, лямантам, слоўнай перапалкай звычайна адбываецца і сварка людзей. Думаецца, на ўтварэнне фразеалагізма паўплывала і тое, што ў гаворках адно са значэнняў мнагазначнага дзеяслова *драць* – ‘крычаць, лямантаваць’: *Паішлі дочки драць, што памрэ матка; Будзя драць пра расаду.* Альхоўцы Лях. (СПЗБ).

Лёстачкамі душу дастаць (выняць, выматаць) каму. Няўхвальн. Спакойна, настойліва дапячы каму-н., давесці да адчаю, да знямогі. Геаграфія фразеалагізма досыць шырокая, бытуе ён амаль ва ўсіх беларускіх рэгіёнах, нягледзячы на тое, што кампанент *лёстачкі* семан-

тычна цьмяны, незразумелы. Гэта сведчыць пра даўняе паходжанне фразеалагізма. *Лёстачкі* – устарэлае слова, мае значэнні ‘ліслівыя словы, усхваленні, кампліменты’, ‘падлізванне’, паходзіць ад праславянскага *lbstь ‘ліслівасць’. Сёння яно выкарыстоўваецца толькі ў складзе фразеалагізма: *Яна лёстачкамі чалавеку душу дастане, ты яе ні ведаяш.* Баброўнікі Гродз. (СНМ). *Добры то добры, а лёстачкамі душу дастаня гэты добры.* Квасевічы Ивац. (ФСК). *Скажа ў вочы, лёстачкамі душу выме.* Альхоўцы Лях. (СПЗБ). *Ён і ні крычыць, і ні сварыцца, але так цябе ўсесьць, лёстачкамі душу табе выматае.* Уселюб Навагр. З прычыны таго, што слова стала этымалагічна цьмяным і перастала суадносіцца з адпаведным паняццем, у асобных гаворках адбылася яго паранімічная трансфармацыя, у выніку яно набыло ў межах фразеалагізма абрысы іншага, зразумелага слова. Яскравай ілюстрацыяй такога пераўтварэння выступае варыянт *ластачкамі душу выняць*, дзе кампанент *ластачкі* – яўная “падробка” назоўніка *лёстачкі* пад назву птушкі. Адначасова назіраецца і скажэнне зыходнага вобраза, фразеалагізм атрымаў іншае вобразнае нападўненне. Цікавая ў гэтым плане псеўдаэтымалагічная інтэрпрэтацыя абноўленага варыянта І. Насовічам: “Говорять на счёт стараюшчагося снискать снисхождение или расположение, как бы: шчебечеть подобно ласточке” (Нос.). З кампанентам *лёстачкі* вядомыя і такія фразеалагізмы: *Лёстачкамі слацца (слацца) каму, перад кім* ‘лісліва дагаджаць каму-н., падлізвацца да каго-н.’: *Вельмі ж нешта Соні лёстачкамі сцелеш. З чаго б гэта? Крынкі Карэл. (БФ). А як ёй што ат чалавека трэба, та будзя па пятах хадзіць, лёстачкамі перад ім слацца, пакуль свайго ні выпрасіць.* Старына Маст. (параўн. трансфармаваны варыянт *ластаўкаю слацца*: *Вы толькі слухайце яе... Яна ў вочы заўсёды ластаўкаю сцелецца, а за вочы абгаворыць.* Залацеева Зэльв.). *Лёстачкі (лёсткі) падпускаць* ‘лісліва сябе паводзіць’: *О, ён умея лёстачкі патпускаць. Як скажа, дак і сок ня пацячэ.* Дукора Пух. (МСМГ-1). *І пычаў ён пудпускаць ёй лёсткі, што іна і прыгожая, і разумная, і добрыя тыкая, што й ні найці другой такоя.* Асмолавічы Мцісл. (КСУМ).

Прывесці да хрысціянскай веры каго. Паграж. Супакоіць, уціхамірыць, падпарадкаваць каго-н. Фразеалагізм засведчыў міжрэлігійныя, міжканфесійныя канфлікты ў мінулым. Калі Масковія ішла войнамі на Вялікае Княства Літоўскае, заваёўнікі імкнуліся навязаць ліцвінам маскоўскае нестарыянскае хрысціянства. Гісторыя захавала мноства дакументальных фактаў знішчэння гарадоў і людзей, якія не пагаджаліся змяніць веру, напрыклад: “28 жніўня

1654 года пасля акупацыі Магілёва Палонскі і яго бандыты па загадзе цара вывезлі з горада больш за дзве тысячы яўрэяў, што жылі ў Магілёве, – уключаючы дзяцей. І зарэзалі на лузе насупраць гарадской сцяны. Выратаваліся толькі некалькі дзясяткаў чалавек, што згадзіліся прыняць хрышчэнне. Так было ўсюды. Усе, хто адмаўляўся прымаць маскоўскую веру, падлягалі знішчэнню: уніятаў спальвалі ў іх цэрквах, католікаў – у іх саборах, іўдзеяў – у іх сінагогах” [2, с. 382]. Прымусовае насаджэнне маскоўскага хрысціянства адбывалася і ў наступныя стагоддзі. Так, у 1839 г. указам цара Мікалая I было ліквідавана ўніяцтва, а яго інстытуты перайшлі пад юрысдыкцыю РПЦ. Сёння пазамоўныя вытокі фразеалагізма зацямніліся, але ён захаваў выразную сэнсава-эмацыйную афарбоўку імператыўнасці, пагражальнасці: *Гэта ш трэба такоё ўчаўпсьці! Хай толькі пападзецца мне – я яго прывяду да хрысціянскай веры!* Дубінка Гродз. *Ні пярэжывай за міне! Яны ў міне доўго ні падурэюць! Я іх мамэнтам прывяду да хрысціянскай веры.* Стокі Свісл.

Сем сабак не збрэшацца з кім. Няўхвальн. Хто-н. вельмі гаваркі, дасціпны, языкаты. *С кім ты спорыць здумаў, зь ім сем сабак не збрэшацца.* Крывічы Зэльв. *Што за баба, зь ёй сем сабак не збрэшацца, пашукаць такую трэба.* Запрудзяны Воран. *Зь ім сем сабак не збрэшацца, ні хто не перагаворыць.* Гуршчына Іўеў. Выраз з празрыстай унутранай формай, склаўся перасэнсаваннем свабоднага словазлучэння і выкарыстаннем розных значэнняў слова збрахацца. Падамо не менш цікавыя фразеалагічныя варыянты і сінонімы, што бытуюць у гаворках: *Жонку маю сем сабак не перабрэшуць.* Смілавічы Чэрв. *Нашу Феону сем сабак не абрэша.* Урцішкі Іўеў. (СГВ). *Хіба зь ім хто згаворыцца! Кап сь сямі вёсак сабак пазганяў то зь ім ні збрэшуцца.* Алекшыцы Бераст.

Соль у вочы каму. Няўхвальн. Выказванне засцярогі ад уроку, ад ліхога погляду, нядобрае пажаданне таму, хто гаворыць не тое, што трэба. Фразеалагізм агульнанародны, нарматыўны і ў літаратурнай мове. Паходзіць са сферы народнага лекарства. Дзіця, якое ўраклі, абціралі вузельчыкам свянцонай ці загаворанай солі з прыгавораннем, пажаданнем, каб соль трапіла ў вочы таму, хто сурочыў дзіця. Параўн.: *Некалі казалі: “Ураклі дзіця, с аччу зрабілася, соллю сціралі, а соль – свянцоная”.* Рыбчына Віл. (СПЗБ). Пасля этымалагічная сувязь фразеалагізма з лекавымі маніпуляцыямі соллю страцілася: *Ні хвалі, соль табе ў вочы, ба ні пашыхуюць* [парасяты]. Бабіна Гродз. Сёння вобразны малюнак фразеалагізма ўсведамляецца больш проста: пападанне каму-небудзь солі ў вочы прыносіць яму фізічныя

непрыемнасці. Прыведзены фразеалагізм стаў асновай для ўтварэння цэлага сінанімічнага рада дыялектных фразеалагізмаў з тым самым значэннем. Новыя фразеалагізмы ўтвораны разгортваннем вобразнай структуры: непрыемнае ўздзеянне атрымліваюць не толькі вочы, але і іншыя часткі цела (часцей рот як крыніца маўлення), якім можа пагражаць неабавязкова соль, але і іншыя рэчывы, прадметы: *Хай Бох сьцеражэ, але ш яна й глядзела, соль ёй у вочы перац у нос.* Іўе Іўеў. *Соль табе ў вочы перац табе ў нос, калі ты бачыла, што я брала твая буракі.* Пятчыцы Ваўк. *Як зойдзяш у хлеў, та скажы: соль у вочы дзяркач у зубы.* Гудзевічы Маст. – *Якая ваша карова хароша! – Соль табе ў вочы драпкач у зубы.* Шчорсы Навагр. – *Якія добрыя парасяткі! – Соль у вочы дзяркач у зубы таўкач у плечы!* Запрудзяны Воран. *Соль ёй у вочы кацуба ў зубы!* Бач ты яе, цялушачка мая кінлася ў вочы. Усе ведаюць: на што гляня – адразу ўрачэ. Мілейкі Івац. (ФСК). *Дзіця малоя, то як хто прыдзя паглядзець і дзівіцца, то адразу кажы: хрэн у вочы дзяркач у зубы.* Каб ні ўраклі. Амбілеўцы Шчуч. Асобныя фразеалагізмы выяўляюць эмацыйна-экспрэсіўнае адценне зніжанасці, грубасці: *Яна ёй мовіць: “Соль у вочы галавешка ў зубы рох памыш нох!”* Ёдлавічы Брасл. (СПЗБ). *Мне саветавалі, як прыдзя хто і будзя дзіця хваліць, кап адразу казала: камянь табе ў рыла кап ні гаварыла.* Але як я так скажу, то хто ш міне пайме, людзі пакрыўдзіцца могуць. Амбілеўцы Шчуч. *Ты ні ўстыдайся, як хто прыдзя і будзя дзівіцца, ты адразу скажы: жорна табе ў горла.* Хай глядзіць лепш на пазурэ, чым на дзіця. Амбілеўцы Шчуч.

Хлеб ногі ад’еў каму. Фразеалагізм мае ярка выражанае эмацыйна-экспрэсіўнае адценне неўхвалення, асуджэння, папроку, вымаўляецца негатыўна-пытальнай інтанацыяй і развіў два значэнні: 1. Хто-н. ідзе павольна ці, ідучы, чапляецца за што-н. нагамі: *Табе што, хлел ногі ад’еў?.. Ідзеш, ідзеш, а нас ніяк не дагоніш.* Хутар Праважа Воран. *Хлел ногі ад’еў ці што? За кожны камянь зачэпіцца.* Падазёркі Гродз. 2. Хто-н. сядзіць, расцеўся. Ужыванні фразеалагізма з другім значэннем давялося пачуць у розны час як папрок маладым людзям, што не збіраюцца саступаць месца старэйшым у аўтобусе: *Уставай! Што распасьцёрса?! Хлел ногі ад’еў? Забалотнікі Гродз. Табе што, хлел ногі ад’еў, падняцца не можаеш?! Жылі Іўеў.* Арыгінальнасць фразеалагізма ствараецца нерэальным вобразам, у якім – неадпаведнасць паміж энергетычнай сілаю хлеба (яды) і імітацыяй фізічнай слабасці, пасіўнасці яго спажыўца. Знешне здаровы, дужы (значыць, негалодны) чалавек паводзіць сябе так, як нядужы, слабы, якому быццам хлеб

пайшоў не на карысьць, а на шкоду, што на самай справе не можа адпавядаць рэальнасці.

Хлеб рукі ад'еў каму. Утвораны па мадэлі фразеалагізма *хлеб ногі ад'еў* і мае значэнне 'хто-н. нязграбна трымае што-н. ці абы-як робіць, зрабіў што-н. рукамі': *Глядзі, як ты робіш! Табе што, хлел рукі ад'еў?! Тракелі Воран.*

Шаленцу аб'еўся (наеўся). Няўхвальн. 1. Зусім здурнеў, перастаў разумець, кеміць. *Што гэта сталася с табой? Ты што, шаленцу аб'еўся? Ражкі Свісл. (ЗНФ). Ты хіба шаленцу аб'еўся? Такі холат, а ён думая ехаць біш шапкі. Таркачы Дзятл. (ЗНФ). Ты што гаворыш?! Шаленцу наеўся ці што?! Кукалкі Ваўк.* 2. Моцна раззлаваўся, раз'ятрыўся. *Мой мужык сёньня шаленцу наеўся, с самай раніцы злы як чорт. Дварчаны Шчуч. Фразеалагізм выяўляе выразныя і пазамоўныя, і ўласнамоўныя крыніцы свайго ўтварэння. Шаленец (шалянец) у розных беларускіх гаворках называе некалькі ядавітых раслін: гэта і блёкат, і дурнап'ян, і касталом, і шальнік (РСТС). Паводле народнай медыцыны, у невялікіх дозах гэтыя расліны можна выкарыстоўваць як лекі. Параўн.: *Як баляць зубы, то таго шаленцу [блёкату чорнага] напарыш і дыхаш парай: зубы перастануць. Гічыцы Івац. (ДСК). Рас сабакі нашы пашалелі, то капалі карэня шаляню [касталому], і яны паатходзілі. Нагародавічы Дзятл. (МСГВ). Калі ж перабраць меру, то тады расліна дзейнічае на арганізм шкодна, чалавек можа паводзіць сябе неадэкватна: бегаць, крычаць, смяяцца, трызніць, выяўляць злосць і агрэсію. Што да ўласнамоўнага элемента ўтварэння фразеалагізма, то тут выкарыстаны такія маўленчы сродак выразнасці, як каламбурная гульня слоў. Кампанент *шаленец* намякае на прыметнік *шалёны*, значэнне якога 'які страціў разважлівасць, цвярозы розум' прысутнічае ў семантычнай структуры самога фразеалагізма. У беларускай літаратурнай мове фразеалагізму адпавядае эквівалент *блёкату наеўся (аб'еўся)*, у рускай мове – *белены обьялся*.**

Як спіць то (дык) з калом (з кіем) прайдзеш <каля каго>. Асудж. Хто-н. вельмі кепскі, нягодны, злосны. У вобразным змесце фразеалагізма ўгадваецца параўнанне чалавека са злым сабакам, каля якога можна бяспечна прайсці толькі з калом і то толькі тады, калі ён спіць і не бачыць. Прыведзеныя варыянты найбольш тыповыя ў гаворках, у такім выглядзе іх можна прапанаваць літаратурнай мове: *Хіба ты ні ведаш свёкра? Ён ш такі – як спіць да сьцяны зубамі то с калом прайдзеш.* Радзівілаўцы Лід. *Гэта такі ўжо гат. Як спіць дык с кіем прайдзеш.* Вішнева Сморг. – *А сьвякроў добрая папалася? – Ні дай Бох нікому: як спіць то с калом прайдзеш.* Бара-

навчы Карэл. (ЗНФ). Сустрэліся і такія варыянты: *Во жа ш дабраў сабе жонку – як сьпіць то с кіям прайдзеш, а так то і не заговорыш, узяла яго ў рукі.* Хутар Праважа Воран. – *Кажуць, добры ў цябе мужык. – Ага, добры... Як сьпіць с кіем прайдзеш.* Косцевічы Астр. *Пастарэў, та зусім азвьярэў, нікому ні дае спакою, як сьпіць то каля яго с калом прайсці можна.* Жукевічы Бераст. *Ён добры... Такі добры, што як сьпіць то с калом каля яго прайсці можна.* Старына Маст. *Харошы, як спіць з палкай можна падайсі.* Ахрэмаўцы Брасл. (СПЗБ). *Як спіць можна с палкай перайсі.* Кураполле Паст. (СПЗБ). *Яшчэ большую экспрэсіўнасць мае разгорнуты варыянт, у якім вобразны малюнак дапаўняецца кампанентамі зубы (сімвалам драпежнасці, агрэсіўнасці) і сьцяна (атрыбутам хутчэй не жывёльнай, а чалавечай рэчаіснасці): Ну й паганы чалавек! Ён жа як сьпіць да сьцяны зубамі то с калом прайдзеш.* Бершты Шчуч. (ЗНФ). *Піліп як сьпіць зубамі да сьцяны то с калом прайдзеш. Лепяй ты ні зачпай яго.* Падароск Ваўк. (ЗНФ).

Спіс скарачэнняў

БФ – Янкоўскі Ф. Беларуская фразеалогія: фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне. – Мінск, 1968; **ДСК** – Зайка А. Дыялектны слоўнік Косаўшчыны. – Слонім, 2011; **ЗНФ** – Лепешаў І. Я. 3 народнай фразеалогіі: дыферэнц. слоўнік. – Мінск, 1991; **КСУМ** – Бялькевіч І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны. – Мінск, 1970; **МСГВ** – Сцяшковіч Т. Ф. Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1972; **МСМГ-1** – Матэрыялы для слоўніка мінска-маладзечанскіх гаворак. – Мінск, 1970; **Нос**. – Сборник белорусских пословиц, составленный И. И. Носовичем. – СПб., 1874; **РСТС** – Расліны свет: тэматычны слоўнік. – Мінск, 2001; **СБНФ** – Мяцельская Е. С., Камароўскі Я. М. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі. – Мінск, 1972; **СГВ** – Сцяшковіч Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці. – Мінск, 1983; **СНМ** – Цыхун А. П. Скарбы народнай мовы: з лексічнай спадчыны насельнікў Гродзенскага раёну. – Гродна, 1993; **СПЗБ** – Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск, 1979 – 1986; **ФСК** – Зайка А. Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны. – Брэст, 2014.

Скарачаныя назвы адміністрацыйна-тэрытарыяльных раёнаў: *Астр.* – Астравецкі, *Брасл.* – Браслаўскі, *Ваўк.* – Ваўкавыскі, *Віл.* – Вілейскі, *Воран.* – Воранаўскі, *Гродз.* – Гродзенскі, *Дзятл.* – Дзятлаўскі, *Зэльв.* – Зэльвенскі, *Івац.* – Івацэвіцкі, *Іўеў.* – Іўеўскі, *Карэл.* – Карэліцкі, *Лід.* – Лідскі, *Лях.* – Ляхавіцкі, *Маст.* – Мастоўскі, *Мсцісл.* – Мсціслаўскі, *Навагр.* – Наваградскі, *Паст.* – Пастаўскі, *Пух.* – Пухавіцкі, *Свісл.* – Свіслацкі, *Слуц.* – Слуцкі, *Смарг.* – Сморгонскі, *Чэрв.* – Чэрвеньскі, *Шчуч.* – Шчучынскі.

Спіс літаратуры

1. Райхштейн, А. Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии / А. Д. Райхштейн. – М.: Высш. шк., 1980. – 143 с.
2. Деружинский, В. В. Тайны белорусской истории / В. В. Деружинский. – Минск: ФУАинформ, 2009. – 560 с.

Мікола ДАНИЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КУЛЬТУРНА-ТЭМАТЫЧНАЯ ДАМІНАНТА ГІСТОРЫЯ КРАІНЫ РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ Ё СУЧАСНЫМ НАРАТЫЎНЫМ ДЫСКУРСЕ

У артыкуле прыводзяцца вынікі супастаўляльнага даследавання агульнай для беларуска- і англамоўнага наратыўнага дыскурсу культурна-тэматычнай дамінанты (КТД) *гісторыя краіны*. У беларускамоўным дыскурсе дамінанта характарызуецца высокай частотнасцю ўжывання (27%, у англамоўным – 8%), рэтраспектыўнай рэпрэзентацыяй гістарычных падзей, развітой камбінаторыкай з дамінантамі *сям'я, прырода, радзіма*. Найбольшая ўвага аддадзена падзеям Другой сусветнай вайны. У англамоўным дыскурсе КТД *гісторыя краіны* вербалізавана праспектыўна, камбінуецца з дамінантамі *каханне, жыццё*. Названыя адрозненні абумовілі разыходжанні і ў моўным увасабленні дамінанты на абедзвюх мовах.

Ключавыя словы: *наратыўны дыкурс, культурна-тэматычная дамінанта, лексіка-тэматычная група, дамінанта "гісторыя краіны"*.

The article presents the results of the comparative studies of cultural and thematic dominant *history of the country* in modern Belarusian and English narrative discourse. In Belarusian narrative discourse the dominant is more frequently verbalized (27%, in English – 8%), represents the historical events in a retrospective way, cooperates with dominants *family, nature, motherland*. The events of World War II are in the centre of the Belarusian writers' attention. In English narrative discourse dominant *history of the country* reveals the present-day events, cooperates with dominants *love and life*. The mentioned differences influence the verbalization of the dominant in narrative discourse in the two languages.

Супастаўляльнае даследаванне культурна-тэматычных дамінант (КТД) – найбольш устойлівых, рэгулярна ўзнаўляльных тэм, здольных арганізоўваць вакол сябе інфармацыйную праспектыўнага дыскурсу. Вывучэнне менавіта гэтага падтыпу дыскурсу перспектыўнае па шэрагу прычын. Па-першае, шырокая прадстаўленасць названага падтыпу мастацкага дыскурсу ў аўтарытэтных перыядычных выданнях на беларускай (часопісы “Полымя”, “Малодосць”) і англійскай (“The Best British Short Stories”) мовах, што паказвае на актуальнасць гэтай формы рэпрэзентацыі мастацкай інфармацыі ў абедзвюх лінгвакультурах. Па-другое, наяўнасць такіх іманентных характарыстык наратыўнага дыскурсу, як рэжым эканоміі, інфармацыйная кампрэсія, высокая вобразнасць, рэалізацыя эстэтычнай функцыі мовы, забяспечвае выкарыстанне максімальна вялікага арсенала моўных сродкаў аўтарамі для стварэння мастацкай карціны свету. Па-трэцяе, наратыўны дыкурс выступае своеасаблівай крыніцай інфармацыі пра назапашаны шматлікімі пакаленнямі вопыт, пра светапогляд, перакананні, якія існуюць у лінгвакультуры, адлюстроўвае спецыфіку нацыянальнага менталітэту. Ствараючы пэўны тэкст, аўтар звязвае ў тэкставае палатно элементы нацыянальнай культуры, традыцый, гісторыі і г. д., пры гэтым пакідаючы за адрасатам магчымасць інтэрпрэтацыі напісанага з улікам згадааных нацыянальна-культурных арыенціраў.

Наратыўны дыкурс уключае ў сябе тэксты розных тыпаў (жанраў), што з цягам часу склаліся ў асобны спосаб рэпрэзентацыі інфармацыі, а менавіта “поле стабілізацыі” [1, с. 36] (г. зн. сукупнасць спецыфічных рыс, уласцівых

тэкстам пэўнага тыпу). Выяўленне КТД у сучасным (2010 – 2014) наратыўным дыскурсе на беларускай і англійскай мовах праводзіцца на базе тэкстаў кароткага апавядання, якія выступаюць канстытуэнтам наратыўнага дыскурсу. У найчасцей цытаваным азначэнні кароткага апавядання гаворыцца, што “гэта мастацкі тэкст малой праявінай формы, які паслядоўна раскрывае абмежаваную колькасць тэмапаральна і лагічна суаднесеных падзей, што стварае ў адрасата ўражанне цэльнасці” [3, с. 46].

У даследаванні выкарыстана метадыка вызначэння тэмы сказа і цэлага тэксту, распрацаваная Н. Купінай [2] і дапоўненая намі камп’ютарным кантэнт- і колькасным аналізам [4] у адпаведнасці з мэтамі працы. Да апошніх адносяцца: вызначэнне КТД, рэалізаваных у беларуска- і англамоўным наратыўным дыскурсе, выяўленне заканамернасцей камбінаторыкі і лексічнага ўвасаблення найбольш значных дамінант на абедзвюх мовах.

Супастаўляльны аналіз сучаснага наратыўнага дыскурсу дазволіў выявіць 13 і 11 КТД у беларуска- і англамоўным дыскурсе адпаведна. Згодна з распрацаваным комплексам крытэрыяў (функцыянаванне ў складзе галоўнай тэмы і падтэмы тэкстаў, увасабленне ў творах розных аўтараў, рэалізацыя ў розных тэкстах, сумарная колькасць усіх вербалізацый) дамінанты падзяляюцца на ядзерныя, памежныя і перыферычныя. Так, КТД, якія маюць найбольшыя колькасныя паказчыкі прадстаўленасці ў дыскурсе (ад 20 да 16 балаў), адносяцца да ядзернага кластара; дамінанты, якія маюць бал ад 15,9 да 6,0 – да памежнага, менш за 6 балаў – да перыферычнага. Атрыманыя звесткі пра ступень рэпрэзентаванасці дамінант у дыскурсе служаць асновай для далейшага супастаўляльнага аналізу.

Да найбольш значных агульных КТД нара- тыўнага дыскурсу на абедзвюх мовах адносяцца ядзерная дамінанта *сям'я* і памежная дамінанта *каханне* (табліца 1), што сведчыць пра наяў- насць агульных карэляцый і пераваг у каштоў- насных арыенцірах, якія адлюстраваны ў нара- тыўным дыскурсе на беларускай і англійскай мовах.

Табліца 1. Культурна-тэматычныя дамінанты сучаснага беларуска- і англамоўнага наратыўнага дыскурсу.

Назва кластара					
Ядзерны		Памежны		Перыферычны	
Бел. мова	Англ. мова	Бел. мова	Англ. мова	Бел. мова	Англ. мова
сям'я	сям'я	каханне	каханне	жыццё	горад
		гісто- рыя краіны	прыро- да	прыро- да	вера
			праца	праца	гісто- рыя краіны
			смерць	вера	дом
				дом	жыццё
				радзіма	час
				смерць	
				лёс	
				горад	
				час	

Для беларускамоўнага наратыўнага дыскурсу не менш значная (часта вербалізаваная) куль- турна-тэматычная дамінанта – *гісторыя краіны*, якая ўваходзіць у памежны кластар, у той час як у англамоўным кароткім апавяданні – у перыферычны.

Больш высокая частотнасць актуалізацый КТД *гісторыя краіны* ў беларускамоўным нара- тыўным дыскурсе (27% прааналізаваных тэк- стаў), чым у англамоўным (8%), абумоўлена экстралінгвістычнымі фактарамі. Так, у цэнт- ры аўтарскай увагі знаходзяцца мінулыя гіста- рычныя падзеі ў жыцці Беларусі, разгледжаныя на прыкладзе жыцця асобнага чалавека. Асаблі- вая ўвага аддадзена падзеям Другой сусветнай вайны, рэпрэсіям, савецкаму мінуламу. Не аб- мінаюць увагай аўтары і больш набліжаныя да сучаснасці падзеі – аварыя на Чарнобыльскай АЭС і яе наступствы, тэракт у мінскім метра- палітэне і інш.

У англамоўных тэкстах мінулыя падзеі па- казаны ў меншай ступені, акцэнт зрушаны ў бок сучасных баявых дзеянняў, суіснавання вайскоўцаў і мясцовага насельніцтва ў зонах канфліктаў, міжкультурнага і этнічнага кан- такту.

Названыя асаблівасці ўвасаблення КТД *гіс- торыя краіны* ў абедзвюх лінгвакультурах абу- мовілі яе рэалізацыю толькі ў політэматычных тэкстах.

Колькасныя адрозненні ва ўвасабленні да- мінанты *гісторыя краіны* абумовілі адрозненні і ў яе камбінаторных здольнасцях. У беларус- камоўным наратыўным дыскурсе большасць сумесных рэалізацый прыпадае на дамінанту *сям'я*, што звязана з паказам *сям'я* праз прызму гістарычных падзей, з актуальнасцю вобразаў салдацкай маці, жыцця асобнага чалавека на вайне; на дамінанту *прырода* – для стварэння пэўнага настрою ў тэксце; на дамінанту *радзі- ма*, што звязана з уяўленнем пра патрыятызм у дадзенай лінгвакультуры.

У адрозненне ад беларускамоўнага наратыў- нага дыскурсу ў англамоўным максімум сумес- ных рэалізацый КТД *гісторыя краіны* прыпадае на дамінанту *каханне*, што абумоўлена частот- нымі апісаннямі страты блізкага чалавека пад- час ваенных дзеянняў.

Аналіз моўнага ўвасаблення дамінанты *гіс- торыя краіны* дазволіў выявіць лексіка-тэма- тычныя групы (ЛТГ), элементы якіх удзельні- чаюць у вербалізацыі дамінанты ў беларуска- і англамоўным дыскурсе (табліца 2). Больш высо- кая ступень рэпрэзентаванасці дамінанты ў ка- роткім апавяданні на беларускай мове абумовіла яе вербалізацыю пасродкам 7 ЛТГ, у той час як у англамоўным дыскурсе выкарыстаны элементы толькі 3 ЛТГ. Разгледзім лексічнае напаўненне найбольш шматлікіх ЛТГ на абедзвюх мовах.

Табліца 2. Лексіка-тэматычныя групы, якія ўдзельнічаюць ва ўвасабленні дамінанты *гісторыя краіны* ў наратыўным дыскурсе на беларускай і англійскай мовах.

№	Назва лексіка-тэматычнай групы	Бел. мова	Англ. мова
		Колькасць элементаў, у %	
1.	Абазначэнне ваенных дзеянняў	49,9	73,4
2.	Абазначэнне чалавека	14,1	20,4
3.	Абазначэнне часу	2,8	6,2
4.	Абазначэнне рэалій савецкай рэчаіснасці	20,1	0
5.	Абазначэнне Чарнобыльскай катастрофы	5,9	0
6.	Абазначэнне паўсядзённага жыцця беларускага дваранства	3,7	0
7.	Абазначэнне сучаснай бела- рускай рэчаіснасці	3,5	0
Разам		100	100

Адзінкі ЛТГ, якая пазначае **ваенныя дзеянні**, выкарыстаны ў рэалізацыі дамінанты *гісторыя краіны* ў абедзвюх лінгвакультурах. Элементы дадзенай ЛТГ у беларускамоўным наратыўным дыскурсе рэпрэзентуюць падзеі Другой сусвет- най вайны, апісваюць як само развіццё ваенных дзеянняў (*гарматы бэхаюць, немцы акружылі, бой ідзе*), іх вынікі (*немцы спалілі вёску, горад быў увесь разбураны*), так і пасляваенную рэ- чаіснасць (*пасля вайны ўвесь народ галадаў, гэ-*

тулькі гадоў сказвалася кантузія). Асаблівая ўвага аддадзена апісанню жыцця чалавека ў час вайны. Найбольш часта ў цэнтры ўвагі апынаецца жанчына, пакінутая на акупаванай тэрыторыі (*жонка трапіла пад акупацыю*). Апісана і яе жыццё: капалі зямлянкі (*агорала сабе зямлянку*), працавалі ў нямецкіх часовых установах (*пайшла на працу ў кантору, якую адкрылі немцы*), рызыкавалі сваім жыццём дзеля выратавання іншых (*гадавала юрэйскае дзіця – сама рызыкавала жыццём*).

Найбольш ужывальныя элементы гэтай групы – назоўнік *вайна* (*была вайна – гаспадары агонь, не абышла бокам тая жорсткая вайна*), а таксама дзеясловы *ваяваць* (*ваяваў амаль побач са Сталінградскім фронтам*) і *страляць* (*страляюць ціхенька, без надрыву; Саветы стралялі*).

У адрозненне ад прааналізаванага беларускамоўнага наратыўнага дыскурсу ў англамоўным падзеі Другой сусветнай вайны пададзены толькі праз апісанне прыдуманай сустрэчы лідараў фашысцкіх дзяржаў. Створаныя аўтарам вобразы камічныя, абсурдныя, іншасказальныя: *Mussolini was like an eating-machine* – Мусаліні быў падобны да ўсёеднай машыны (А. Lively). Так, падчас перамоваў кіраўнікі мала разумеюць адзін аднаго: *They understood little of what each other said – just the odd word like “fascism” and “communism”* – Яны мала разумеюць тое, што гавораць адзін другому – толькі дзіўныя словы “фашызм” і “камунізм” (А. Lively).

Для англамоўных кароткіх апавяданняў характэрна разважанне над адсутнасцю ў сучаснага пакалення цікавасці да падзей мінулай вайны: *The city’s war memorial, unmarked on the tourist maps* – Ваенны помнік у горадзе не адзначаны на турыстычных картах (J. McGregor).

Разам з тым у англамоўных тэкстах, у адрозненне ад беларускамоўных, знайшлі адлюстраванне сучасныя войны (без указання на месца іх правядзення). Аўтары акцэнтуюць увагу на пытанні мэтазгоднасці ваенных дзеянняў, на страхах: *I mean the wars. Your war. Alex’s war. Except that they weren’t your wars. They were someone else’s war* – Я маю на ўвазе войны. Тваю вайну. Вайну Алекса. За выключэннем таго факта, што гэта не была твая вайна. Яны былі чужымі войнамі (J. Burns).

Найбольш ужывальны элемент дадзенай групы ў англамоўным апавяданні – назоўнік *war* ‘вайна’: *The war was about being invaded by a foreign power* – Вайна складалася з таго, каб быць захопленымі сіламі суперніка (J. Burns).

ЛТГ, якая абазначае **чалавека**, – агульная для раскрыцця КТД *гісторыя краіны* ў абедзвюх лінгвакультурах. Большасць элементаў абазна-

чаюць салдат і іх праціўнікаў (*афіцэр, партызан; soldier* ‘салдат’, *енету* ‘ворат’), бацькоў памерлых дзяцей (найчасцей увасоблены з дапамогай займеннікаў).

Адметная рыса беларускамоўных тэкстаў – ужыванне зневажальных эмацыйных абазначэнняў здраднікаў і захопнікаў пры апісанні іх справы над мірным насельніцтвам: *вылюдкі, злыдні, фрыцы, гады* і г. д.

ЛТГ, якая абазначае **рэаліі савецкай рэчаіснасці**, – спецыфічная для беларускамоўнай лінгвакультуры, яна апісвае жыццё чалавека ў СССР. Вельмі часта аўтары закранаюць тэму рэпрэсій і высылкі бязвінных: *перад домам спыніўся чорны варанок, пачалі вобыск, арыштавалі як жонку ворага народа* (Л. Арабей). Падымаецца пытанне пра жыццё людзей, якія высока цанілі ідэалы камуністычнай партыі, а пазней перажылі распад СССР, зняверыліся ў камунізм: *Беззапаветна верыў вучэнню Леніна, няўжо ўсе гады яго падманвалі* (М. Даніленка). Аўтары спрабуюць асэнсаваць савецкае мінулае краіны, закранаючы найбольш праблематычныя яго аспекты.

Такім чынам, КТД *гісторыя краіны*, больш шырока пададзена ў беларускамоўным кароткім апавяданні, апісвае значныя гістарычныя падзеі ў жыцці краіны рэтраспектыўна. Кожны віток гісторыі знаходзіць адбітак у жыцці пратаганіста. Высокая частотнасць звяртання да падзей Другой сусветнай вайны ў беларускамоўных творах абумоўлена памяццю народа пра гераічнасць продкаў і панесеныя страты.

У англамоўнай лінгвакультуры дамінанта *гісторыя краіны* вербалізавана значна радзей, рэпрэзентуе падзеі праспектыўна, г. зн. увага звернута на апісанне сучасных падзей. Часцей за ўсе пратаганісты твораў разважаюць над пытаннем мэтазгоднасці ваенных дзеянняў.

Спіс літаратуры

1. **Тюпа, В. И.** Жанр и дискурс / В. И. Тюпа // Критика и семиотика / Ин-т филологии Сиб. отд-ния Рос. акад. наук, Новосиб. гос. ун-т, Рос. гос. гуманитар. ун-т. – Новосибирск – Москва, 2011. – Вып. 15. – С. 31 – 42.
2. **Купина, Н. А.** Лингвистический анализ художественного текста / Н. А. Купина, Н. А. Николина. – М. : Наука, 1999. – 77 с.
3. **Леонтьева, Е. А.** Точка зрения в нарративе : на материале сопоставительного анализа современных русских коротких рассказов и их переводов на немецкий язык : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Е. А. Леонтьева. – Тюмень, 2005. – 190 л.
4. **Метлушко, И. В.** Критерии выявления культурно-тематических доминант в поэтическом дискурсе / И. В. Метлушко // Вестн. МГЛУ. Сер. 1, Филология. – 2014. – № 4. – С. 73 – 82.

Ірына МЯТЛУШКА,

дацэнт кафедры тэорыі і практыкі англійскай мовы
Мінскага дзяржаўнага лінгвістычнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 29 студзеня 2016 г.

Алесь КАЎРУС

СЛОВЫ, ЛЮДЗІ, ЧАС

ЛІНГВААПОВЕДЫ

Працяг. Пачатак у № 4.

“САХАЛИНЪ” – НЕВЯСЁЛЫ ЁСПАМІН

Вайной разам з будынкамі пагарэў посуд (гаршкі, міскі, жбанкі) і гаспадарскі рыштунак.

У 1944 годзе, як немцаў выгналі, бацька з’ездзіў у Вялейку і прывёз сякія-такія “трафеі”: пілку з жалезнай дужкай-трубкай (яна добра і доўга паслужыла нам), цынкавую скрынку ад патронаў, у ёй потым хавалі невялікую нашу муку. Была яшчэ нейкая з чорнага металу прадаўгаватая з загнёнымі краямі цяжкая судзіна, у якой варылі ежу.

...Аднаго разу (можа, у 1946 годзе) праз вёску ішлі галодныя ўкраінцы. Папрасілі есці і ў мамы. А ў нас саміх не было яды. Скончылася тым, што мама ўліла міску заціркі, а яны аддалі за гэта пустую алюмініевую міску. Трэба заўважыць, што тады, пасля вайны, было шмат “люміню” ад самалётаў, з яго рабілі посуд.

Памятаю, як увечары, калі варылася на дварэ на агні бульба, мы, дзеці, запальвалі ад яго “зажыгацельны люмінъ”, кідалі ў ацалелы ля вуліцы слуп ці ў жэрдку ад плота, і яны ўспыхвалі.

Ці тады, як ішлі ўкраінцы, ці іншым разам наш вясковец Кузьма (ніякі не багатыр) узяў за пастушка і памочніка ўкраінскага хлопчыка. У яго ён і перабыў самы голад.

Сёння дзівіць, як у нашай не раз гарэлай і бамблёнай вёсцы, калі не вытрымліваў і метал, магла захавацца фаняровая, лёгкая да загарання скрыня – кубічнай формы, па кантах абабітая бляшкай. У яе сыпалі збожжа ці клалі якое адзенне. На той скрыні былі напісаны вялікімі літарамі словы, некаторыя ўжо сцерліся, але адно чыталася: “Сахалинъ”.

Тады я, пэўна, не вучыў яшчэ геаграфіі, але цьмяна ўяўляў, што гэта вельмі далёка. А як трапіла сюды скрыня, зразумеў пазней. Бацька расказваў, ды і сам я даведаўся, чытаючы, што вёска Брусы была ў прыфрантавай зоне ў Першую сусветную вайну. Сюды была нават пракладзена чыгунка ад станцыі Княгінін. Адчуць атмасферу таго часу, у якім жыў бацька падлеткам 13 – 16 гадоў, можна з кавалачкаў яго ўспамінаў (асабліва сці мовы захоўваюцца).

Крытая плашчатка пры жалезнай дарозы; матрасы тры далі нам з-над раненых; у нас стаялі афіцары; у хаце былі два доктары; газы пушчалі [немцы]; я пашоў іс салдатамі; снарад папаў у сцяну; палажылі вайной вуліцу; у Полацка паехалі салдаты; давалі хлеба хунт белага; камяндант цэлы

купар адзежы забраў; ня лучылі на сала, дык дабра, аўса набралі із Мікітам [у лесе]; сахару вайной стаяла шэсь пудоў; паедзіш у Даўгінава із бацькам; газэты пячатавалі [у бацькавай хаце].

Не былі спакойнымі, лягчэйшымі і наступныя гады жыцця бацькі. Захаваліся паасобныя запісы пра гэта ад маці (не раблю спробы звесці падзеі строга храналагічна).

У трыццаць другім перад маем бацьку рукі закавалі і пагналі пняшком у Паставы [40 вёрст ад Брусоў].

Заходзіць Шаранговіч [швагер] і кажыць: ён сказаў у аўторак, у Паставах былі дапросы, іх білі, аднаго навесілі з Бялявіна, каля Пастаў.

Тады Ляксандра вярнуўся. Расказаваў, як ён працаваў у дваццаць шостым гаду за Беларусь.

Тады ў Вільнюсе былі тры паслы. Адзін зваўся Мятла. Дык сабраўся вясной [бацька] і пняшком пашоў у Вільню. Паслы далі работу. Праводзіў сабранні. Ішлі вузляне, Яжджэцы, Альсевічы... Вёў работу за Беларусь. Бацька расказваў, што ён падпісаваўся за Прытыцкага, каб не вешалі яго.

Мне здаецца, што ў трыццаць шостым [бацьку] пасадзілі ў Картускую Бярозу. Машина бартавая стаяла на вуліцы...

Не было пняць нязель [бацькі].

Пачаў расказваць, як там мучылі... Каб адзін да аднаго не загаварыў. Круг быў... Накладуць воз камення, іх упрагуць, каб цягнулі...

Пасля Бярозы быў у Лукішках...

Хаваўся па людзях, па сваіх акцівістах. Быў у Шаранговіча [на хутары, за 3-4 вярсты ад Брусоў] удзень зімой. У Шаранговіча траслі [рабілі вобыск]. А бацька ў яго начаваў. Вышаў босы...

...Да сцяны прывязалі за ланцуг, як сабака быў прывязаны. Тады яго павязлі на дапрос: дзе ты быў, ці ты ў Расею хадзіў? Тады яго забралі ў цюрму, на Лукішкі ў Вільнюс. І Верку [бацькаву сястру], і яе мужыка Паўліка забралі за пераход граніцы. Бацьку асудзілі на тры гады. А тады савецкая ўласць прышла і ўсіх выпусцілі.

Нарэшце яшчэ адзін факт (паводле маёй кнігі “Як яно было”, 2013):

«У 30-я гады ў нашых Брусах (Мядзельскі раён) будавалі школу ў памяць Пілсудскага. Мой бацька ноччу вывёў на свежай цэментавай падмуроўцы: “Тут будзе беларуская школа”. Гэта я чуў ад людзей».

Выгадаваўшыся ў такім неспакойным, поўным страху месцы і часе (“Я надта вайной баяўся”), звездаўшы напоўніцу “смак” падпольнай працы, бацька нібыта быў падрыхтаваны да жыццёвых нягод. Так, калі ўвосень 1943-га немцы распачалі блакаду і трэба было ратавацца (мы дабраліся ў далёкія Казянскія лясы, куды перадыслакаваліся партызаны), бацька хутка, спрытна закалоў парсюка і прыхаваў (закапаў) сала і пудоў дваццаць жыта. А швейную машыну – з пасагу сястры Веркі – укінуў у прыбіральню. Пасля вайны цётка забрала яе (у Латвію), абшывала сваю сям’ю і крыху зарабляла швівам на пражытак.

АНКЕТА

Зіма 1949/50. Катаемся на спусцістай дарожцы, што вядзе ад школы на вуліцу. Хто на лыжах, хто на саньках. Цягнуў санькі і аднаногі (хадзіў на кастуры) Міша Мурза, пры гэтым гаворачы: *зы гары, зыеду, зы табой*. Нібыта бачыў напісаныя словы і чытаў па літарых. Праўда, такое вымаўленне было часовае ці нават разовае, бо ад яго болей не чуў.

Міша першы запісаўся ў камсамол. У райкоме яму далі анкеты, каб “вербаваў” іншых вучняў. У раённай газеце быў надрукаваны нейкі яго допіс. Надта здзівіла, што яго прозвішча “падправілі” – напісалі Мурзо. Гэта, бадай, першы выпадак перароблівання мясцовых традыцыйных прозвішчаў, заўважаны мною.

Міша падгаварыў мяне запоўніць анкету. Прываблівала, інтрыгавала афіцыйнасць, загадкавасць і моц паперы-анкеты. Але тымі днямі пачуў, нехта сказаў: “Прыдуць амарыканцы, глядзі...” А я ж добра памятаў гады вайну і ўсе нашы беды ад яе.

Праз нейкі час я паехаў у Мядзела паступаць у камсамол ужо не адзін, а з сваім шостым класам. Было гэта 19 лютага 1950 года. Ехалі 12 вёрст, стоячы на адкрытай грузавой машыне. Якое было надвор’е – не памятаю, але снег ляжаў.

Той дзень стаў “гістарычным”. Сам сакратар райкома камсамола (Лугаўцоў ці Лугаўцаў) паціснуў руку, даючы білет.

АБАПІРАЕМЯ НА АЎТАРЫТЭТ

Выбар слова

Перадрукоўваючы з майго рукапісу слоўнікавы артыкул “**Пактар** м. Пасрэднік (далей – ілюстрацыі)”, рэдактар (яна друкавала тэкст) паправіла слова, напісала *пасярэднік*. Калі я прачытаў скамп’ютараваныя старонкі, кінулася ў вочы гэтае адхіленне ад арыгіналу. Паставіў на полі пытанне: якая форма лепшая – папраўленая ці першапачатковая?

Рэдактар, улічваючы ваганне аўтара, аднавіла ранейшае (*пасрэднік*). Працуючы ўжо з карэктурай, я паглядзеў у “Польска-беларускім слоўніку”

(БелЭн, 2004) адпаведны артыкул: **faktor**, -у м. 1. Фактар, чыннік; 2. *уст.* **пасярэднік**; фактар.

То пэўна ж і маё роднадзялектнае слова *пактар* ёсць падстава тлумачыць з дапамогай назоўніка *пасярэднік*. Ды і сам я, прызнацца, большы прыхільнік варыянтаў з поўнагалоссем. Але пішучы мусіў, як нормапаслужмяны аўтар, падпарадкавацца слоўніку беларускай мовы (ТСБМ).

Цяпер, на этапе карэктавання, перамагаючы сорам, папрасіў рэдактара пакінуць (узнавіць) спярша ёю набранае: *пасярэднік*. Адыграла ролю тое, што польска-беларускі слоўнік выйшаў пад рэдакцыяй слыннага вучонага-славіста Г. А. Цыхуна.

Так нам часам не хапае нейкай крыхі, каб вырасыць, які варыянт моўнай адзінкі выбраць для канкрэтнага кантэксту.

Спадзяюся, што напісанае не ўспрымецца чытачом як выступ супраць нарматыўнага слова.

НЕ Ў ЗГОДЗЕ З ПРАВАЛАМ?

Існуе ўсталяваная сістэма літаратурных нормаў. Але практычна – пішучы ці гаворачы – не заўсёды можна яе дапільноўвацца.

Вось два варыянты: *6 вёрст / 6 вёрстаў*. Паводле агульнай заканамернасці (пры збегу зычных) перавагу варта аддаваць другой словаформе, як напамніла мне добры карэктар-рэдактар.

Але ствараючы канкрэтны тэкст (“На Вузле, на Беларусі... на Расеі”), мне давалося ўжыць першую – *6 вёрст*. Тут найбольш адыграла ролю традыцыя, бо здаўна ў маёй гаворцы месцазнаходжанне вёскі Брусы акрэслівалася так: 12 вёрст да Мядзела, 6 вёрст да Кастына, ці Ясцаў (на паўдарозе да Мядзела), 25 вёрст да Кабыльніка, 18 вёрст да Княгініна, 32 вярсты да Вялейкі. Гэта з жывой гаворкі маіх землякоў.

У іншых літаратурных кантэкстах я напісаў бы, напэўна, *вёрстаў*. І так ужо было: *Доўжыцца жыццёвая дарога... Часам думка вяртаецца да пройдзеных вёрстаў, залятае ў далёкае і блізкае мінулае* (Роднае слова. 2010. № 3).

ВА ЎЦЁКІ

На аснове назіраных моўных фактаў раблю запіс.

«Нельга адмаўляць таго, што некаторыя маладыя журналісты, літаратары, навукоўцы імкнуцца ўзбагаціць, уразнастайніць сваю мову ў абсягу лексікі, граматыкі, шукаюць спецыфічных беларускіх слоў, формаў, выразаў. З іншага боку, яны часам дапушчаюць элементарныя памылкі, парушаюць “базавыя” (школьныя) правілы. Выходзіць, “пагоня за мову” (такая рубрыка ў газеце “Наша слова”) абарочваецца ў “*Уцёкі* ад мовы”».

Напісаў апошні сказ і падумаў: пільнае вока рэдактара і карэктара, якія цвёрда трымаюцца слоўнікаў, напэўна, убачыць у гэтым сказе хібу.

Можа, папрасіць, каб не выпраўлялі вылучанага стыку слоў. Ды што прасіць? Ці не лепш паклікаць на дапамогу аўтарытэтаў роднага слова?

Прыводжу з іх твораў аналагічныя прыклады.

У ўсіх была тут думка тая... (Я. Колас). [Уітмен] *закончыў сваё жыццё ў урбаністычнай балбатні эпігонаў* (М. Танк). *Калі ў Уржуме архіў у гаспадыні забраў не брат паэты* [У. Жылкі], *то гэта мог быць толькі Бэндэ* (М. Улашчык). *...здаўшы ў утыль Хрыста, / Уладараць і сыта жывуць пачвары* (Н. Гілевіч). *Я работу так пастаўлю, / Ажно кожны загудзе, / Не ў Варшаве, не ў Заслаўі, / І не ў Вільні, а ў Уздзе* (Л. Дранько-Майсюк). *А, скажам, у Уладзіміра Карпава надзвычай вялікі запас слоў, куды як багатая лексіка...* (Я. Скрыган). *Ён расплыўся ў усмешыцы* (П. Васючэнка). *...стварэнне ўрадавай камісіі... можа быць разгледжана прадстаўнікамі канфесій як спроба ўмяшання дзяржаўных органаў у ўнутрыцаркоўныя справы* (з адказу Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь на зварот рады ТБМ. Наша слова. 3.02.2016).

Можна замяніць у гэтых сказах прыназоўнік у прыназоўнікам *ва* (*ува*) і паглядзець (пачуць), што атрымаецца.

Параўнаем рэальнае ўжыванне: *Ва У. Караткевіча негатыўная ацэнка вобраза гося ўзнікла яшчэ і ў сувязі з часам яго з'яўлення* (В. Падстаўленка).

Як падагульненне, вывад з разгляду пададзеных сказаў прапаную ўвазе чытачоў яшчэ два: *Гэты выраз запанавыў ва ўжытку...* (з рукапісу). *Поўна ў успамінах згадак прыватнага, а, часам, і інтымнага характару* (Наша слова. 11.01.2012).

Хто палічыць патрэбным, зробіць папраўку ў выдзеленых спалучэннях самастойна.

Часам прыназоўнікі *ва, ува* ўжываюць зусім без патрэбы, так бы мовіць, “па інерцыі” (узяўшы “разгон” ад рускай мовы).

Адзінае, ува што апрануты свет (назва падборкі вершаў. ЛіМ. 22.01.2016). *Ва многім для мяне год вырашальны* (А. Камоцкі, Беларускае радыё, І канал. 26.12.2015).

За выдзеленымі спалучэннямі бачым: 1) рускія *во что, во многом*, 2) беларускі нарматыўны прыназоўнік *у*.

Абысціся без прыназоўнікаў *ва, ува* часам дазваляе варыянтнасць сінтаксічнай канструкцыі.

У сваёй творчасці Караткевіч выявіўся з усёй паўнатой і глыбінёй (С. Андрэюк. Польша. 2015. № 11).

Аўтар пазбегнуў немілагучнага, цяжкавымоўнага стыку слоў (які нярэдка сустракаецца): *... выявіўся ва ўсёй паўнаце...*

ЗЛАШЧАСНАЕ СЛОВА

Слухаю канал “Сталіца”. Музыка (пераважна замежная) падабаецца так сабе, сярэдне, мне, старому, яна нязвыклая, незразумелая. А слухаць радыё хочацца. Асабліва калі перадачу вядзе

Алена Ражкова. Зайздросчу яе хуткаму тэмпу гаворкі (не на шкоду ўспрымання слухачом). А галоўнае – гучыць добрая беларуская мова.

Але аднойчы (14.11.2014) чую: “На гэтым развітваюся... Будзьце **шчасьлівыя!**”

Яшчэ паўстагоддзя таму заўважыў гэту моўную хібу ў выдатнага артыста-чытальніка: у прыметніку *шчаслівы* ён амаль не памякчае зычнага *с*.

Хвароба заразлівая і невыводная... Ад слыснага маладзейшага чытальніка і вядоўцы канцэртаў на радыё не раз было пачута: “Заставайцеся **шчасьлівыя!**”

Вось новы прыклад: “Вам не паможа выпадак **шчасьлівы**” (канал “Культура”. 8.04.2016). І ў другой вядоўцы слова *шчасліва* не пазбегнула цвёрдавымоўя: “На гэтым я... развітваюся з вамі да наступнага тыдня. **Шчасліва!**” (канал “Культура”. 28.10.2015).

Бы нейкая адзнака маўленчай “выкшталчонасці”. Як даць рады гэтай памылцы? Хіба што выкінуць з ужытку (каб прымелі) злашчаснае слова? На яго ж узор страчваюць прыродную мяккасць зычных *з, с* у іншых словах (*даследаванне, расліна, разлік*).

СЛОВА, ЯКОЕ МОЖА БЫЦЬ

Майбытны

Для праектавання і ўтварэння гэтага слова ёсць пэўныя падставы.

Слова *предстоящий* у значэнні дзеепрыметніка “Руска-беларускі слоўнік” (1982) перакладае апісальна: *які (што) мае быць, які (што) павінен быць, які (што) будзе; які (што) мае адбыцца...*, у значэнні прыметніка – беларускімі прыметнікамі *будучы, наступны*.

Але моўная практыка не абыходзіцца толькі паказанымі спосабамі і сродкамі перакладу рускага слова *предстоящий*. У мове СМІ пашырэнне набыў зварот *маючы адбыцца*: *Маючыя адбыцца спарбніцтвы пройдуць у Палацы спорту* (канал “Сталіца”. 18.01.2016).

А ці нельга замяніць зварот аднаслоўным вытворам без суфікса *-юч-*?

Пададзеныя ў РБС-82 азначальныя сказы могуць стаць базай для шуканай лексічнай адзінкі: *які мае быць* → *маебытны* → *майбытны*. Стваранае слова грунтуецца і на тым, што ў беларускай мове ёсць прыметнікі з часткаю *-бытны* (*самабытны, першабытны, нязбытны*). У слоўніку В. Ластоўскага (1924): *прытымбытны* ‘прысутны’.

Паставім наватвор у мінімальныя кантэксты: *майбытная сустрэча, майбытны перапіс насельніцтва, майбытнае рэфармаванне фінансавай сістэмы*.

Значэнне слова ўспрымаецца без цяжкасці.

Як бачым, патэнцыйнае слова амаль супала з рэальным украінскім: *майбутній* – ‘будучы,

наступны'. Адрозненне ідзе ад інфінітыва: бел. *быць*, укр. *бути*.

Разам з тым звернем увагу: часам спалучэнне *маючы адбыцца* ўжываюць без патрэбы, проста як штамп. Так, у залежнасці ад кантэксту прыведзены вышэй сказ-прыклад можа мець варыянт: *Спаборніцтвы пройдуць у Палацы спорту; Спаборніцтвы маюць адбыцца ў Палацы спорту; Спаборніцтвы адбудуцца ў Палацы спорту.*

Р. С. Калі артыкул быў здадзены ў рэдакцыю і рыхтаваўся да друку, рэдактар паведаміла, што знайшла адно ўжыванне слова *майбытны* праз інтэрнэт (чым парадавала мяне). *Рух прычыняецца намерам. Калі ёсць рух, то за ім – намер, і крыніца намеру – воля. Намер злучае два станы, наяўны і майбытны, крыніцу і цэль* (Міхась Баярын).

СЛОВЫ-СИТУАЦЫЗМЫ

Пачугае, падуманае, сказанае

***

“Снег ноччу не ішоў – трохі **сеянуўся** з вечара...”

Так сказалася ў чаканні сапраўднай зімы (1.01.2016). Гэтага слова, напэўна, няма ў беларускай мове. На памяць прыходзяць падобныя дзеясловы *сытануцца, страсянуцца* (незак. *сытацца, страсацца*). *Сеянуцца* карэлюецца з дзеясловам незакончанага трывання *сеяцца*. Такім чынам, аказіяналізм *сеянуцца* зусім арганічны ў беларускай мове.

Дарэчы, адметныя асабовыя формы, утвораныя праз узаемадзейненне розных дзеясловаў, плённа выкарыстоўваў Янка Купала.

Заныла сэрцайка маё, / Як гэтае пачула, / Сваё зняла я акрыціцё / І на зямлю ступнула (“На захадзе...”). *Над курганам незабраным / Скруты-путы разасцелам...* (“У вечным боры”).

Вылучаныя словаформы ўзніклі па аналогіі: *ступнула* – як *скокнула, разасцелам* – на базе інфінітываў *разаслаць і пасцяліць*.

***

Хвораму доктар сказаў пільнавацца дома дыеты. Жонка гатуе стравы аднолькава добра, смачна, аж “перасмачнівае”.

Перад чарговай ядою, калі яна пытаецца, што падаць на стол, хворы ўспамінае, што ўжо еў сёння (і ўчора), каб не злоўжываць не рэкамендаванай доктарам стравой.

Гаспадыня, чакаючы хуткага адказу, пачынае злаваць: “Чаму не ясі гэтага?” або “Чаму мала з’еў?”

– Дай момант падумаць. Якая ж ты нецярпячка... **недачэка!**

***

Стары, бачачы, што жонка занадта клапоціцца каля яго, нязлосна буркнуў: “Што ты мяне **дзяцініш**, абыходзішся, як з малым”.

***

Хлопчыку некалькі месяцаў, трэба прывучаць, рыхтаваць, каб у пару стаў на ногі, пайшоў. А маці ўсё яшчэ соўкаецца з ім, носіць на руках.

Бацька напамінае, нібы яна сама не ведае:

– Не **зручвай** хлопца, часцей апускай на ножкі.

***

Малады бацька, толькі вярнуўшыся з працяглага ад’езду, пытаецца ў бабулі: “Як **малытва** маецца?” То бок малыя дзеці, малянтаты, дзятва.

***

– Ну, няма людства з яе хлопца: абрыджаецца з усімі, вызверваецца на матку, бацьку... Чыста **вызверак!**

***

– Пішу, каб і нехта зразумеў, і я сам.

– Толькі не трэба **прымітывіць**.

***

– Ён разумны, нават звышразумны.

– А можа, **звіхразумны?**

***

Убачыўшы праз акно тралейбуса кінарэкламу, мужык чытае-гаворыць да жонкі:

– Паланэз Агінскага.

– А пра што гэта кіно?

– Палон. Плен. Вайна. Пра вайну.

***

Не меў на мэце “паднавіць” даўняе, звыклае слова *прыбядняцца*. Выпадкова сказалася *прыбяднячвацца*. Гэты дзеяслоў успрымаецца як утвораны ад назоўніка (*бядняк*), а не прыметніка (*бедны*).

***

– Света знайшла сабе нейкага сужэнца, сужыхара, вунь ходзіць голай галавой з бутэлькай мінеральнай па двары...

– Можа, **чужыхар**, адбіла ад чыёй жонкі, – нібы недачула ці дасціпна пажартавала старая суседка, да якой была звернута гаворка.

***

Чалавек пачуў па радыё: “Сёння ўдзень чакаюцца невялікія ападкі”. Жонка перапытвае: “Якое будзе надвор’е?”

– Удзень троху пройдзе дождж.

***

Старэйшым пакаленням у былой Заходняй Беларусі давялося перажываць і пілсудчыну, і нямецкую, а найдаўжэй – саветчыну-камуністычыну.

***

Паэт жыве з эпохай. / “Аўроры” славіў залп. / Далі паслабы троху – / Ён пра гулаг сказаў!

***

Супрацоўнік спазніўся на службу: калегі яго не папярэдзілі, што сёння трэба было прыйсці раней. Адно, што ён мог цяпер зрабіць, гэта сам сабе падумаць: “Нядобра выйшла, не па-таварыску, нават не **па-калегаўску**”.

Працяг будзе.

ВІЦЕБСК ЛІНГВІСТЫЧНЫ ЗАВОЧНАЯ ЭКСКУРСІЯ

У артыкуле распавядаецца пра знакамітых мовазнаўцаў – нараджэнцаў Віцебска, падаюцца звесткі пра цікавыя лінгвістычныя факты, падзеі, якія адбыліся ў горадзе над Дзвіной.

Ключавыя словы: *Віцебск, берасцяная грамата, А. Багдановіч, Г. Базыленка, К. Вераніцын, І. Грыгаровіч, З. Даленга-Хадакоўскі, К. Касовіч, М. Каспяровіч, М. Нікіфароўскі, В. Маслава, Г. Мезенка, А. Пагодзін, Е. Раманаў, П. Шэйн.*

The article tells about the facts and events related to linguistics in Vitebsk. The authors provide information about places and buildings in Vitebsk, where the famous linguists have lived and worked. There is analysis of creativity and value to the Belarusian science.

Віцебск – старажытны горад, які славіцца перш за ўсё мастакамі, фестывальным рухам. Аднак за сваю больш як тысячагадовую гісторыю горад над Дзвіной набіраў шмат фактаў, звязаных з лінгвістыкай. Мэта артыкула: па геаграфічным прынцыпе пазнаёміць чытача з жыццём і дзейнасцю знакамітых мовазнаўцаў, цікавымі лінгвістычнымі фактамі, звязанымі з Віцебскам.

На плошчы Свабоды, якая знаходзіцца ў цэнтры горада, у сярэдзіне ХХ ст. адбылася сенсацыйная падзея не толькі для археолагаў, але і для лінгвістаў. У 1959 г. падчас правядзення земляных работ і разбору руінаў узарванага ў 1957 г. Мікалаеўскага кафедральнага сабора знайшлі першую берасцяную грамату на тэрыторыі Беларусі. Датаваць дакладна грамату праблематычна (прыблізна XIII – XIV стст.), бо культурныя слаі былі перамяшаныя, зрэшты, і саму знаходку можна лічыць шчаслівай выпадковасцю.

Экскаватаршчык Яўген Фралоў заўважыў невялікую трубочку, 17 × 4,5 см. Тагачасны дырэктар Віцебскага абласнога музея Уладзімір Антанішын папярэдзваў рабочых, што ім могуць трапляцца арыгінальныя рэчы, таму Я. Фралоў паведаміў пра сваю знаходку. Бяроству адправілі да акадэміка Барыса Рыбакова ў Маскву, дзе ў Акадэміі навук СССР з дапамогай спецыяльных метадык вызначылі ўзрост пісьмовага помніка і расшыфравалі тэкст. Грамата мае назву “Ад Сцяпана да

Няжылы” (“От Степана к Нежилови”) і яе змест на сучаснай беларускай мове гучыць так: “Калі ты прадаў адзенне, то купі мне жыта за 6 грыўняў. А калі чаго не прадаў, то прышли мне ў на-яўнасці. Калі ж прадаў, то, дабрадзеі мой, купі мне жыта” [3, с. 53]. Пасля аналізу манеры выкладання і дыялектнага цокання вучоныя мяркуюць, што аўтар – наўгародскі купец, жыхар Паўночна-Заходняга рэгіёна. Цікавы той факт, што найбольш ранняя грамата (XI ст.), выяўленая ў Ноўгарадзе, – аўтарства Жыравіта, жыхара Полацка або Віцебска.

Берасцяная грамата мае велізарнае значэнне як гістарычная і лінгвістычная крыніца. Яна дае нам уяўленне пра паўсядзённае жыццё тагачасных людзей, сацыяльна-маёмасны стан, узровень культуры і адукацыі, гэта важны дакумент для вывучэння гісторыі развіцця ўсходнеславянскіх моў. Знаходка – сведчанне таго, што на нашых землях у тыя далёкія часы пісьменства было пашырана не толькі сярод знаці і духавенства, але і сярод простых гарадскіх жыхароў.

На плошчы Свабоды знаходзіцца Мастацкі музей. Будынак, які ён займае, быў узведзены для Акруговага суда ў 1870-я гг. Пры яго будаўніцтве зрэзалі вялізную Замкавую гару, ранейшае гарадзішча. Тут варта прыгадаць імя выдатнага славяназнаўца, пачынальніка беларускай, польскай, украінскай археалогіі, фалькларыстыкі, этнаграфіі і дыялекталогіі **Зарыяна Даленгі-Хадакоўскага** (сапр. Адам Чарноцкі; 1784 – 1825). Складзены ім чатырохтомны “Слоўнік назваў гарадзішчаў і ўрочышчаў” – першы вопыт такога роду ва ўсходнеславянскіх археолагаў. Часткова “Слоўнік...” быў апублікаваны ў “Русском историческом сборнике” (т. VII, 1844), але ніколі не выдаваўся цалкам. Сярод некалькіх тысяч зарэгістраваных ім помнікаў каля 200 зафіксавана на тэрыторыі Беларусі. Сёння выкарыстанне тапанімічных звестак у гісторыі і археалогіі – звычайны метад. На тыя часы гэта не знаходзіла падтрымкі сярод даследчыкаў і З. Ха-

Будынак Акруговага суда. Віцебск.

Будынак мужчынскай гімназіі. Віцебск.

дакоўскаму даводзілася шмат спрацацца і даказаць правату сваёй “гістарычнай сістэмы”.

14 снежня 1818 г. упершыню на Беларусі З. Хадакоўскі атрымаў ад Віленскага ўніверсітэта адкрыты ліст (дазвол) на права раскопак. Даследаваў гарадзішчы ў Полацку, Віцебску, вёсцы Старое Сяло Віцебскага раёна і іншых, рабіў запісы фальклору, абрадаў, мясцовых дыялектаў. Склаў карту гарадзішчаў на Беларусі, якая была надрукавана М. Пагодзіным. Чаму мы згадваем імя З. Даленгі-Хадакоўскага каля гэтага будынка? Таму што менавіта на гэтым месцы было калісьці так званае Дзвінскае ўзвышша – старадаўняе балцкае гарадзішча, якое вывучаў даследчык на пачатку XIX ст. у час знаходжання ў Віцебску.

Каля плошчы Свабоды працякае невялікі ручай Дунай. Раней ён быў паўнаводны і аддзяляў ад віцебскіх замкаў раён, які называўся Задунайская Слабада. Сёння там знаходзіцца Віцебскі медыцынскі ўніверсітэт, Дыягнастычны цэнтр, гімназія № 1. Галоўная вуліца – Задунайская (цяпер праспект Фрунзэ) – пачыналася ад моста, пад якім нібыта адбылася сустрэча двух д’яблаў, пакладзеная ў сюжэт для аднайменнай паэмы “Два д’яблы (д’яўлы)” Канстанціна Вераніцына: *Тут два д’яблы схамянулісь, / Верць туды-сюды хвастом / І з разгону апынулісь / Пад Задунайскім мастом* [2, с. 72]. Паэма – гэта водгук аўтара на так званы рух цвярозасці на нашых землях, які ўзнік супраць палітыкі спойвання народа. Па сюжэце, сатана адпраўляе д’яблаў у Віцебск і Гродна, каб тых спакушалі людзей ужываць алкаголь і тым самым губіць чалавечыя душы. Аднак у Гродне д’ябал не выканаў сваёй задачы – гарадзенцы былі непакінутыя, да таго ж збілі яго. У той час як яго калега ў Віцебску меў поспех, бо ў гэтым горадзе п’янства квітнела. Паэма “Два д’яблы” была напісана ў 1860 г., а ўпершыню апублікавана толькі ў 1986 г. Для лінгвістыкі яна мае каштоўнасць як сведчанне станаўлення новай беларускай мовы. Яе стваральнік больш вядомы як аўтар славутай

паэмы “Тарас на Парнасе”, асноўныя падзеі якой, таксама, дарэчы, адбываюцца ў наваколлях Віцебска, каля вёскі Пучавішча. Ураджэнец Гарадоччыны **Канстанцін Вераніцын** вучыўся ў Віцебскай гімназіі (1845 – 1852). Цяпер гэта будынак духоўнай семінарыі на былой Прачысценскай, цяпер вуліцы камісара Крылова (дом № 7).

Сцены гэтага будынка бачылі не аднаго таленавітага сына Віцебшчыны. Так, гімназію ў 1832 г. закончыў нараджэнец Полацка, славыты вучоны-ўсходазнавец **Каятан Касовіч** (1814 – 1883). Наш зямляк быў выдатным знаўцам сучасных і мёртвых усходніх моў, стаў заснавальнікам санскрыталогіі ў Расійскай імперыі (ён аўтар “Санскрыта-рускага слоўніка”). Працаваў прафесарам Харкаўскага і Пецярбургскага ўніверсітэтаў. Варты ўвагі адзін з найбольш значных выпадкаў з жыцця гэтага высокаадукаванага вучонага. Адночы ў Лондане ў час наведвання Брытанскага музея ён звярнуў увагу наглядчыкаў на тое, што старажытныя кінапісныя таблічкі ў экспазіцыі перакулены [6].

З гэтым жа будынкам звязана імя этнографі, фалькларыста **Паўла Шэйна** (1826 – 1900). З 1865 да 1873 г. ён працаваў выкладчыкам у Віцебскай гімназіі. Жывучы ў горадзе, займаўся зборам фальклору самастойна, а таксама стварыў шырокую сетку карэспандэнтаў, якія збіралі матэрыялы для яго. Сярод іх былі як навучэнцы гімназіі, так і вядомыя даследчыкі, напрыклад А. Багдановіч, Ф. Глінка, Л. Кандратовіч (Сыракомля), Я. Карскі, Ю. Крачкоўскі, Я. Лучына, М. Нікіфароўскі, З. Радчанка, М. Рымскі-Корсакаў і інш. На жаль, не ўсе матэрыялы, сабраныя П. Шэйнам, убачылі свет. Найбольш значнай працай сталі “Беларускія песні” (1870), дзе сабрана больш за 1000 беларускіх народных песень, 10 казак, легендаў, паданняў, некалькі запісаў прыкмет, замоў і забабонаў. Другая праца, у якой даследаваліся пытанні беларускай мовы, называлася “Матэрыялы для вывучэння побыту і мовы рускага насельніцтва Паўночна-Заходняга краю” (т. 1 – 3, 1887 – 1902). У ёй змешчаны апісанні хрэсьбін, калядных, масленічных, купальскіх, жніўных, вясельных, пахавальных абрадаў беларусаў з песнямі і фальклорнымі тэкстамі, міфалагічныя і побытавыя казкі пра жывёл, легенды, паданні, анекдоты, прыказкі, загадкі, звесткі пра матэрыяльную культуру беларусаў (жыллё, адзенне, ежу, заняткі) і інш. За гэтую працу навуковец атрымаў Вялікі залаты медаль Рускага геаграфічнага таварыства.

У 1876 г. будынак гімназіі быў перададзены духоўнай семінарыі, якую ў 1909 г. скончыў

Анатоль Багдановіч (1888 – 1969), беларускі і рускі мовазнавец, кандыдат філалагічных навук. Выкладаў у школах і тэхнікумах Віцебска (1921 – 1926). Працаваў у БДУ, МДП, Інбелкульце, Акадэміі навук БССР. Пад пагрозай арышту выехаў у Расію. Аўтар вядомага падручніка “Беларуская мова” (1927) і “Самавучыцеля беларускай мовы” (не выдадзены).

На гэтай жа вуліцы Крылова, у доме № 4, у 1924 – 1926 г. жыў знакаміты краязнавец, філолаг, гісторык, культуролаг **Мікалай Каспяровіч**. У 2013 г. на сцяне дома ўсталявана мемарыяльная шыльда. Ён аўтар некалькіх мовазнаўчых артыкулаў і слоўнікаў: “Беларуска-расійскі слоўнічак” (1925), “Віцебскі краёвы слоўнік” і “Слоўнічак уласных найменняў” (1927). Досвед працы над “Віцебскім краёвым слоўнікам” потым абагульніў у інструкцыі “Як сабраць і ўкласці слоўнік мовы свайго раёна” (1928), ухваленай Слоўнікавай і Дзялекталагічнай камісіямі Аддзела гуманітарных навук Інбелкультга і рэкамендаванай усім мясцовым краязнаўцам у якасці практычнага дапаможніка. На жаль, палітычныя рэпрэсіі не абмінулі даследчыка, у 1930 г. ён быў арыштаваны і асуджаны на 5 гадоў папраўча-працоўных лагераў, а ў 1937 г. расстраляны.

Недалёка ад вуліцы Крылова, па адрасе вул. Талстога, 4, знаходзіцца будынак былой прыватнай гімназіі Неруша, дзе выкладаў выдатны беларускі этнограф, фалькларыст **Мікалай Нікіфароўскі** (1845 – 1910). Пасля заканчэння Віцебскага духоўнага вучылішча ён працаваў настаўнікам у гімназіях Віцебска і Віцебскай губерні. Знаёмства з дзейнасцю П. Шэйна абудзіла ў М. Нікіфароўскага цікавасць да вывучэння побыту, культуры і творчасці народа. Больш за 20 гадоў ён быў карэспандэнтам П. Шэйна, а потым стаў выступаць з самастойнымі даследаваннямі. Сярод больш як 20 прац М. Нікіфароўскага адзначым “Паўпрыказкі-паўпрыслаўкі, якія ўжываюцца ў Віцебскай Беларусі” (1910 – 1913), “Паўпрыказкі-паўпрыслаўкі” (1928), якія можна лічыць аднымі з першых фразеаграфічных прац па беларускай мове.

З Віцебскам звязана жыццё яшчэ аднаго знакамітага вучонага, які займаўся даследаваннямі беларускай мовы – **Бўдакіма Раманава**. У 1886 – 1894 гг. ён працаваў у Віцебску ў якасці інспектара народных вучылішчаў. Разам з выкананнем прафесійных абавязкаў займаўся вялікай даследчыцкай і грамадскай працай. Віцебшчыне прысвечаны шэраг яго грунтоўных даследаванняў. Сярод іншых вылучаецца праца “Матэрыялы по исторической топографии Витебской губернии. Уезд

Будынак Віцебскай гімназіі.

Велижский” (Магілёў, 1898). У працы падаецца падрабязнае апісанне водных аб’ектаў, урочышчаў, назваў населеных пунктаў, помнікаў археалогіі ў іх наваколлях. У канцы кнігі змяшчаюцца алфавітныя паказальнікі. Е. Раманаў не толькі прыводзіць назвы тагачасных паселішчаў, але і аналізуе іх па гістарычных крыніцах і параўноўвае з ранейшымі. Гэтая праца ўяўляе сабой грунтоўны параўнальна-гістарычны аналіз тапанімічнага матэрыялу.

Значная колькасць матэрыялаў, сабраных Е. Раманавым на Віцебшчыне, увайшла ў склад іншых работ, якія мелі агульнабеларускі маштаб: беларускага слоўніка і беларускай граматыкі (не захаваліся), падручніка рускай граматыкі для беларусаў, шматтомнага выдання “Беларускі зборнік”.

Дзякуючы ініцыятыве Е. Раманава ў Віцебску актывізавалася праца па стварэнні Беларускага таварыства (навукова-асветніцкай арганізацыі, якая павінна была аб’яднаць сілы грамадскасці па вывучэнні беларускага краю), але ад’езд даследчыка прыпыніў працу і падобная арганізацыя была створана толькі ў 1909 г. у выглядзе Віцебскай вучона-архіўнай камісіі. На Віцебшчыне Е. Раманаў пазнаёміўся з паэмай “Тарас на Парнасе” (адной з першых, напісаных на беларускай мове), вельмі папулярнай у народзе. Даследчык вывучаў яе мову і аўтарства. Разумеючы значэнне твора для пашырэння папулярнасці і прызнання беларускай мовы, Е. Раманаў у 1900 г. выдаў зборнік “Тарас на Парнасе і іншыя беларускія вершы” (дапоўненае выданне выйшла ў 1902 г.).

Праз раку Віцьбу ад вуліцы Талстога знаходзіцца помнік А. Пушкіну, бліжэй да вуліцы Замкавай – помнік П. Машэраву. А ў XIX – сярэдзіне XX ст. на гэтым месцы размяшчаўся будынак Віцебскай Аляксандраўскай гімназіі, дзе з 1921 г. пачаў дзейнічаць Віцебскі педагагічны інстытут (да гэтага ён знаходзіўся ў іншым памяшканні). У 1920 – 1923 г. тут працаваў **Міхаіл Бах-**

Мемарыяльная дошка на доме, дзе жыў Мікалай Каспяровіч.

цін (1895 – 1975) – рускі філосаф, культуролаг, тэарэтык еўрапейскай культуры і мастацтва. Даследчык мовы, эпічных форм аповеду і жанру еўрапейскага рамана. Аўтар некалькіх лінгвістычных прац, прысвечаных агульнатэарэтычным пытанням стылістыкі і тэорыі маўленчых жанраў.

Таксама ў гэтым будынку знаходзіўся педагогічны тэхнікум, дзе ў 1924 – 1927 вучылася **Ганна Базыленка** (1908 – 1980), мовазнавец, педагог, пісьменнік, кандыдат філалагічных навук. У час навучання яна ўваходзіла ў Віцебскую філію “Маладняка”. Працавала ў Інстытуце мовы АН БССР і БДУ. Аўтар манаграфіі “Пабочныя і ўстаўныя словы, словазлучэнні і сказы ў сучаснай беларускай літаратурнай мове” (1964).

У 1938 – 1941 гг. выкладчыкам беларускай мовы і літаратуры і загадчыкам навучальнай часткі Віцебскага педвучылішча працаваў **Міхаіл Суднік** (1910 – 1995), мовазнавец, член-карэспандэнт АН Беларусі. Пасля вайны жыў і працаваў у Мінску. Займаў пасады дырэктара Інстытута мовазнаўства АН БССР (1957 – 1983), старшыні Беларускага камітэта славістаў (1959 – 1985). Суаўтар вядомых перакладных, тлумачальных, арфаграфічнага слоўнікаў.

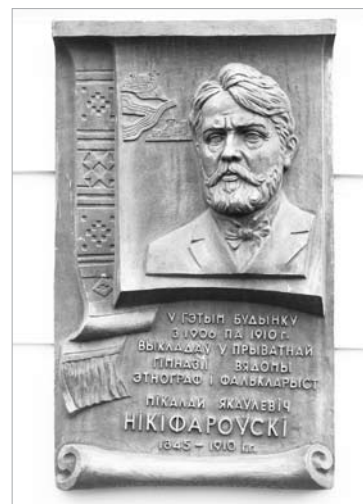
Адзін з адметных помнікаў старажытнай архітэктуры Беларусі – Дабравешчанская царква XIII ст., якая стаіць на беразе Дзвіны каля гатэля “Віцебск”. Непадалёк ад яе знаходзіўся фарны касцёл Святой Тройцы, у будынку якога з 1862 да 1903 г. размяшчаўся Цэнтральны архіў старажытных актавых кніг, у якім былі дакументы XIV – XIX стст. Віцебскай і Магілёўскай губерняў (да нашага часу будынак не захаваўся). На аснове аналізу гэтых дакументаў шэраг выдатных гісторыкаў і філолагаў праводзілі даследаванні, вынікі якіх ляглі ў аснову сучаснай гістарычнай граматыкі, гісторыі мовы. У першую чаргу гэта стварэнне слоўнікаў.

Беларускі гісторык, археограф, краязнавец, мовазнавец, пісьменнік **Іван Грыгаровіч** (1790 – 1862)

жыў у Віцебску з 1828 да 1830 г., тут ён служыў рэктарам павятовага і прыходскага вучылішчаў, выкладаў у гімназіі, працаваў над “Слоўнікам заходнярускіх гаворак”. На жаль, закончыць слоўнік І. Грыгаровічу не ўдалося. Захаваліся рукапісы на літары А, Б, В. Пра сэнс сваёй навуковай дзейнасці І. Грыгаровіч пісаў брату Васілю: “...і наша Беларусь не зусім знікне з твару Зямлі, але хай ведае свет, што былі часы, калі яна была больш слаўная і дабрачынная, чым цяпер” [5, с. 43 – 44].

Расце і развіваецца Віцебск. Сёння асяродак беларускага мовазнаўства – у новай частцы горада, на Маскоўскім праспекце, дзе ў галоўным корпусе Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава знаходзяцца кафедры беларускага мовазнаўства і рускага і агульнага мовазнаўства. Першая забяспечвае выкладанне шматлікіх дысцыплін: сучасная беларуская мова, гісторыя беларускай мовы, уводзіны ў мовазнаўства, агульнае мовазнаўства, стараславянская мова, беларуская дыялекталогія, метадыка выкладання беларускай мовы, стылістыка беларускай мовы, філалагічны аналіз тэксту, параўнальная граматыка ўсходнеславянскіх моў, рыторыка, культура мовы, гісторыя беларускага мовазнаўства, уводзіны ў славянскую філалогію, беларуская палеаграфія, сучасная славянская мова (польская), этналінгвістыка, тэорыя і практыка перакладу, беларуская анамастыка, беларуская мова (для нефілалагічных спецыяльнасцей). Загадчык кафедры – Генадзь Арцямёнак, дацэнт, кандыдат філалагічных навук. Выкладчыкі кафедры – Ю. Бабіч, Т. Грачыха, А. Дзядова, В. Зіманскі, С. Мартынкевіч, В. Несцяровіч, Г. Семянкова, усе маюць званне кандыдата філалагічных навук, дацэнта.

З 1974 г. ва ўніверсітэце працуе мовазнаўца, педагог Ганна Мезенка. З 1991 г. – загадчык кафедры агульнага і рускага мовазнаўства. Г. Мезенка – спецыяліст у галіне анамастыкі, заснавальніца віцебскай школы анамастыкі. У 1991 г. яна абараніла доктарскую дысертацыю “Урба-

Мемарыяльная дошка на доме, дзе выкладаў Мікалай Нікіфаровіч.

нанімія Беларусі”. Прафесар Г. Мезенка – аўтар больш як 200 навуковых работ па філалогіі, сярод якіх “Урбанонімія Беларусі”, “Назвы вуліц расказваюць...”, “Віцебшчына ва ўласных імёнах”, “Імя внутрыгородскага аб’екта в історіі”, “Віцебшчына ў назвах вуліц”, некалькіх навучальных дапаможнікаў [6, с. 208].

На філалагічным факультэце існуе моцная лінгвакультуралагічная школа пад кіраўніцтвам прафесара, доктара філалагічных навук Валянціны Маславай. Даследчыца – адзін з найлепшых у СНД спецыялістаў па кагнітыўнай лінгвістыцы. З 1982 г. яна працуе ў Віцебску. У 1992 г. абараніла доктарскую дысертацыю, у 1995 г. стала прафесарам. Галоўныя кірункі навуковай дзейнасці В. Маславай – лінгвістыка тэксту, кагнітыўная лінгвістыка, псіхалінгвістыка. Распрацаваны новы напрамак – лінгвакультуралогія, створана канцэпцыя лінгвапаэтыкі. Значнай падзеяй стала Зімовая лінгвістычная школа, праведзеная ў 2014 г. з нагоды юбілею даследчыцы.

Віцебск звязаны са шматлікімі імёнамі выдатных мовазнаўцаў. Аднак адсутнасць да пачатку ХХ ст. вышэйшых навучальных устаноў падштурхоўвала навукоўцаў з’язджаць з роднага горада. Напрыклад, нам не ўдалося вызначыць месца ў горадзе, звязанае з імем **Аляксандра Пагодзіна** (1872 – 1947), расійскага філалага-славіста, гісторыка, прафесара Варшаўскага, Пецярбургскага, Харкаўскага, Бялградскага ўніверсітэтаў, хоць дакладна вядома, што лінгвіст

нарадзіўся ў Віцебску. Менавіта яму прысвяціў свой славеты “Санет” (“Паміж пясцоў Егіпецкай зямлі...”) Максім Багдановіч.

Такім чынам, абласны цэнтр Паўночнага рэгіёна Беларусі – цікавы турыстычны аб’ект з пункту гледжання лінгвістычнай навукі.

Спіс літаратуры

1. **Булахов, М. Г.** Восточнославянские языковеды : библиографический словарь. Т. 1 – 3 / М. Г. Булахов. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1976 – 1978.
2. **Германовіч, І. К.** Беларускія мовазнаўцы. Нарысы жыцця і навуковай дзейнасці. – 2-е выд. – Т. 1 – 2 / І. К. Германовіч. – Мінск : Універсітэцкае, 2006 – 2008.
3. **Заняпад і адраджэнне** : Бел. літ. XIX ст. / уклад., прадм. і заўв. У. Казберука. – Мінск : Маст. літ., 2001. – 606 с.
4. **Кавалёў, С. А.** Віцебская берасцяная грамата / С. А. Кавалёў // Памяць : Гіст.-дакументальная хроніка Віцебска : у 2 кн. Кн. 1. – Мінск : БелЭн, 2002. – 648 с.
5. **Півавар, М. В.** Даследчыкі Полацка-Віцебскай даўніны XVI ст. – 1944 г. : даведнік / М. В. Півавар. – Віцебск : Віцебская абласная друкарня, 2006. – 176 с.
6. **Півавар, М. В.** Краязнаўцы Віцебшчыны другой паловы ХХ – пачатку ХХІ ст. : бібліяграфічны даведнік / М. В. Півавар. – Мінск : Кнігазбор, 2010. – 372 с.
7. **Півавар, Н. В.** Конкурс знакоў історыі “Путешествие во времени” / Н. В. Півавар // Россия и Беларусь : историческая и духовная общность : Сб. материалов олимпиады школьников Союзного государства (Полоцк, 26 – 31 окт. 2009 г.) : в 2 ч. / сост. В. А. Маслова, С. В. Николаенко. – Полоцк : Полоцкое книжное изд-во, 2009. – Ч. 2 – С. 299.

Мікалай ПІВАВАР,
кандыдат гістарычных навук,
Кацярына ПІВАВАР,
магістр філалагічных навук.

Аўтары ахвяраюць ганарар на развіццё часопіса.

Нашы прозвішчы

ОНИМЫ ПІСЬМЕННІКАЎ

Працяг. Пачатак у № 3, 4.

Брыль (Янка) – семантычны дэрыват ад апелятыва *брыль* ‘казырок шапкі’, ‘капялюш з палямі’. Антрапонім мог замацавацца за асобай, якая карысталася гэтым галаўным уборам або калі слова было частотным у яе маўленні.

Бураўкін (Генадзь) – дэрыват ад прозвішча *Бураўка*, а таксама мажлівае ўтварэнне ад апелятыва *бураўка* (з выкарыстаннем прыналежнага суфікса *-ін*) – назвы каровы бураватай масці (*бураў-ка* – *бураўк-ін*). Апелятыўныя найменні па адпаведнай асацыяцыі маглі быць перанесены на асобу, якая займалася доглядам “малочніцы” – каровы *бураўкі*. ФП: *буры* – *буравы* – *бураўка* – *Бураўка* – *Бураўкін*.

Бурносаў (Васіль) – прыметнікавая форма з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Бурнос*: *Бурнос-аў*. Яго ўтваральнае слова-апелятыў *бурнос* даўгаполая з шырокімі рукавамі сялянская вопратка з саматканага сукна’ стала антрапоні-

мам – уласным найменнем асобы, што карысталася гэтай вопраткай ці часта ўжывала лексему ў сваім маўленні. ФП: *бурнос* – *Бурнос* – *Бурносаў*.

Бурсаў (Іван) – прыметнікавая форма з суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Бурса*: *Бурса-аў*. Апелятыў *бурса* называў духоўную вучэльню з інтэрнатамі ў XVIII ст. і першай палове XIX ст. Ён мог набыць антрапанімічную семантыку – стаць найменнем асобы, якая мела дачыненне да гэтай вучэльні ці часта карысталася лексемай у сваім маўленні. ФП: *бурса* – *Бурса* – *Бурсаў*.

Бур’ян (Барыс) – семантычны дэрыват ад апелятыва *бур’ян* ‘буйнасьцяблёвае пустазелле’. Матывацыяй для набыцця апелятывам антрапанімічнай семантыкі магло стаць частотнае выкарыстанне такой намінацыі ў маўленні асобы ці пэўныя дачыненні асобы да абазначанага паняцця, рэаліі.

Быкаў (Васіль) – дэрыват з суфіксам прыналежнасці *-аў* ад антрапоніма *Бык*: *Бык-аў*. Апел-

лятыў *бык* і яго дэрыват *бычок* часта набывалі антрапанімічную семантыку, называючы асобу паводле адпаведнай асацыяцыі. Нярэдка такія прозвішчы пераважалі сярод насельнікаў пэўнага паселішча, якое і само стала так называцца (радзіма Васіля Быкава – вёска *Бычкі*). Прозвішчы *Бык*, *Быкаў*, *Бычак* нярэдка ў славянскіх мовах. ФП: *бык* – *Бык* – *Быкаў*.

Бядуля (Змітрок) – семантычны дэрыват ад апелятыва *бядуля* ‘той, хто бядуе, каго апанавала бяда’. Апелятыў-мянушка, стаўшы псеўданімам, набыў функцыю антрапоніма (прозвішча пісьменніка). ФП: *бяда* – *бедаваць* – *бядуля* – *Бядуля*.

Бялевіч (Антон) – дэрыват у форме бацькаймення ад антрапоніма *Белы* з пераносам націску на суфіксавы фармант *-евіч*. ФП: *белы* – *Белы* – *Бэлавіч* – *Бэлявіч* – *Бялёвіч*.

Ваданосаў (Мікола) – складанасуфіксавы дэрыват ад словазлучэння *ваду насіць* з *-аў* (*ваданос-аў*). Суфікс *-аў* мае прыналежнае значэнне і сведчыць, што намінацыя *Ваданосаў* паходзіць ад *Ваданос* ‘той, хто належыць Ваданосу’. Утваральнае слова-апелятыў *ваданос* праз ступень празвання набыло значэнне антрапоніма – сямейнага оніма (прозвішча), ад якога і ўтварылася прозвішча *Ваданос-аў*. ФП: *ваду насіць* – *ваданос* – *Ваданос* – *Ваданосаў*.

Валасевіч (Эдуард) – бацькайменне ад антрапоніма *Волас* з націскам на фарманце *-евіч*: *Валас-э-віч*. ФП: *волас* (‘валасаты’) – *Волас* – *Валасевіч*.

Валкадаеў (Пётр) – дэрыват з суфіксам *-еў* ад антрапоніма *Валкадаў* – ‘хто належыць да роду *Валкадава*’ з вёскі Кажамякі (Куйбышаўская вобласць, Расія) – радзімы пісьменніка. Заснавальнікі роду – *кажамякі* – былі паляўнічымі, займаліся вырабамі з звярынай скуры (ваўкоў). Апелятыў *волкодав* з суфіксам *-еў* набыў форму *валкадаў-еў*, якая спрасцілася ў *валкадаеў*. Утваральнае слова *валкадаў* таксама пераасэнсавалася, стала сямейным онімам-прозвішчам *Валкадаў*, ад якога і ўзнікла *Валкадаеў*. ФП: *волков давить* – *волкодав* – *валкадаў* – *Валкадаў* – *Валкадаеў*.

Валошка (Максім) – семантычны дэрыват ад апелятыва *валошка* ‘травяністая расліна сямейства складанакветкавых, якая расце звычайна ў азімых пасевах і цвіце сінімі кветкамі; васілёк’. ФП: *валошка* (‘кветка’) – *Валошка* (‘празванне’) – *Валошка*.

Васючэнка (Пятро) – дэрыват з суфіксам *-энка* ад антрапоніма *Васюк* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *Васіль* – *Васюк* – *Васючэнка*.

Вераб’ёў (Павел) – форма прыметніка з суфіксам *-ёў* ад антрапоніма *Верабей* з семантыкай ‘нашчадак названай асобы’. ФП: *вєрабєй* (‘птушка’) – *Верабей* (прозвішча, а раней мянушка) – *Вераб’ёў*.

Вішнеўскі (Мікола) – дэрыват ад антрапоніма *Вішня* ці тапоніма *Вішнёўка*. У першым выпадку да асновы назоўніка *вішня* далучыўся *-еўскі* –

суфікс з семантыкай прэстыжнасці, шляхетнасці (як *Грушэўскі* ад *Груша* ці *Лісоўскі* ад *Ліс*); у другім – ад *Вішнёва* (*Вішнёўка*) узнікалі прозвішчы з антрапанімічным фармантам *-еўскі* / *-оўскі* / *-скі* / *-цкі*. ФП: *вішня*, *Вішнёва* – *Вішнёўка* – *Вішнеўскі* – *Вішнёўскі*.

Вольны (Анатоль) – дэрыват ад апелятыва *вольны* ‘свабодны, незалежны, нічым не абмежаваны, бязмежны, свабодалюбны’. Субстантываны прыметнік пераасэнсаваны ў антрапонім, стаў пісьменніцкім онімам Анатоля Ажгірэя. ФП: *воля* – *вольны* – *Вольны*.

Вялюгін (Анатоль) – дэрыват з суфіксам прыналежнасці *-ін* ад антрапоніма *Вялюга*, даслоўна ‘нашчадак Вялюгі’. Антрапонім паходзіць ад апелятыва *вялюга*, які матывуецца дваяка: 1) з павелічальным значэннем ‘надта вялікі’ (параўн. *ваўчуга* ‘вялікі воўк’), ‘велікан’; корань тойсама, што ў словах *вялізны* і *вельмі*; 2) утварэнне ад *віляць* ‘вагацца ў разважаннях, ухіляцца ад непасрэднага адказу’ (з чаргаваннем *e* / *i*). Апелятыў праз стадыю празвання (мянушкі) набыў функцыю прозвішча – *Вялюга* і *Вілюга*, ад якога і онім пісьменніка. Дарэчы, прозвішча *Вілюга* таксама вядомае (зафіксаванае ў БелСЭ). ФП: *віляць* – *вілюга* – *Вілюга* – *Вілюгін* – *Вялюгін*; або: *вял(ікі)* – *вялюга* – *Вялюга* – *Вялюгін*.

Вярба (Вера) – семантычны дэрыват ад апелятыва батанічнага наймення *вярба* ‘дрэвавая і кустовая расліна сямейства вярбовых з разложыстымі галінамі і вузкім лісцем’. ФП: *вярба* – *Вярба*. Найменні дрэва нярэдка становяцца сямейнымі, родавымі онімамі (прозвішчамі) паводле адпаведных асацыяцый: *Арэшка*, *Вярба*, *Груша*, *Ліпа*, *Хвоя*, *Яліна*, *Ялінка* і пад.

Вярцінскі (Анатоль) – дэрыват ад апелятыва з коранем *верц-* (*верч-*); параўн. *кругаварот* ‘бесперапынны рух, змяненне чаго-н.’ і *кругаверць* (падаецца ў “Вялікім слоўніку беларускай мовы” Ф. Піскунова, 2012, с. 452); суфікс *-(ін)ск-* далучаўся да тапанімічных найменняў: *Астрынскі* (з в. Астрына), *Азярынскі* і *Азёрскі* (в. Азёры), *Парэчынскі* (в. Парэчча), *Зарэчынскі* (в. Зарэчча). Мажлівае адтапанімічнае ўтварэнне ад *Верці*, *Верча*. Або як прэстыжны, шляхетны варыянт ад антрапоніма *Верць*, *Верч*, у аснове якіх апелятывы *верт*, *вартун* ‘хто верціцца’, ‘непасада’. ФП: *вярцець* (‘круціць’) – *верць* – *Верць* – *Вярцінскі*.

Вяршынін (Мікола) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-ін* ад антрапоніма *Вяршыня* і семантыкай ‘нашчадак названай асобы’ (*Вяршынін*). ФП: *вяршыня* (‘самы высокі пункт, верхняя частка чаго-н.’, перан. ‘найвышэйшая ступень чаго-н.’) – *Вяршыня* (мянушка, прозвішча) – *Вяршынін*.

Павел СЦЯЦКО,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НЕВЫЧЭРПНАЕ БАГАЦЦЕ МОЎНАЙ СТЫХІ

Мова Сенненшчыны : дыялектны слоўнік : у 2 т. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – Т. 1 : А – О (424 с.); т. 2 : П – Я (407 с.).

У акадэмічным выдавецтве ўбачыла свет капітальная двухтомная лексікаграфічная праца “Мова Сенненшчыны: дыялектны слоўнік”. Гэта рэгіянальны даведнік, складзены на аснове архіўных матэрыялаў, якія захоўваліся ў аддзеле дыялекталогіі і лінгвагеаграфіі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

Гаворкі Сенненшчыны (Віцебская вобласць) вылучаюцца сярод гаворак, прылеглых да рэгіёна, утвараючы кампактны моўны арэал. Такая адметнасць стала асноўным аргументам у спецыяльным навуковым даследаванні названых гаворак. Другая прычына стварэння лексікаграфічнага выдання: нягледзячы на спецыяльна прынятую яшчэ ў 1950-я гг. праграму па вывучэнні лексіка-фразеалагічных набыткаў гаворак Беларусі, адным з пунктаў якой прадугледжвалася складанне “Слоўніка полацкіх і віцебскіх гаворак”, такі слоўнік не быў створаны. І вось цяпер даўня задума беларускіх дыялектолагаў ажыццявілася. Адзіным даведнікам, што даваў звесткі пра лексічны адметнасці гаворак Віцебшчыны, амаль на працягу ста гадоў быў “Віцебскі краёвы слоўнік” (1927), які ўклаў М. Каспяровіч. Названы слоўнік хоць і ўключаў у свой склад некаторыя агульнаўжывальныя беларускія словы, пераважна адлюстроўваў мясцовы лексічны матэрыял. Не так даўно выйшаў з друку “Рэгіянальны слоўнік Віцебшчыны” (ч. 1, 2012; ч. 2, 2014), падрыхтаваны спецыялістамі кафедры беларускага мовазнаўства Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта, але і гэты віцебскі словазбор паводле прынцыпаў укладання мала адрозніваецца ад слоўніка М. Каспяровіча.

Укладальнікі ж рэгіянальнага слоўніка Сенненшчыны задумалі паводле рээстра даведнік як адносна поўны збор мясцовай лексікі. Збіральнікі і сістэматызатары аддавалі вялікую ўвагу матэрыялу, у якім будзе адлюстравана лексіка па духоўнай культуры мясцовага насельніцтва. Тут зафіксаваны фразеалагічны і тэрміналагічны матэрыял, шырока пададзена спецыяльная лексіка, звязаная з вытворчымі заняткамі мясцовага насельніцтва: ткацтвам, цясларствам, пчалярствам, рыбалоўствам і г. д. У слоўнікавы рээстр укладальнікі ўключылі таксама мясцовыя воклічы, выгукі, якімі падзваюць ці адганяюць жывёл, птушак і інш.

Слоўнік Сенненшчыны вызначаецца вялікай колькасцю ацэначнай і экспрэсіўнай лексікі, якая выклікае значную цяжкасць пры яе фіксацыі ў гаворках: *адвазіць* – ударыць, пабіць; *адтрыбушыць* – набіць; *блудзяк* – валацуга; *вірлун* – пра вірлавокага чалаве-

ка; *галышнік* – бядняк, галадранец; *дзіргаган* – хапуга; *друзляк* – хілы, слабы; *маўдучь* – маўчун; *махер* – ашуканец; *мякнучь* – моцна ўдарыць; *рында* – пра неахайна апранутага чалавека; *тумарнік* – маўклівы чалавек; *цюрла* – чалавек з шырокім тварам; *чавохкаць* – цяжка, з намаганнем хадзіць па гразкім, вязкім і г. д.

Сярод арыгінальных мясцовых слоў можна адзначыць наступныя: *асцявўліна* – парушынка; *гацак* – блін з перамерзлай бульбы; *дадан* – спецыяльны пчаліны домік; *дрыліх* – дамаканая палатняная спадніца; *душціца* – клясціца; *загімнюзіць* – загіпнатызаваць; *лячымы* – вылечны; *мірыма* – цярпіма; *пацпеннік* зб. – тонкія дровы, палкі; *плажма* – плоска, роўна; *пράклы* – крывадушны; *разарэц* – беспарадак, вэрхал; *рачатка* – дрыгвянае глыбокае месца; *ройла* – беспарадак, вэрхал; *рэзьма* – з усіх ног, бягом; *спытак* – проба; *станова* – звычай, традыцыя; *сімімер* – гушчар; *сіпны* – шчыльны; *усясны* – самы розны; *ціжма* – гушчар, зараснік; *цюрня* – пацяруха, труха; *шпэтны* – хударлявы, стройны і г. д.

Лексіка гаворак Сенненшчыны цікавая і арыгінальная ў дэрывацыйным плане. Пра гэта сведчаць наступныя словы: *грачэўнік* – поле, дзе расла грэчка; *гуляцель* – гулец; *даўбёка* – драўляная бочка; *дойка* – даярка; *задбышиа* – задышка; *знакамэй* – знаёмы; *молань* – маланка; *пáрына* – папар; *пéрва* – спачатку; *плáўкі* – пакаты; *помства* – помслівасць; *папаўзам* – паўзам; *прымун* – прымак; *пташарніца* – птушніца; *пшэнаўе* – поле, дзе расла пшаніца; *рапóўнік* – бацвінне рэпы; *раўчына* – вялікі і глыбокі ручай; *роўніца* – равесніца; *свойлівы* – свойскі; *скацісты* – спадзісты; *сточма* – стаўма, старчаком; *сухмець*, *сушка* – сухое надвор’е, засуха; *сядúk* – дзіця, якое доўга не ходзіць; *танкатá* – тонкія ніткі; *ўбрань* – убранны; *узбожны* – набожны; *улюбчасты* – улюблівы; *худосць* – схуднеласць, худоба; *язычлівы* – языкаты і інш.

Разгледжаны даведнік змяшчае 14 тысяч слоўнікавых артыкулаў. У канцы другога тома пададзены “Індэкс фразем” і “Індэкс выслоўяў”, што сустракаюцца на старонках выдання. Слоўнік укладзены Н. Бунько, Л. Кунцэвіч, В. Курцовай, Ю. Маліцкім, Н. Сівіцкай, Т. Трухан. Вялікую работу па дапрацоўцы матэрыялаў слоўніка і па яго рэдагаванні правялі навуковыя рэдактары В. Курцова і Л. Кунцэвіч, а В. Курцова падрыхтавала і ўступную частку працы.

Мікалай КРЫЎКО,
вядучы навуковы супрацоўнік
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі.

ВАСІЛЬ РАГАЎЦОЎ: “ПЕРАСТУПАЮ ПАРОГ...”

Сумная вестка прыйшла ў рэдакцыю. 14 сакавіка 2016 г. памёр Васіль Рагаўцоў, вядомы беларускі мовазнаўца, доктар філалагічных навук, прафесар, член-карэспандэнт Беларускай акадэміі адукацыі, навуковы кансультант рэдакцыі часопіса “Роднае слова”.

Нарадзіўся Васіль Іванавіч Рагаўцоў 4 студзеня 1952 г. у мястэчку Стрэшын на Гомельшчыне. Закончыў Мазырскі педагагічны інстытут імя Н. К. Крупскай (1973). Настаўнічаў. З 1978 г. працаваў у Магілёўскім дзяржаўным універсітэце імя Аркадзя Куляшова (з 1983 г. – загадчык кафедры беларускай мовы). Аўтар кніг “Анамастычны слоўнік Магілёўшчыны” (2000, з С. Кечык), “Сінтаксіс беларускай і рускай моў: Дыскусійныя пытанні” (2001), “Практыкум па гісторыі агульнага мовазнаўства” (2001), “Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі: манаграфія” (2002), “Мовазнаўцы МДУ імя А. А. Куляшова: біябібліяграфічны даведнік” (2002, з Я. Івановым), “Уводзіны ў мовазнаўства: практыкум” (2003), “Уводзіны ў мовазнаўства” (2004), “Гісторыя мовазнаўства” (2005), “Агульнае мовазнаўства” (2006), “Агульнае мовазнаўства: практыкум” (2007), “Агульнае мовазнаўства:

заданні для тэставага кантролю” (2009), “Мовы свету: энцыклапедычны даведнік” (2009), “Слоўнік пра камічнае: мовазнаўчы аспект” (2010).

Выдаў зборнікі паэзіі “Сутонне” (1995), “Долягляд” (1998), “Адмыслоўцы” (2007), “На раскрыжы дарог” (2008), “Імгненне і Вечнасць” (2010), “Імгненне і Вечнасць – 2” (2013).

...Васіль Іванавіч быў адным з актыўных аўтараў “Роднага слова”, заўсёды падтрымліваў нас і словам, і справаю. Памяць пра гэтага шчырага чалавека і выдатнага вучонага заўсёды будзе жыць у сэрцах родна-словаўцаў.

***

Пераступаю парог –
і быццам пакідаю там,
за парогам,
часцінку душы.
А наперадзе –
новыя, нязведаныя парогі.
І ці хопіць сілы і змогі
адолець іх?
Пераступіць і ўзысці
на новы парог?
Каб потым
без дакору расстацца.
Парогі...
І самы найдаражэйшы –
бацькоўскі,
праз які ўпершыню спазнаеш
дзівосы і тайны свету.
...Пераадолеўшы
нямала жыццёвых парогаў,
як хочацца вярнуцца
і зноў пераступіць
парог свайго маленства...
Каб па-новаму адчуць
першароднасць

найсвятой таямніцы свету –
цеплыню і дыханне
роднай зямлі.
Пакуль не позна.
14 – 17.01.1994

***

Азірніцеся на ўласныя цені...
Гэта здані прашчуралі
святой мінуўшчыны,
якая лучыцца з нашым сённяшнім
несмяротнасцю Душы.
Цені-прывіды бароняць чалавека
ад усюдыйсных угоднікаў,
каб не ператварыўся ў невідушчага,
аберагаюць ад адзіноты,
каб не звар’яцеў,
засланяюць ад позіркаў
хціўцаў і зларадцаў,
каб не знявечыўся душою...
А калі чалавек адыходзіць у нябыт,
цені застаюцца для тых,
хто з’яўляецца на свет
як працяг чалавечага роду.
Кастрычнік 1991

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Актуальная тема

ВУЧЭБНА-НАВУКОВЫ ТЭКСТ ТЭОРЫЯ І ПРАКТЫКА ПЕРАКЛАДУ

Тэорыя і практыка перакладу вучэбна-навуковых тэкстаў па спецыяльнасці займае значнае месца ў працэсе выкладання дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” у ВНУ. У артыкуле разглядаюцца асаблівасці перакладу прафесійна арыентаваных тэкстаў, што вучаюцца студэнтамі і курсантамі інжынерна-тэхнічнага профілю ў межах напрамку адукацыі “Абарона ў надзвычайных сітуацыях”.

Тэксты навуковага стылю мовы падпарадкоўваюцца строгім кампазіцыйна-структурным правілам, характарызуюцца лагічнасцю і паслядоўнасцю выкладання, наяўнасцю корпуса спецыяльнай лексікі. Спосабам падачы інфармацыі ў навуковых тэкстах можа быць аб’ектыўнае апісанне асобных з’яў, дзеянняў, працэсаў, якія адбываюцца паслядоўна, маюць пачатак, развіццё і заканчэнне. У разважанні разгляд пэўных пытанняў, праблем падаецца аргументавана, з канкрэтнымі вывадамі і заключэннямі.

Аснову навуковых тэкстаў складаюць словы агульнанавуковага ўжывання з абстрактным значэннем тыпу *дослед, праблема, працэс, аналіз, даследаванне, аперацыя, кантроль, маніторынг, эксперымент, ліквідаваць, фармуляваць, функцыянаваць* і іншыя, стылістычна нейтральныя агульналітаратурныя словы – *думаць, гаварыць, пісаць, гарэць, прыстасаванне, інструмент, значны, вялікі, малы* і іншыя, а таксама вузкасפעцыяльныя тэрміны: *піроліз, іскрагасільнік, маланкаадвод, модуль пажаратушэння, шлейф пажарнай сігналізацыі* і інш. Для міжфразавай сувязі і сувязі на ўзроўні абзацаў і частак навуковага тэксту выкарыстоўваюцца пабочныя словы, лексічныя паўторы, указальныя і асабовыя займеннікі, злучнікі і злучальныя словы (*такім чынам, у выніку адзначым, неабходна заўважыць, звернем увагу, разам з тым, перш за ўсё, па меры таго як, тым не менш, нягледзячы на тое, што* і інш.).

Да тэкстаў навуковага стылю мовы адносяцца тэксты розных жанраў і відаў: навуковыя артыкулы, рэфераты, даклады, анатацыі, рэцэнзіі, рэзюмэ, тэзісы, канспекты, лекцыі, дысертацыі,

курсавыя і дыпломныя работы і пад. Галоўная крыніца і сродак перадачы навуковай інфармацыі – навуковы дакумент. Агульныя патрабаванні да напісання і афармлення тэкстаў навуковага стылю: парадак размеркавання сэнсавых частак тэкстаў, суадноснасць моўных сродкаў, лагічнасць і доказнасць выкладу. Напрыклад, анатацыя заключаецца ў кароткім абагульненым апісанні тэксту кнігі, асобнага артыкула; рэферат – у кароткім выкладзе навуковай працы або літаратуры па тэме; у рэцэнзіі ўтрымліваецца водгук на навуковую працу або твор у выглядзе абгрунтаванага разбору і вывадаў аб каштоўнасцях і недахопах рэцэнзаванай работы; водзыў дае агульную характарыстыку работы без падрабязнага аналізу; даклад – публічнае паведамленне ў выглядзе разгорнутага апісання якой-небудзь тэмы.

У тэорыі перакладу традыцыйна вылучаюцца прыёмы падстаноўкі і прыёмы трансфармацыі. Максімальна магчымая сэнсава-структурная блізкасць мовы арыгінальнага і перакладнага тэкстаў дасягаецца на аснове выкарыстання прыёмаў **падстаноўкі**. Напрыклад, *Чрезвычайная ситуация (ЧС) – обстановка на объекте или определённой территории в результате промышленных аварий, катастроф, стихийных бедствий, которая может привести к значительному ущербу, человеческим жертвам и нарушению условий жизнедеятельности людей. – Надзвычайная сітуацыя (НС) – абстаноўка на аб’екце або пэўнай тэрыторыі ў выніку прамысловых аварыяў, катастроф, стыхійных бедстваў, якая можа прывесці да значнага ўрону, чалавечых ахвяр і парушэння ўмоў жыццядзейнасці людзей*. Прыёмы перакладу, заснаваныя на разыходжанні перакладу арыгінальных і перакладных тэкстаў, называюцца **трансфармацыямі**: *Все леса лесного фонда являются активно охраняемыми. – Усе лясы ляснага фонду актыўна ахоўваюцца*.

Вызначэнне прыёмаў перакладу падстаноўкі і трансфармацыі заснавана на агульнасці і адрознасці лексіка-граматычнага складу блізкароднасных усходнеславянскіх моў – рускай і бела-

рускай. Агульнасць паходжання, гістарычнага развіцця і сучаснага суіснавання беларускай і рускай моў абумовілі наяўнасць аднолькавых або блізкіх слоў ці словазлучэнняў у абедзвюх мовах. Пераклад такіх лексічных адзінак і спалучэнняў адбываецца на аснове падстаноўкі. Аднак кожная мова мае сваю непаўторную, самабытную, безэквівалентную лексіку. У выніку пераклад становіцца немагчымым без міжмоўных пераўтварэнняў, трансфармацый. Дакладнасць ужывання моўных адзінак пры перакладзе дае магчымасць максімальна наблізіць сэнсавую арганізацыю навуковага тэксту да мовы арыгінальнага тэксту.

Адрозніваюцца **лексічныя, граматычныя і лексіка-граматычныя трансфармацыі**. Граматычныя трансфармацыі пераўтвараюць фармальную структуру выказвання, пры гэтым сэнсавы-колькасны набор слоў застаецца нязменным. Марфалагічныя трансфармацыі прадугледжваюць замену часцінамоўнай прыналежнасці слоў, форм слоў і іх марфалагічных катэгорый: *Белорусский язык является одним из высокоразвитых языков мира, языком отдельной восточнославянской нации, символом национальной самоидентификации и самоопределения белорусского народа среди других народов славянского и неславянского мира.* – *Беларуская мова з’яўляецца адной з высокаразвітых моў свету, мовай асобнай усходнеславянскай нацыі, сімвалам нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і самавызначэння беларускага народа сярод іншых народаў славянскага і неславянскага свету* (прыметнік + назоўнік мужчынскага роду заменены на прыметнік + назоўнік жаночага роду). Сінтаксічныя трансфармацыі характэрны для замены як членаў сказа, так і цэлых сінтаксічных канструкцый: *Знаки пожарной безопасности, устанавливаемые на въездных воротах объекта, указывают на распространение их действия на всю территорию объекта.* – *Знаки пожарной безопасности, якія ўстанаўліваюцца на ўязной браме аб’екта, указваюць на распаўсюджанне іх дзеяння на ўсю тэрыторыю аб’екта.*

Лексічныя трансфармацыі – формы перакладу слоў пры дапамозе кантэкстуальных адпаведнікаў: *Традиционной стала ежегодная Международная научно-практическая конференция курсантов (студентов), слушателей магистратуры и ад’юнктов (аспірантов) “Обеспечение безопасности жизнедеятельности: проблемы и перспективы”.* – *Традыцыйнай стала штогадовая Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя курсантаў (студэнтаў), слухачоў магистратуры і ад’юнктаў (аспірантаў) “Захаванне бяспекі жыццядзейнасці: праблемы і перспектывы”.*

Тэксты па спецыяльнасці характарызуюцца значнай колькасцю прафесійных тэрмінаў, пера-

клад якіх патрабуе грунтоўнага падыходу з мэтай максімальна дакладнага раскрыцця агульнага зместу тэксту і дэфініцыі тэрміна. Лексіка-граматычныя трансфармацыі датычацца як змен граматычнай будовы, так і змен сэнсавай напauняльнасці.

Сярод асноўных асаблівасцей сістэмы моўных сродкаў беларускай мовы, на якія неабходна звяртаць увагу пры перакладзе тэкстаў па спецыяльнасці з рускай мовы на беларускую, адзначым наступныя:

1) абмежаванасць выкарыстання дзеепрыметнікаў незалежнага стану прошлага часу з суфіксамі *-ўш-, -ш-*. Так, у сказе *Пажарны, тушыўшы лясны пажар, выратаваў траіх зубранят* незразумела, маецца на ўвазе пажарны які? – які тушыў пажар (*тушыўшы лясны пажар*) або выратаваў трох зубранят *калі?* – падчас тушэння ляснога пажару. Пераклад сказа выконваецца ў залежнасці ад кантэксту і можа выглядаць наступным чынам: *Пажарны падчас тушэння ляснога пажару выратаваў траіх зубранят* або *Пажарны, які тушыў лясны пажар, выратаваў траіх зубранят*;

2) адрозненне родавай прыналежнасці некаторых назоўнікаў: *боль* (м. р.) – *боль* (ж. р.), *медаль* (м. р.) – *медаль* (ж. р.), *подпис* (м. р.) – *подпись* (ж. р.) і інш.;

3) асаблівасці дзеяслоўна-іменнага кіравання іменнымі часцінамі мовы: дзеяслоў *хварэць* кіруе вінавальным склонам з прыназоўнікам *на*: *хварэць на грып*; дзеясловы маўлення, мыслення, пачуцця – *гаварыць, думаць, сведчыць* і іншыя – і ўтвораныя ад іх назоўнікі кіруюць назоўнікамі і займеннікамі ў форме вінавальнага склону з прыназоўнікам *пра*: *думаць пра работу*;

4) тэндэнцыя да пашырэння ўжывання дзеяслоўных суфіксаў *-ава- / -ява-* замест суфіксаў *-ірава- / -ырава-*: *кваліфікаваць, функцыянаваць*.

Дзеепрыметнікі незалежнага і залежнага стану цяперашняга часу з суфіксамі *-уч- / -юч-, -ач- / -яч-, -ем-, -ім-* могуць выкарыстоўвацца як кампаненты ўстойлівых словазлучэнняў тэрміналагічнага характару: *дзеючая армія, кіруючая роля, нясукая канструкцыя*. Аднак назіраецца тэндэнцыя да замены суфіксаў дзеепрыметнікаў цяперашняга часу: *огнетушащие вещества – вогнетушачыя рэчывы – вогнетушыльныя рэчывы, неконтролируемый процесс – некантралюемы працэс – непадкантрольны працэс*.

Пераклад сказаў з дзеепрыметнікамі або дзеепрыметнікавымі зваротамі прадугледжвае ўжыванне замест дзеепрыметнікаў:

1) даданых сказаў: *Пожар, представляющий массовое горение, обычно охватывает значительную территорию.* – *Пажар, які ўяўляе масавае гарэнне, звычайна ахоплівае значную тэрыторыю*;

2) назоўнікаў: *расказываючы* – *анапядальнік, управляючы* – *кіраўнік*;

3) прыметнікаў: *дрожащая речь* – *дрыготкае маўленне, прадшэствуючы этап* – *папярэдні этап*;

4) азначэнняў-прыдаткаў: *стимулюючыя вещества* – *рэчывы-стымулятары, рэагуючыя вещества* – *рэчывы-рэагенты*.

У сучаснай беларускай мове не ўжываюцца зваротныя дзеепрыметнікі. Пераклад зваротных дзеепрыметнікаў з рускай мовы можа выглядаць наступным чынам: *Все наружные карманы на куртке боевой одежды пожарных-спасателей должны иметь застёгивающиеся клапаны и отверстия для стока воды. – Все вонковые кішэні на куртцы баявога адзення пажарных-выратавальнікаў павінны мець клапаны, якія зашпільваюцца, і адтуліны для сцёку вады*.

Дзеяслоўныя суфіксы *-ірава-*, *-ырава-*, характэрныя для іншамоўных дзеясловаў тыпу *лідзіраваць, суміраваць, эмігрыраваць, дзіраваць*, у большасці выпадкаў замяняюцца суфіксамі *-ава-* / *-ява-*: *дэфармаваць, дыстыляваць, ліквідаваць, рэагаваць*.

Дакладнасць і грунтоўнасць перадачы зместу арыгінальнага тэксту залежыць ад здольнасці перакладчыка спыніцца на выбары найбольш

дасканалых форм слоў і іх спалучэнняў, умення знайсці найбольш прыдатны тып трансфармацый. Перш чым пачаць пераклад навуковага тэксту, неабходна прачытаць тэкст, акрэсліць асноўную тэму, вызначыць структуру і асэнсаваць змест. У выніку пераклад навуковага тэксту атрымаецца асэнсаваным, максімальна набліжаным да зместу арыгінальнага тэксту і будзе зроблены на “якаснай” беларускай мове.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская мова** : энцыклапедыя / пад. рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск, 1994. – 655 с.
2. **Бордович, А. М.** Сопоставительный курс русского и белорусского языков / А. М. Бордович, А. А. Гируцкий, Л. В. Чернышова. – Минск, 1999. – 223 с.
3. **Лапкоўская, А. М.** Беларуская мова (прафесійная лексіка) : вуч. дапам. для студэнтаў ВНУ па педагогічных спецыяльнасцях / А. М. Лапкоўская. – Гродна, 2009. – 271 с.
4. **Лексікалогія сучаснай беларускай літаратурнай мовы** / пад. рэд. А. Я. Баханькова. – Мінск, 1994. – 463 с.
5. **Рагойша, В. П.** Проблемы перевода с близкородственных языков / В. П. Рагойша. – Минск, 1980. – 184 с.
6. **Фёдоров, А. В.** Основы общей теории перевода / А. В. Фёдоров. – М., 1969. – 336 с.

Наталля БУНЬКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

У дапамогу педагогу

БЕЛАРУСКАЯ АРФАГРАФІЯ: ІНТЭРАКТЫЎНЫ ПРАКТЫКУМ ПРАВАПІС ГАЛОСНЫХ Е, Ё, Я

У артыкуле змяшчаюцца метадычныя рэкамендацыі па выкарыстанні інтэрактыўнай дошкі пры навучанні беларускай арфаграфіі. Апісваецца змест інтэрактыўнага модуля “Правапіс галосных е, ё, я”, раскрываюцца дыдактычныя задачы, вырашэнню якіх падпарадкаваны інтэрактыўныя практыкаванні; прыводзіцца інструкцыя для карыстальнікаў.

Ключавыя словы: *інтэрактыўная дошка, беларуская арфаграфія, інтэрактыўны модуль*.

The article contains guidelines on the use of interactive whiteboards in the study of Belarusian spelling. It describes the content of the interactive module “Spelling of vowels e, ё, я” disclosed didactic tasks which are subject to interactive exercises; provides instructions for users.

Выкарыстанне інтэрактыўнай дошкі як эфектыўнага сродку навучання тлумачыцца яе адметнымі дыдактычнымі магчымасцямі і багатым арсеналам функцый, у ліку якіх – мультымедыя (перадача тэкставай, графічнай інфармацыі, узнаўленне відэа- і аўдыяфайлаў), сэнсарны экран, паліграфічныя прыёмы работы з моўным матэрыялам (вылучэнне колерам, курсівам, падкрэсліванне) і інш.*.

Увазе настаўнікаў беларускай мовы прапанаецца інтэрактыўны модуль “Правапіс галос-

ных е, ё, я”** вучэбна-метадычнага дапаможніка “Беларуская арфаграфія: інтэрактыўны практыкум” (праграма Smart Notebook). Модуль можа быць выкарыстаны на вучэбных занятках у V класе (раздзел “Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія”), VI – IX класах (развіццё і ўдасканаленне арфаграфічнай пісьменнасці пры вывучэнні марфалогіі і сінтаксісу), а таксама на факультатыўных занятках.

Пры рабоце з інтэрактыўным модулем “Правапіс галосных е, ё, я” выкарыстоўваюцца наступныя інструменты праграмы Smart Notebook:

* Гусакова, Е. М. Электронная интерактивная доска : программное обеспечение и технические характеристики, влияющие на эффективность обучения / Е. М. Гусакова // Интеграция образования. – 2013. – № 1. – С. 90.

** Інтэрактыўны модуль змешчаны на сайце часопіса ў раздзеле “Электронныя матэрыялы”.

 – *пяро* (маляванне аб’ектаў на бягучай старонцы);

 – *гумка* (сціранне аб’ектаў на бягучай старонцы);

 – *выбар* (выдзяленне аб’ектаў на бягучай старонцы);

 – *поўнаэкранны рэжым* (паказ бягучай старонкі ў поўнаэкранным рэжыме).

У поўнаэкранным рэжыме да неабходных каманд можна звяртацца з дапамогай панэлі інструментаў “Поўнаэкранны рэжым”, якая дазваляе пераходзіць да папярэдняга і наступнага слайдаў, выкарыстоўваць інструменты “Пяро”, “Гумка” і інш.

Для навігацыі па модулі і работы з ім выкарыстоўваюцца наступныя *ўмоўныя абазначэнні*:

 – раздзел “Арфаграфічны трэнажор”;

 – раздзел “Паляванне на памылку”;

 – раздзел “Паэтычная старонка”;

 – раздзел “Тэст для самаправеркі”;

 – раздзел “Папераджальны зрокавы дыктант”;

 – раздзел “Тлумачальны зрокавы дыктант”;

 – сімвал, пры націсканні на які адбываецца пераход да тытульнага слайда;

 – сімвал, націсканне на які дазваляе звярнуцца да тэксту арфаграфічнага правіла;

 – схема арфаграфічнага правіла;

 – блакнот для выканання задання;

 – рубрыка “Біяграфія слова”;

 – рубрыка “Гавары і пішы правільна”;

 – рубрыка “Правільнасць маўлення”;

 – рубрыка “Назвы на карце Беларусі”.

Для дэманстрацыі інтэрактыўнага модуля на вучэбных занятках трэба перайсці ў поўнаэкранны рэжым работы ().

Слайд 1 (тытульны). *Дыдактычная задача* – актуалізаваць веды вучняў аб правапісе галосных *e, ё, я*.

Клікнуўшы левай клавійшай мышы па галоснай літары (*e, ё ці я*), можна перайсці да тэксту правіла (слайды 20, 21). Тытульны слайд дазваляе таксама перайсці па гіперспасылцы да любога з раздзелаў інтэрактыўнага практыкуму (“Арфаграфічны трэнажор”, “Паляванне на памылку”, “Паэтычная старонка”, “Тэст для самаправеркі”, “Папераджальны зрокавы дыктант”, “Тлумачальны зрокавы дыктант”).

Слайд 2 (раздзел “Арфаграфічны трэнажор” – слайды 2 – 12). *Дыдактычная задача* – устанавіць адпаведнасць паміж пунктамі правіла правапісу галосных *e, ё, я* і прыкладамі напісанняў.

Вучні перацягваюць словы-ілюстрацыі з правай часткі слайда да адпаведных пунктаў правіла, размяшчаючы прыклады злева ад вертыкальнай рысы. Пасля выконваецца праверка: сумясціўшы малюнку зорчак, можна ўбачыць правільныя адказы.

Слайд 3. *Дыдактычная задача* – абгрунтаваць правапіс галосных *e, ё, я* ў словах тэксту.

Вучні вусна каментуюць правапіс вылучаных літар. Для праверкі правільнасці вызначэння тыпу і стылю тэксту трэба націснуць на адзін з прапанаваных варыянтаў. Пры гэтым няправільныя адказы знікаюць, а правільныя адказы (стыль – *мастацкі*, тып – *апісанне*) змяняюць колер на чырвоны, з’яўляецца малюнак шпакоўні і шпака (у адпаведнасці са зместам тэксту).

Слайд 4. *Дыдактычная задача* – размеркаваць словы па групах у адпаведнасці з правапісам.

Вучні вызначаюць, якія літары прапушчаны ў словах, і перацягваюць словы ў прапанаваную табліцу. Для праверкі правільнасці выканання задання трэба апусціць верхнюю зорчку ўніз – з’явіцца “фіранка”, якая дазволіць убачыць прапушчаныя літары. Слайд змяшчае рубрыку “Біяграфія слова”, якая знаёміць вучняў з паходжаннем слова *вераішчака*. Для азнаямлення з этымалагічнай даведкай трэба перацягнуць сімвал да левага краю слайда.

Слайд 5. *Дыдактычная задача* – уставіць у словы прапушчаныя літары *e* ці *я*.

Побач з кожным словам пры дапамозе інструмента “Пяро” () вучні запісваюць літару, якая ў ім прапушчана (*e / я*). Для праверкі трэба націснуць на слова, пасля чаго з’явіцца правільны адказ. Слайд змяшчае рубрыку “Правільнасць маўлення”: перацягнуўшы сімвал да левага краю слайда, вучні могуць пазнаёміцца з семантыкай і правапісам слоў-паронімаў *сядзіба, сяліба*.

Слайды 6, 7. *Дыдактычная задача* – уставіць у сказы прапушчаныя літары.

Вучні перацягваюць літары *e, я* з верхняй часткі слайда і размяшчаюць іх над словамі з прапушчанымі літарамі. Для праверкі трэба націснуць на слова з прапушчанай літарай, пасля чаго з’явіцца правільны адказ.

На *слайдзе 7* пад рубрыкай “Назвы на карце Беларусі” прыводзіцца лінгвакультуразнаўчая інфармацыя: паведамляецца пра паходжанне ўласных назваў *Прыпяць, Бесядзь*. Работа са сказамі, змешчанымі на *слайдзе 6*, праводзіцца пад кіраўніцтвам настаўніка; *слайд 7* разлічаны на самастойную работу вучняў з наступнай калектыўнай праверкай.

Слайды 8, 9. *Дыдактычная задача* – да прапанаваных слоў падабраць аднакаранёвыя словы або формы слоў, каб адбывалася чаргаванне галосных гукаў.

Побач з прапанаванымі словамі з дапамогай інструмента “Пяро” вучні запісваюць словы з літарай я ў першым складзе перад націскам. Для праверкі трэба клікнуць па аб’екце – літары я, размешчанай справа на слайдзе, – з’явіцца магчымыя варыянты аднакаранёвых слоў або форм слоў. Работа са словамі, змешчанымі на слайдзе 8, праводзіцца пад кіраўніцтвам настаўніка; слайд 9 разлічаны на самастойную работу вучняў з наступнай калектыўнай праверкай.

Слайд 10. *Дыдактычная задача* – знайсці ў тэксце словы, напісанне якіх адпавядае правілу “Правапіс галосных е, ё, я” (практыкаванне накіравана на развіццё арфаграфічнай пільнасці).

Выкарыстоўваючы інструмент “Пяро”, вучні падкрэсліваюць арфаграмы ў словах тэксту. Для праверкі правільнасці выканання дадатковага задання (знайсці ў тэксце слова, што мае значэнне ‘майстар, які вырабляе шкуры пушных жывёл на футра’) трэба націснуць на слова (з *кушняка* – яно зменіць колер на зялёны).

Слайд 11. *Дыдактычная задача* – падабраць беларускія адпаведнікі да словазлучэнняў рускай мовы.

Вучні запісваюць словазлучэнні па-беларуску справа ад словазлучэнняў на рускай мове. Для праверкі трэба клікнуць па словазлучэнні – з’явіцца яго беларускі адпаведнік.

Слайд 12. *Дыдактычная задача* – прачытаць фразеалагізмы згодна з нормамі літаратурнага вымаўлення.

Перад выкананнем задання варта пазнаёміцца з інфармацыяй, прыведзенай у рубрыцы “Гавары і пішы правільна” (увага вучняў акцэнтуюцца на нарматыўным вымаўленні часціцы *не* і прыназоўніка *без*). Для гэтага трэба перацягнуць сімвал да левага краю слайда. Пасля вучні чытаюць фразеалагізмы ў адпаведнасці з арфаэпічнымі нормамі. Для праверкі правільнасці вымаўлення трэба клікнуць па фразеалагізме – прагучыць аўдыяфайл. Вызначыўшы, якія з фразеалагізмаў адпавядаюць указаным значэнням, вучні могуць выканаць праверку: пры націсканні на лічбы (1, 2, 3), пад якімі прыводзіцца тлумачэнні сэнсу фразем, з’яўляюцца стрэлкі, што ўказваюць на правільныя адказы.

Слайд 13 (раздзел “Паляванне на памылку”). *Дыдактычная задача* – знайсці словы, у якіх парушана арфаграфічная норма.

Вучні знаходзяць у кожным радку слова, у якім дапушчана арфаграфічная памылка, і “пяром” запісваюць яго ў блакнот у адпаведнасці з арфаграфічнай нормай. Для праверкі выкарыстоўваецца “лупа”, якая пры наведзенні на словы дазваляе ўбачыць арфаграфічныя памылкі.

Слайд 14 (раздзел “Паэтычная старонка”). *Дыдактычная задача* – на аснове паэтычнага тэксту

рашыць арфаграфічныя задачы (выпісаць з верша двухскладовыя словы з націскам на другім складзе і літарай я ў першым складзе перад націскам).

Для праверкі правільнасці выканання задання трэба клікнуць па словах, што адпавядаюць прапанаванай схеме (*зляцець, зямлю* і інш.), – яны зменяць колер на чырвоны.

Слайд 15 (раздзел “Тэст для самаправеркі”). *Дыдактычная задача* – выканаць тэставыя заданні. Для праверкі патрэбна клікнуць па нумары задання (А 1, А 2 і г. д.) – на экране з’явіцца правільныя адказы.

Слайды 16, 17 (раздзел “Папераджальны зрокавы дыктант”). *Дыдактычная задача* – напісаць папераджальны зрокавы дыктант.

Вучні знаходзяць у тэксце словы, напісанне якіх адпавядае правілу “Правапіс галосных е, ё, я”, тлумачаць іх правапіс. Пасля трэба клікнуць па тэксце, каб на экране з’явіўся тэкст для спісвання (з прапушчанымі літарамі). Націснуўшы на кнопку “Праверка” () , вучні могуць правесці правільнасць выканання задання.

Слайды 18, 19 (раздзел “Тлумачальны зрокавы дыктант”). *Дыдактычная задача* – напісаць тлумачальны зрокавы дыктант.

Вучні спісваюць тэкст, рашаючы арфаграфічныя задачы. Націснуўшы на кнопку “Праверка” () , можна правесці правільнасць выканання задання.

Слайды 20, 21 (тэарэтычны матэрыял). *Дыдактычная задача* – узнавіць веды вучняў аб правапісе галосных е, ё, я.

Слайды змяшчаюць тэкст арфаграфічнага правіла, а таксама дазваляюць перайсці да схемы правіла () і да любой са старонак інтэрактыўнага модуля.

Слайд 22 (схема правіла). *Дыдактычная задача* – перадаць правіла правапісу галосных е, ё, я ў схематычным выглядзе.

Клікнуўшы па літарам *е, ё, я* (загаловак слайда), можна перайсці да тэксту правіла (слайды 20, 21).

Пасля завяршэння работы з інтэрактыўным модулем пры закрыцці акна Smart Notebook не трэба захоўваць змены, каб не змяніць змест старонак модуля (у адваротным выпадку ў файле захаваюцца праўкі, унесеныя карыстальнікам).

Выкарыстоўваць прапанаваны інтэрактыўны модуль можна і пры адсутнасці ў класе інтэрактыўнай дошкі. У гэтым выпадку выконваць заданні (ствараць, рэдагаваць аб’екты на старонцы, маніпуляваць імі) трэба з дапамогай курсора мышы.

Наталля БЫСТРАКОВА,
Вольга ЗЕЛЯНКА,
Ірына ТУРЧАНКА.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

ЭЛЕКТРОННЫ БЛОК-МОДУЛЬ НА ЎРОКАХ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ВЫВУЧЭННЕ ТЭМЫ “ЛЮДМІЛА РУБЛЕЎСКАЯ” (XI КЛАС)

У артыкуле разглядаюцца асаблівасці структуры пабудовы электроннага блок-модуля, магчымасці яго выкарыстання на вучэбных занятках па беларускай літаратуры ў XI класе (на прыкладзе тэмы “Людміла Рублеўская”).

Ключавыя словы: *інфармацыйна-камунікатыўныя тэхналогіі, электронны адукацыйны рэсурс, электронны блок-модуль, інфармацыйны рэсурс, мультымедычная прэзентацыя, адукацыйны працэс.*

The article discusses the features of the electronic structure of building block module, the possibility of its use in the classroom on the Belarusian literature in XI class (for example, the theme of “Lyudmila Rubleuskaya”).

Сучаснае інфармацыйнае грамадства ставіць перад адукацыйным працэсам усё новыя патрабаванні і вучэбны прадмет “Беларуская літаратура” не становіцца выключэннем: настаўніку неабходна хутка рэагаваць на змены ў змесце навучання, забяспечваць навучальны працэс сучаснымі адукацыйнымі матэрыяламі. Мянсяцца падыход да навучання: ён набывае характар асэнсаванага вырашэння галіновых (літаратурных) пытанняў на III ступені атрымання агульнай сярэдняй адукацыі. Вышэйадзначанае ставіць сістэму выкладання беларускай літаратуры перад неабходнасцю пошуку новых метадаў і прыёмаў навучання. Да апошніх варта аднесці электронныя адукацыйныя рэсурсы (ЭАР), інфармацыйна-камунікатыўныя тэхналогіі (ІКТ), якія ператвараюць навучанне ў зямальны вучэбны працэс, спрыяюць засваенню ведаў, развіццю даследча-пошукавых і індывідуальна-творчых здольнасцей, уменняў і навыкаў вучняў.

Засяродзім увагу на асноўным кампаненце ЭАР “Навейшая беларуская літаратура” на прыкладзе блок-модуля “Людміла Рублеўская” [2, с. 119].

І. БЛОК МАТЭРЫЯЛАЎ ДА ЎРОКА

1. Інфармацыя (кароткія звесткі пра жыццё і творчасць).

Людміла Рублеўская

Нарадзілася Людміла Рублеўская 5 ліпеня 1965 года ў Мінску. Гады дзяцінства і юнацтва адлюстраваны ў кнізе “Я – мінчанін” (2006) і аповесці “Ночы на Плябанскіх млынах” (2007).

Людміла Рублеўская скончыла аддзяленне архітэктуры архітэктурна-будаўнічага тэхнікума ў Мінску (1980 – 1984), працавала тэхнікам-архітэктарам на вытворчым аб’яднанні “Гарызонт”, вучылася на аддзяленні паэзіі ў Літаратурным інстытуце імя Максіма Горкага ў Маскве (1986 – 1987). Дыплом аб вышэйшай адукацыі атрымала выпускніцай беларускага аддзялення

філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1994). Гэты аспект жыцця пакладзены ў аснову сюжэта аповесці “Пярсцёнак апошняга імператара” (2003).

У розныя гады Л. Рублеўская працавала загадчыкам аддзела крытыкі ў часопісе “Першацвет”, загадчыкам аддзела мовы ў газеце “Наша слова”. Была аўтарам серыі радыёперадач, прысвечаных гісторыі і сучаснасці беларускай мовы, пад агульнай назвай “Дзеяслоў”, што выходзілі на канале “Культура”. Немалы плён для айчыннага літаратурнага працэсу 1990 – пачатку 2000-х гг. мела яе дзейнасць як рэдактара аддзела крытыкі тыднёвіка “Літаратура і мастацтва” (1996 – 2002). Пераход у газету “СБ – Беларусь сёння” (2002) на пасаду літаратурнага аглядальніка пашырыў кола прафесійных інтарэсаў творцы: на старонках выдання з’яўляюцца аўтарскія рубрыкі (“Трылет”, “Чатыры вуглы”, “Кніжны навігатар”, “Бінакуляр”, “Тры пытанні крытыку” і інш.).

Пачынала Людміла Рублеўская з вершаў. Яе ўваход у беларускую літаратуру адбыўся праз паэзію. У 1983 г. на старонках газеты “Знамя юности” быў упершыню надрукаваны верш Л. Рублеўскай на рускай мове, “афіцыйны” кніжны дэбют – зборнік “Крокі па старых лесвіцах” (1990), своеасаблівай рэпетыцыяй да якога была самвыдатаўская “Адукацыя” (1990).

Творчасць Л. Рублеўскай вылучаецца:

– увагай да нашай мінуўшчыны і пошукам сувязяў паміж даўнінай і сучаснасцю;

– моцным і небанальным сюжэтам, зразумелай мовай, дасканалай і гарманічнай формай (напрыклад, у паэзіі рытм можа быць са “збоём”, для акцэнтавання ўвагі на пэўных словах / радках; у прозе дзеянне адбываецца ў некалькіх часавых вымярэннях – і ўсе яны будуць элегантна звязаныя, ніводзін з герояў не згубіцца);

– высакароднымі і моцнымі духам героямі, незвычайнымі абставінамі, а гэта ўсё на фоне руінаў і месяцавага святла.

Згаданыя рысы адносяцца да неарамантызму. Услед за У. Караткевічам Людміла Рублеўская выкарыстоўвае займальную форму (дэтэктыў, прыгодніцкі раман), каб адшукаць і перадаць чытачу сакральны змест (веліч беларускай мінуўшчыны, годнасць нацыі). Каб не збытаць творы двух празаікаў, пільнуюцца галоўных герояў: у Людмілы Рублеўскай дзею вядзе дзяўчына, і мы бачым свет яе вачыма. І дзеянне прозы сучаснай аўтаркі будзе мець шмат перагукаў з новым стагоддзем – дробязных (сучасная тэхніка, найменні і інш.) і сутнасных (інфармацыйная перагружанасць і адчуванне фрагментарнасці свету).

Па назвах паэтычных зборнікаў зрэдку можна здагадацца, што будзе ўнутры, яны ўводзяць вас у кола інтарэсаў аўтара: “Крокі па старых лесвіцах” (1990), “Адукацыя” (1990), “Замак мясячнага сям’ява” (1992), “Застаюся” (1996), “Балаган” (2000), “Рыцарскія хронікі” (2001), “Над замкавай вежай” (2003), “Шыпшына для Пані” (2007).

Проза Л. Рублеўскай пачалася з кнігі казак для дзяцей – “Прыгоды мышкі Пік-Пік” (2000). Потым з’явілася нізка апавяданняў “Старасвецкія міфы горада Б*” (2002), якія ўдала спалучаюць традыцыю антычных міфаў, імкненне да ўласнай міфатворчасці, жыццёвую назіральнасць, досціп, любоў да прыгодаў – і талент апавядальніка.

У гістарычнай прозе Л. Рублеўскай сюжэты добра закручаны, вывучаць гісторыю можна па творах: “Дзеці Гамункулуса” (аповесць, 2000); “Сэрца мармуровага анёла” (аповесць, 2001); “Пярсцёнак апошняга імператара” (аповесць, 2003); “Золата забытых магіл” (паралельны раман, 2005); “Ночы на Плябанскіх млынах” (аповесць, 2007); “Забіць нягодніка, альбо Гульня ў Альбарутэнію” (раман, 2007); “Сутарэнні Ромула” (раман, 2010); “Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега”, “Авантуры студыёзуса Вырвіча”, “Авантуры драгуна Пранціша Вырвіча” (трылогія, 2012 – 2014); “Дагератып” (раман, 2014).

Героі адзначаных твораў – змагары за незалежную і годную радзіму, якія шукаюць страчаныя скарбы, што маюць велізарную каштоўнасць не толькі для перакупшчыкаў антыкварыяту, але і для нацыі, а праз тое для ўсяго чалавецтва. У працэсе пошуку героі змагаюцца са злымі сіламі, вырашаюць асабістыя праблемы і раскрываюць таямніцы мінуўшчыны. Героі твораў Л. Рублеўскай маюць мясцовы каларыт (імёны, звычкі, абставіны, пазнавальныя месцы дзеяння), беларускую ментальнасць.

Людміла Рублеўская – літаратурны крытык, складае гадавыя агляды айчынай літаратуры. На сайце газеты “СБ – Беларусь сёння” (www.sb.by) змешчаны электронны адрас, на які можна даслаць ліст самой пісьменніцы. Творца з’яўляецца кіраўніком праекта “Літаратурнае прадмесце” для аўтараў-пачаткоўцаў [1; 5; 8].

2. Тэксты мастацкіх твораў.

2.1. Паэзія. Вершы са зборнікаў “Крокі па старых лесвіцах”, “Замак мясячнага сям’ява”, “Рыцарскія хронікі”, “Над замкавай вежай”, “Шыпшына для Пані”.

2.2. Проза. “Сэрца мармуровага анёла”, “Пярсцёнак апошняга імператара”, “Авантуры Пранціша Вырвіча, шкаляра і шпега”, “Авантуры студыёзуса Вырвіча”, “Авантуры драгуна Пранціша Вырвіча” (на выбар настаўніка).

2.3. Драматургія. “Янук, рыцар Мятлушкі”.

3. Кантрольна-вымяральных матэрыялы [3, с. 69 – 72].

3.1. Запоўніце табліцу “Сучасная беларуская літаратура. Людміла Рублеўская”.

План	Звесткі
Дата і месца нараджэння	
Пачатак літаратурнай дзейнасці	
Асноўныя этапы творчасці	
Індывідуальны стыль	
Асноўныя тэмы	
Асноўныя жанры	
Традыцыі і наватарства	
Ацэнка крытыкаў	
Уласная (вучнёўская) ацэнка	
Падагульненне	Творчасць Людмілы Рублеўскай – шматбаковая. З аднаго боку, цяжка згадаць род і жанр літаратуры, у якім не стварала б Л. Рублеўская: яна і паэт, і празаік, і драматург, і казачніца, і архівіст. З іншага боку, апрача пісьменніцкай працы яна займаецца папулярызаваннем літаратуры ў газеце “СБ – Беларусь сёння”, дапамагае літаратарам-пачаткоўцам, ладзіць шматлікія акцыі, выступае на разнастайных імпрэзах, працуе ў журы літконкурсаў, вядзе блог

3.2. Складзіце мультымедычную прэзентацыю “Сучасная беларуская літаратура: Людміла Рублеўская”.

3.3. Складзіце анталогію “Сучасная беларуская літаратура: Людміла Рублеўская”.

3.4. Стварыце ўласны інфармацыйны рэсурс (відэаролік): дэкламацыя паэтычнага або празаічнага твора Л. Рублеўскай.

3.5. Падрыхтуйце разгорнутае маналагічнае выказванне паводле афарыстычных радкоў паэзіі / прозы Людмілы Рублеўскай.

3.6. Тэставыя заданні (на меркаванні на-
стаўніка).

4. Тэматыка даследча-творчых работ:

а) паэзія: “Паэзія Людмілы Рублеўскай: тэ-
матыка, вобразы і настроі”, “Багацце і разна-
стайнасць творчай індывідуальнасці Л. Руб-
леўскай”, “Грамадскае і асабістае ў паэзіі Л. Руб-
леўскай”, “Людміла Рублеўская пра час, жыццё
і грамадства”, “Маральна-этычныя праблемы ў
асэнсаванні жаночай паэзіі (на прыкладзе ліры-
кі Л. Рублеўскай)”, “Гуманістычны пафас лірыкі
Людмілы Рублеўскай”, “Зварот Людмілы Руб-
леўскай да гістарычнага мінулага”, “Урбаніс-
тычныя малюнкi і вобразы ў навейшай жаночай
паэзіі (на прыкладзе лірыкі Л. Рублеўскай)”,
“Родная мова ў духоўным святле Людмілы Руб-
леўскай”, “Пошукі і наватарства Людмілы Руб-
леўскай у галіне вершаванай формы”, “Лірычны
свет паэзіі Людмілы Рублеўскай”, “Жанчына
і каханне ў лірыцы Л. Рублеўскай”, “Чалавек і
гісторыя ў паэтычным рэчышчы Людмілы Руб-
леўскай”, “Кніга паэзіі Людмілы Рублеўскай: ура-
жанні, думкі, меркаванні” і інш.;

б) проза: “Разнастайнасць тэматыкі прозы
Людмілы Рублеўскай”, “Адлюстраванне праб-
лем сучаснасці ў беларускай прозе канца ХХ –
пачатку ХХІ стагоддзя (на прыкладзе прозы
Л. Рублеўскай)”, “Маральна-філасофскія праб-
лемы прозы Л. Рублеўскай”, “Гістарычнае міну-
лае майго народа (на матэрыяле прозы Л. Руб-
леўскай)”, “Праблема чалавечага шчасця і сэнсу
жыцця (на матэрыяле прозы Л. Рублеўскай)”,
“Тэма кахання ў прозе Людмілы Рублеўскай
(твор на выбар)”, “Дэтэктыў у творчасці Людмі-
лы Рублеўскай”, “Праблема маральнага выбару
ў прозе Л. Рублеўскай (твор на выбар)”, “Герой
сучаснай прозы: хто ён? (паводле твораў Л. Руб-
леўскай)”, “Духоўныя шуканні маладога героя
прозы Людмілы Рублеўскай (твор на выбар)”,
“Кніга прозы Людмілы Рублеўскай: уражанні,
думкі, меркаванні” і інш.

5. Рознае. Прачытайце і паразважайце над
меркаваннямі крытыкаў пра творчасць Л. Руб-
леўскай.

А. “Хараства рамантычнага ідэалу – вось
чым прывабна-прыцягальная паэзія Л. Рублеў-
скай. Ідэал гэты яна пераняла як эстэтычны ім-
ператыў і своеасаблівую духоўную эстафету ад
Уладзіміра Караткевіча.

Балады і вершы пра мінулае сведчаць пра
гістарызм як асноватворны метада мастацкага
светапазнання Л. Рублеўскай, інтэлектуаліза-
цыю яе паэзіі...

У паэзіі для яе заключаны найвышэйшы сэнс
духоўнага існавання. І вершы, балады, паэмы –
гэта адбітак прыгожых імгненняў чалавечай

душы, зорная ўзнёсенасць думкі і пачуцця...”
(Алесь Бельскі).

Б. «Часам здаецца, што прамоўленыя лірыч-
най гераіняй Л. Рублеўскай радкі толькі ўвас-
крашаюць сказанае папярэднікамі. Сярод іх
тыя, чыя імёны згубіліся ў цішы ды віхурах ста-
годдзяў. “Толькі позіркам сэрца” можна ўбачыць
іх, адчуць у сабе іх самоту, боль перажытага, у
тым ліку і прадугадванне будучай безыменнас-
ці... Мастацкая фантазія Л. Рублеўскай... малое
абліччы папярэднікаў, спыняецца на асобных
момантах іх жыццяпісу, у якіх шмат супадзен-
няў з яе асабістым. Гэта істотна набліжае згуб-
леных (ды не страчаных канчаткова) творцаў
у прасторы, робіць канкрэтна адчувальнай іх
сённяшнюю прысутнасць, яшчэ раз даказваючы
духоўную лучнасць пакаленняў» (Вольга Шын-
карэнка).

В. “Думаю, пісьменніца... гісторыю міфала-
гізуе, але звяртаецца да яе як да памяці кожнага
чалавека і ўсёй нацыі...”

Рамантызм і рэалізм у творчасці Людмілы
Рублеўскай гарманічна суіснуюць, і варта за-
значыць, што ў 90-я гады мінулага стагоддзя па-
добным прыёмам спалучэння рэальнага з фан-
тазіяй больш ці менш удала карысталіся іншыя
пісьменнікі... Рамантыка ж Л. Рублеўскай жы-
віцца міфалогіяй і гісторыяй роднай зямлі, а
рэалізм ідзе ад сапраўднага ведання жыццёва-
га матэрыялу, пакладзенага ў аснову большасці
твораў. У рамантызме пісьменніцы праяўляю-
цца суб’ектыўная пазіцыя ў адносінах да рэчаіс-
насці і амаль заўсёдная схільнасць да яе транс-
фармацыі.

...Творы Л. Рублеўскай з’яўляюцца своеасаб-
лівым сінтэзам рэальнасці і яе індывідуальна-
аўтарскага светапогляду, які ў сваю чаргу рас-
крываецца з дапамогай гісторыі – рэальнай і
фантастычнай (міфічнай)” (Наталля Якавен-
ка).

Г. «Людміла Рублеўская не любіць “заямляц-
ца”, аднак вышыню палёту разлічвае так, каб не
губляць з поля зроку зямлю... Яшчэ ўмее павяр-
нуць нейкія тэмы, праблемы ў патрэбны ёй бок.
Зайздросная якасць... Яна добра адчувае і “кан-
тэкст” рэальнасці і ведаў...» (Ала Сямёнава).

Д. “Людміла Рублеўская ўжо не раз даказва-
ла, што яна ўмее і можа такой быць – зямной
скрыпкай у Божых руках... Лепшыя ўзоры яе
творчасці надаюць сучаснай беларускай літа-
ратуры адмысловае еўрапейскае адценне, гра-
цыёзнасць, арыстакратызм мыслення і формы,
не губляючы пры гэтым свайго нацыянальнага
традыцыйнага каларыту...”

...Калі Раіса Баравікова працягвае лірыка-
рамантычную лінію нашай нацыянальнай паэ-

зіі, то Людміла Рублеўская... запачаткавала ў ёй адраджэнска-мадэрнісцкі кірунак” (Леанід Галубовіч) [4, с. 19 – 20].

II. МЕТАДЫЧНЫ БЛОК

1. Спіс дадатковай літаратуры:

Бельскі, А. Крылы маладосці : Маладая беларуская паэзія [Л. Рублеўская. Зб. “Крокі па старых лесвіцах” (1990)] / А. Бельскі // Роднае слова. – 1991. – № 4. – С. 63 – 64.

Бельскі, А. “Шчасце трывог і маленняў маіх...” : Слова пра Людмілу Рублеўскую / А. Бельскі // Роднае слова. – 2005. – № 7. – С. 18.

Зенава, Г. Жаночы свет у люстэрку “малой” прозы : Творчыя пошукі Людмілы Рублеўскай і Галіны Багданавай / Г. Зенава // Роднае слова. – 2005. – № 3. – С. 18.

Усава, Н. “Малюю акенцы ў лепшы свет...” : Гутарка пра мастацтва з паэткай Людмілай Рублеўскай / Н. Усава // Роднае слова. – 1998. – № 12. – С. 179 – 186.

2. Мультымедычныя прэзентацыі, інфармацыйны рэсурс.

3. Паграбаванні да ацэньвання.

Даследча-творчая работа змяшчае элементы навуковага даследавання і прадугледжвае: вывучэнне праблемы, уласную сістэматызацыю матэрыялу, супастаўленне розных пунктаў гледжання аўтараў, пераказ найбольш істотных палажэнняў і высноў тэкстаў-крыніц, фармуляванне ўласнай пазіцыі па заяўленай тэме. У даследча-творчай рабоце ўлічваюцца асаблівасці вуснай навуковай прамовы і публічнага выступлення.

З улікам публічнага характару даследча-творчай работы, прамоўца павінен: скласці план і тэзісы выступлення; сцісла прадставіць праблематыку, мэту, структуру і г. д.; забяспечыць падачу матэрыялу ў залежнасці ад навізны і важнасці інфармацыі; прытрымлівацца выразнасці і дакладнасці, звяртаць увагу на інтанацыю, тэмп, гучнасць і іншыя асаблівасці публічнага выступу; дэманстраваць падрыхтаваны характар выказванняў, дазваляючы слоўную імправізацыю.

У пачатку выступлення каротка спыніцеся на тым, чаму вас зацікавіла менавіта гэтая тэма, абгрунтуйце яе актуальнасць, назавіце мэты і задачы вашага даследавання. У асноўнай частцы выступлення ў тэзіснай форме перадайце змест асноўных пунктаў плана. У заключэнні зрабіце кароткія высновы па тэме

Такім чынам, блок-модуль “Людміла Рублеўская” электроннага адукацыйнага рэсурсу “Навейшая беларуская літаратура” забяспеч-

вае неабходным матэрыялам як настаўніка, так і вучняў, можа быць выкарыстаны як пры традыцыйным навучанні (урок, факультатывыя заняткі), так і дыстанцыйным (падчас выканання дамашняга задання, удасканалення працы з літаратурнымі крыніцамі і інтэрнэт-рэсурсамі, развіцця самаадукацыі настаўнікаў / вучняў і інш.).

Прапанаваны блок-модуль улічвае ўнутраную інтэграцыю ў межах вучэбнага прадмета “Беларуская літаратура” (паэзія – проза – драматургія) і знешнюю ў межах іншых прадметаў сацыяльна-гуманітарнага цыкла [“Гісторыя Беларусі”, “Грамадазнаўства”, “Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)”, “Музыка”, “Выяўленчае мастацтва”], кампактнасць прадстаўлення вучэбна-метадычнага матэрыялу, мае дасканалы распрацаваную сістэму кантролю ведаў вучняў.

Спіс літаратуры

1. **Аляшкевіч, М.** Людміла Рублеўская : адкрывальніца скарбаў / М. Аляшкевіч // Вандроўкі вакол самотнага сонца : беларуская літаратура пачатку XXI стагоддзя ў літаратурназнаўчых аглядах і эскізах : зб. артыкулаў / уклад. І. Л. Шаўлякова-Барзенка. – Мінск : НІА, 2011. – С.143 – 150.

2. **Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання.** Беларуская літаратура. V – XI класы. – Мінск : НІА, 2012. – 128 с.

3. **Грынько, М. У.** Беларуская літаратура : зб. творчых заданняў для тэматычнага кантролю : 10 – 11 класы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. У. Грынько, А. В. Ручка, І. М. Гоўзіч. – Мінск : Аверсэв, 2012. – 79 с.

4. **Лаўрэнка, Л. В.** Творчая індывідуальнасць Людмілы Рублеўскай / Л. В. Лаўрэнка // Беларуская мова і літаратура. – 2013. – № 3. – С. 16 – 20.

5. **Людміла Рублеўская** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : https://be.wikipedia.org/wiki/Людміла_Рублеўская. – Дата доступу : 20.07.2015.

6. **Ручка, А. В.** Методыка выкладання беларускай літаратуры : вучэбны дапаможнік / А. В. Ручка, М. У. Грынько. – Мінск : Изд-во Гревцова, 2010. – 184 с.

7. **Шалкіна, Т. Н.** Проектирование учебной деятельности студентов на основе электронных учебно-методических комплексов / Т. Н. Шалкіна // Педагогическая информатика. – 2008. – № 1. – С. 53 – 57.

8. **Шаўлякова-Барзенка, І. Л.** Людміла Рублеўская / І. Л. Шаўлякова-Барзенка // Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя : у 4 т. / НАН Беларусі; навук.рэд. У. В. Гніламёдаў, С. С. Лаўшук. – Мінск : Беларус. навука, 2014. – Т. 4, кн. 3 – С. 1062 – 1083.

Яўген ЕСІС,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 25 верасня 2015 г.

ДЫЯГНАСТЫЧНЫ ТЭСТ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ЧАСТКА А

A1. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *a*:

- 1) Юпіт_р;
- 2) б_мбасховішча;
- 3) кр_шыць;
- 4) ц_гляны;
- 5) ф_таплёнка.

A2. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць літару *e*:

- 1) выдз_ліць;
- 2) пап_лішча;
- 3) лянiв_ц;
- 4) в_лікадушны;
- 5) в_чысты.

A3. Адзначце словы (прыклады) з правільным напісаннем літар *y / ў*:

- 1) роўмінг;
- 2) тэма “Словазлучэнне” у 7-м класе;
- 3) вялікі акварыўм;
- 4) самаробны ўслончык;
- 5) Уладзіслава Ўспенская.

A4. Адзначце словы, у якіх на месцы пропуску трэба пісаць *апостраф*:

- 1) Аркадз_еў;
- 2) раздум_е;
- 3) жаночыя батыл_ёны;
- 4) інтэр_ер;
- 5) пустаслоў_е.

A5. Адзначце словы (прыклады), у якіх вылучаны гук *падаўжаецца* і на пісьме перадаецца *падвоеным* напісаннем адпаведнай літары:

- 1) Белаве[ж]а;
- 2) бру[т]а-вага́;
- 3) га[л]ё;
- 4) Сюза[н]а;
- 5) звара[н]ая бульба.

A6. Адзначце правільна напісаныя словы:

- 1) акеан;
- 2) аддышка;
- 3) бульён;
- 4) хараство;
- 5) шчысціць.

A7. Адзначце словы, у якіх вылучаны *суфікс*:

- 1) вышка;
- 2) базар;
- 3) жалейка;
- 4) дымар;
- 5) жальба.

A8. Адзначце словы, якія правільна падзелены на марфемы:

- 1) дв-ой-к-а;

2) за-смуч-ва-ц-ца;

3) а-бар-ан-ак;

4) вільг-от-н-асць;

5) асаб-іст-а.

A9. Адзначце назоўнікі, якія ў форме Р. скл. адз. л. маюць канчатак *-у*:

- 1) варэнік;
- 2) пейзаж;
- 3) цвік;
- 4) гектар;
- 5) расклад.

A10. Адзначце словы, якія трэба пісаць разам:

- 1) (радыё)нарыс;
- 2) (контр)манеўр;
- 3) (баль)маскарад;
- 4) (анлайн)сустрэча;
- 5) (кіна)камера.

A11. Адзначце правільна ўтвораныя прыметнікі:

- 1) Хатынь – хатынскі;
- 2) Гродна – гродненскі;
- 3) бог – боскі;
- 4) таджык – таджыкскі;
- 5) сваяк – сваятскі.

A12. Адзначце словы, якія трэба пісаць праз злучок:

- 1) (давыд)гарадоцкі;
- 2) (бялкова)вітамінны;
- 3) (далёка)ўсходні;
- 4) (геа)тэрмальны;
- 5) (бура)жоўты.

A13. Адзначце зменныя формы дзеяслова:

- 1) чытаў;
- 2) чытаеш;
- 3) чытаючы;
- 4) чытаць;
- 5) прачытаны.

A14. Адзначце дзеясловы, якія ў форме 3-й ас. адз. л.

цяп. ці буд. прост. часу маюць канчатак *-уць / -юць*:

- 1) супакоіць;
- 2) плакаць;
- 3) слаць;
- 4) палоць;
- 5) угледзець.

A15. Адзначце прыклады, у якіх вылучаныя словы трэба пісаць разам:

- 1) мы з імі (за) адно;
- 2) адбылося (на) мойму;
- 3) падрыхтавацца (як) след;
- 4) кінуць (з) размаху;
- 5) гаварыць (на) распеў.

A16. Адзначце прыклады, у якіх часціца *не* пішацца асобна:

- 1) яшчэ (*не*) пазнанае шчасце;
- 2) (*не*) адчуваючы стомы;
- 3) выключна (*не*) абдуманая;
- 4) у вышэйшай ступені (*не*) абгрунтаванае сцверджанне;

5) (*не*) прыцель, а проста знаёмы.

A17. Адзначце сказы, у якіх на месцы ўсіх пропускау пішацца часціца *ні*:

1) Усюды, куды _ паглядзі, куды _ кінь вока – груды цэгля, разваліны дамоў, арматура, галавешкі.

2) Другі месяц князь _ дае спакою _ сабе, _ дружыннікам.

3) Што _ кветка, што _ травінка – то свой го-ман, свой нораў, сваё жыццё.

4) Дзьмуў, _ на хвіліну _ аціхаў моцны, пары-вісты вецер.

5) І я _ прамовіў ніводнага слова, і варона _ разу не каркнула.

A18. Адзначце словазлучэнні, якія адпавядаюць нормам беларускай літаратурнай мовы:

1) даглядаць жывёлу;

2) найразумны хлопец;

3) новы гармонік;

4) мацней усіх;

5) пайсці за малінай.

A19. Адзначце сказы з састаўным іменным вы-казнікам:

1) У Язэпа крыху адлягло ад сэрца.

2) Дні стаялі светлыя, ясныя, бы крышталь.

3) Пачынаюць рабіны ў дварах ружавець.

4) Да лесу было рукой падаць.

5) Мне будуць сніцца кожны дзень шпакоўні і аржаного хлеба родны пах...

A20. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску абавязкова ставіцца працяжнік:

1) Бусел _ птушка разумная і назіральная.

2) Чабарок _ што тыя зоркі ў шумнай сена-жаці...

3) Садок садзіць _ жыццё харашыць.

4) Прырода любая мая! Я _ твой заступнік, абаронца...

5) Чужына _ не родная матка, хлеба не дасць.

A21. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропускау трэба паставіць коскі:

1) Табе _ мой родны краю _ жыццё ўсё аддаю сваё _ і думкі _ й песні _ і ўсю любоў маю.

2) У садзе _ апрача розных гатункаў яблык _ растуць грушы _ вішні _ слівы.

3) Дом маленькі _ ды чысты _ і поўны спа-кою.

4) І галасы рэзчыкаў _ і звон піл _ і тапароў да-ганялі ў лесе конскае ржанне і зліваліся ў адзін ядраны рабочы гул.

5) Сніла гэты баль _ і музыку _ і зарніцы за вокнамі _ і нясцерпнае шчасце ад танцаў і ўлас-най маладосці.

A22. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропускау трэба паставіць коску / коскі:

1) Адвячоркам вецер _ бы сляпы _ начаваць кульгае пад ракіты.

2) Госці павольна _ як патрабаваў этыкет _ па-дыходзілі да князя.

3) А хцівы месяц да відна _ як быццам высце-ле дарожку з бялюткага палатна.

4) Твае словы _ нібыта атрута.

5) Лянота _ як іржа _ раз'ядае хутчэй, чым праца зношвае.

A23. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропускау трэба паставіць знак / знакі прыпынку:

1) Вясёлая _ задаволеная першым днём занят-каў _ разыходзіцца дахаты гаманлівая дзятва.

2) Выбраліся мы ў дарогу _ на ноч гледзячы.

3) А потым катар _ перапоўнены людзьмі _ доўга ішоў побач з намі па неспакойнай Эль-бе...

4) Князь выказаў _ даўно прадуманы ім _ план.

5) Жаўна _ ці чорны дзяцел _ занесены ў Чыр-воную кнігу.

A24. Адзначце сказы, у якіх на месцы ўсіх про-пускау трэба паставіць знакі прыпынку:

1) Я _ аднак _ не магу не пагадзіцца з вашымі довадамі.

2) Гуляйце _ вейце _ снежныя вятры _ ад ран-няй да вячэрняе зары.

3) З узгорка _ відаць _ чорную вежу старажыт-нага замка.

4) Сцяпан не пабыў _ нават _ тыдня дома _ як яго зноў паслалі ў камандзіроўку.

5) Змітрок _ добры ён хлопец! _ чытае розную літаратуру.

A25. Адзначце складаназлучаныя сказы, паміж часткамі якіх трэба паставіць коску:

1) Радасна шчабяталі ластаўкі і звінелі ў полі жаўрукі.

2) Які слаўны наперадзе шлях і якое прываб-нае поле!

3) Поле спіць і заснулі туманы ў абдымках чужых халадоў.

4) Крані глыбей зямныя жылы і казачны па-бачыш край.

5) На жаль, палеская кухня мала вывучана ды амаль не вывучаецца яна і цяпер.

A26. Адзначце складаназалежныя сказы з не-калькімі даданымі часткамі, у якіх на месцы ўсіх про-пускау трэба паставіць коскі:

1) Каб належным чынам весці гутарку _ трэ-ба перш за ўсё ўмець слухаць таго _ з кім гаво-рыш _ бо _калі сам не ўмееш слухаць _то другога не прымусіш.

2) Вада Нарачы такая чыстая _ што пры вялі-кай глыбіні _ можна ўбачыць усё _ што ляжыць на дне.

3) Яшчэ ў маленстве_ калі ўпершыню скіроў-
ваеш погляд у неба_ цябе ахоплівае дзівоснае
пачуццё.

4) Да доміка_ дзе жылі дзяўчаты_ вярнулі-
ся позна ўвечары_ калі гарэлі ліхтары_ і сырой
прахалодай цягнула з садоў і агародаў.

5) Дарога бегла цераз балоты_ што пабліс-
квалі аерам_ цераз палі_ на якіх часта азёрамі
разлівалася свірэпа.

A27. Адзначце сказы, якія адпавядаюць схеме [ ]:[ ]
(знакі прыпынку паміж часткамі не пастаўлены):

1) Вучоныя кажучь чарадзейныя казкі маюць
старажытнае паходжанне.

2) У самы раз была гэтая цеплыня у/ў лесе
стаяў густы халодны туман у расе былі травы
кусты і дрэвы.

3) На падворку парадак усё прыбрана, да-
гледжана.

4) У народзе кажучь беражлівым быць лепей
жыць.

5) Напрадвесні і ў пушчы не многа красы
толькі вецер шуміць на ўсе галасы ды сухая тра-
ва шамаціць каля ног...

A28. Адзначце знак / знакі прыпынку, што пра-
пушчаны ў сказе:

Шмат птушак у садзе у/ў адной шпакоўні
жылі шпакі, у другой вераб'і, а ў калючым кус-
це шыпыны быў дом канаплянак, у самым гус-
тым кусце чырвоных парэчак уладкаваліся садо-
выя валасянкi, белыя сітаўкі звiлі гняздо ў цэгле
каля хлява.

1) Прапушчаны дзве коскі;

2) прапушчаны коска і працяжнік;

3) прапушчаны коска і двукроп'е;

4) прапушчаны працяжнік і двукроп'е.

5) прапушчаны коска, працяжнік і двукроп'е.

A29. Адзначце сказы з правільным пунктуацый-
ным афармленнем чужой мовы:

1) “Памятай, што пасля Грунвальда пра нас да-
ведаліся ва ўсім свеце”, – гаварыў пасол Вялікага
Княства Літоўскага ў Рыме Эразм Вітэліус.

2) Аляксандр Дзюма казаў, што: “Каханне без
павагі далёка не ідзе і высока не падымаецца”.

3) “Выбар зроблены, пісаў Сымон Будны, па-
чынаючы крытычны аналіз Новага Завету, але
ўсё ж я ўпэўнены, што працу маю лепш ацэняць
нашчадкі”.

4) “Бачыш?” – “Што?” – “Штосьці белае, лапіна
нейкая”. – “Дзе?” – “Пад дзічкай”.

5) Словы “і вее верш мой дзіўнай казкай” узя-
ты з верша Максіма Багдановіча.

A30. Адзначце правільныя сцверджанні:

1) для публіцыстычнага стылю характэрны
эмацыянальнасць, вобразнасць ацэнак, дзейс-
насць, пабуджальнасць да дзеяння;

2) у беларускай мове налічваецца 11 санор-
ных гукаў;

3) слова *носьбіт* напісана ў адпаведнасці з
фанетычным прынцыпам напісання;

4) прыназоўнік *каля* паводле паходжання –
невыворны;

5) парадак слоў у сказе можа быць прамы і
адваротны, або інверсійны.

ЧАСТКА В

Тэкст да заданняў В1 – В5

Не прадавайце дом бацькоў

- (1) Я заклінаю ўсіх сыноў:
Хай будуць цяжкасці¹ любыя,
Не прадавайце дом бацькоў,
Вас не ўратуюць² грошы тыя.
- (2) Яны дабра не прынясуць,
Ніколі не дадуць спакою,
Агнём вам рукі апякуць,
Нібы праказаю якою³.
- (3) Не прадавайце родны дом,
Бо ён не крама пры дарозе.
- (4) Бацькоў успомніце дабром –
Іх след не сцёрся⁴ на парозе.
- (5) Дзядоў і продкаў ваших дух
Прыжыўся назаўсёды ў хаце.
- (6) Яшчэ агеньчык не патух,
Што ў печы запаліла маці.
- (7) Не прадавайце дом бацькоў,
Бо без яго не пражывеце:
Ён будзе сніцца⁵ зноў і зноў,
Пакуль вы ёсць на гэтым свеце...

П. Саковіч.

В1. Са слоў, пранумараваных у тэксце, адзначце тыя,
у якіх два мяккія зычныя гукі. Адказ запішыце лічбамі.

В2. Знайдзіце ў 1-м сказе тэксту азначальны зай-
меннік і запішыце яго ў пачатковай форме.

В3. Вызначце, якой часцінай мовы з'яўляецца
слова, падкрэсленае ў 6-м сказе тэксту. Запішыце
адказ у форме Н. скл. адз. л.

В4. Вызначце від падпарадкавальнай сувязі ў
словазлучэнні, падкрэсленым у 5-м сказе. Запішыце
адказ у форме назоўнага склону адзіночнага ліку.

В5. Вызначце сродак сувязі паміж 1-м і 2-м ска-
замі верша. Запішыце назву сродку сувязі ў форме
Н. скл. адз. л.

У заданнях **В6 – В10** устанавіце адпаведнасць
паміж дадзенымі ў левым і правым слупках (лічбы
не паўтараюцца, г. зн. яны ўсе задзейнічаны, на-
прыклад А5 Б4 В3 Г2 Д1).

В6. Устанавіце адпаведнасць паміж фразеалагіз-
мамі і іх значэннем:

А.	Паскакаць дроздзіка	1	Адмаўляць таму, хто сватае
Б.	Даваць гарбуза	2	Кепска кончыцца, не прайсці бяследна
В.	Замарыць чарвячка	3	Памучацца ў цяжкіх умовах
Г.	Бокам вылезці	4	Паставіць сябе ў недарэчнае становішча
Д.	Сесці макам	5	Перакусіць, крышку паесці

В7. Устанавіце часцінамоўную прыналежнасць вылучаных слоў у сказах:

А.	Палессе – вялізны край, <i>што</i> раскінуўся на сотні кіламетраў у паўночнай частцы Украіны і на поўдні Беларусі	1	Прыназоўнік
Б.	Няма, напэўна, <i>горай</i> пакарання, калі не свеціць над табой каханне	2	Часціца
В.	<i>У адпаведнасці</i> з раёнамі розныя і пейзажы	3	Злучнік
Г.	Белым пухам замятае вецер чорныя палі, <i>нібы</i> вопратку ўздзявае шыр прасторная зямлі	4	Займеннік
Д.	<i>Вунь</i> цямнее ўскраек бору, і на яго фоне, нібы пярэстыя букеты, раскінулі свае жоўта-зялёныя кроны бярозы і асіны	5	Прыслоўе

В8. Устанавіце адпаведнасць паміж інфінітывамі ў сказах і іх сінтаксічнай роляй:

А.	Папракнучь кавалкам хлеба – самая жорсткая кара	1	Выказнік (ці яго частка)
Б.	Дома я вучыўся любіць і шанаваць прыгожае слова	2	Акалічнасць
В.	Усе не кідалі надзеі выратаваць хлопцаў	3	Азначэнне
Г.	Я прыходжу паслухаць святальную мудрасць дубровы	4	Дапаўненне
Д.	Наша галоўная задача – вучыцца	5	Дзейнік

В9. Устанавіце адпаведнасць паміж простымі аднаасатаўнымі сказамі і іх відам:

А.	Ад сустрэч, ад цябе адвыкаю	1	Назыўны
Б.	Нарыс “Акно, расчыненае ў зіму” заўважылі ў Маскве, пераклалі на рускую мову	2	Пэўнаасабовы
В.	Дараванаму каню ў вочы не глядзяць	3	Няпэўнаасабовы
Г.	Мне выпала ў далях завабна блукаць, узносячы гімны жыцця прыгажосці	4	Абагульненаасабовы
Д.	Краёчак вуснаў, ясныя, як марская вада, вочы	5	Безасабовы

В10. Устанавіце адпаведнасць паміж складанымі сказамі і іх відам:

А.	Гады імкліва праляцелі, цяплом сагрэтыя, дабром, і на сярэбраным вяселлі іскрацца скроні серабром	1	Складаназлучаны сказ
Б.	У трылогіі “На ростанях”, здаецца, не знойдзеш ніводнага куточка душы, ніводнага боку быту беларуса, які абмінуў бы ўвагай класік нашай нацыянальнай літаратуры	2	Складаназалежны сказ з задачай азначальнай часткай
В.	Пясочны гадзіннік нагадвае пратое, што час ляціць вельмі хутка і чалавек не павінен траціць яго на пустыя і нявартыя справы	3	Складаны сказ з рознымі відамі сувязі
Г.	Аднаго толькі сэрца просіць, прагне сэрца цяпер аднаго: падарыла каханне, восень, – памажы зберагчы яго!	4	Складаназалежны сказ з сузалежным аднародным падпарадкаваннем
Д.	Сапраўднага кахання жадаюць усе жанчыны і ў мірны час, і ў ваенны: што б ні адбывалася на зямлі, жанчына застаецца жанчынай	5	Складаны бяззлучнікавы сказ

ДАВЕДКІ

Частка А: А1. 2, 4; А2. 1, 3, 4; А3. 1, 4; А4. 2, 4; А5. 1, 3, 4; А6. 2, 4; А7. 1, 4, 5; А8. 1, 2, 5; А9. 2, 5; А10. 1, 2, 5; А11. 1, 3, 4; А12. 1, 2, 5; А13. 1, 2, 5; А14. 2, 4; А15. 1, 5; А16. 1, 2, 5; А17. 1, 3; А18. 1, 3; А19. 2, 4; А20. 1, 3; А21. 1, 2, 5; А22. 1, 2, 5; А23. 1, 3, 5; А24. 1, 2, 5; А25. 1, 3; А26. 2, 5; А27. 1, 3; А28. 4; А29. 1, 4, 5; А30. 2, 5.

Частка В: В1. 2, 3, 5; В2. усе; В3. прыслоўе; В4. прымыканне; В5. займеннік; В6. А3 Б1 В5 Г2 Д4; В7. А4 Б5 В1 Г3 Д2; В8. А5 Б4 В3 Г2Д1; В9. А2 Б3 В4 Г5 Д1; В10. А1 Б2 В4 Г5 Д3.

Наталля ГАРДЗЕЙ,
кандыдат філалагічных навук,
Святлана ЧАЙКОВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Да Года культуры

“ЗБЯРЫ БЕЛАРУСЬ У СВАІМ СЭРЦЫ...”

ТЭСТАВЫЯ ЗАДАННІ

НАШЫ ЛЮДЗІ

- Першая святая на ўсходнеславянскіх землях:
а) Анастасія; в) Еўфрасіння;
б) Вольга; г) Еўдакія.
- Пра якога князя расказваюць летапісы, што ён “засеяў” Полацк людзьмі, якія ўмелі варыць жалеза, абчэсваць камяні, каваць мячы, кляпаць ралы, косы, сярпы, ляпіць гаршкі, ладзіць зброю, шыць вопратку, рабіць стругі і ладдзі, брукаваць дарогі і вуліцы?
а) Рагвалод; в) Усевалад;
б) Святаполк; г) Мсціслаў.
- Пра каго сказана: “Вылучаўся мудрым розумам”, “людзям суд судзіў, князям гарады парадка-

- ваў”, пры ім Полацкае княства дасягнула найбольшай магутнасці?
а) Яраслаў Мудры; в) Брачыслаў;
б) Усяслаў Чарадзеі; г) Ізяслаў.
- Як звалі дачку праваслаўнага магната Гальшанскага, якую кананізавалі і цела якой знаходзіцца ў Кіева-Пячэрскай лаўры?
а) Радзіслава; в) Юліянія;
б) Еўдакія; г) Прадслава.
  - Заснавальнік першай друкарні ва Усходняй Еўропе?
а) Сымон Будны;
б) Францыск Скарына;

- в) Клім Смаляціч;
г) Кірыла Тураўскі.
- 6.** Беларуская святая, мошчы якой зберагаюцца ў Мінскім Свята-Духавым кафедральным саборы:
а) Еўфрасіння; в) Ганна;
б) Юліянія; г) Сафія.
- 7.** Народны герой Чылі, у Сант'яга яму пастаўлены помнік з надпісам "Вялікаму асветніку":
а) Зыгмунт Мінейка;
б) Ігнат Дамейка;
в) Яўхім Карскі;
г) Аляксандр Булатовіч.
- 8.** Яго іменем названа сістэма горных хрыбтоў у Сібіры, Забайкалі:
а) Аляксандр Маліноўскі;
б) Якуб Наркевіч-Ёдка;
в) Ілья Прыгожын;
г) Іван Чэрскі.
- 9.** Беларус, прэзідэнт Гавайскіх астравоў:
а) Аляксандр Чыжэўскі;
б) Леў Арцімовіч;
в) Мікалай Судзілоўскі;
г) Казімір Семяновіч.
- 10.** Герой Грамадзянскай вайны ў Амерыцы, кіраўнік паўстання 1794 г. у Рэчы Паспалітай, помнікі яму пастаўлены ў Кракаве, Лодзі, Вашынгтоне, Чыкага, Мілуокі, Кліўлендзе, швейцарскім Салюры, яго іменем названы гара ў Аўстраліі, адна з акруг штата Індыяна, горад у штаце Місісіпі, астравы на Алясцы:
а) Якуб Ясінскі;
б) Кастусь Каліноўскі;
в) Тадэвуш Касцюшка;
г) Дзяніс Давыдаў.
- 11.** Ён вучыў дзяцей расійскага цара Аляксея Міхайлавіча, стаў першым у Расіі прафесійным пісьменнікам, па яго творах Міхайла Ламаносаў вучыўся вершаскладанню:
а) Леў Сапега; в) Лаўрэнцій Зізаній;
б) Сімяон Полацкі; г) Васіль Цяпінскі.
- 12.** Першы беларускі нацыянальны паэт, пачынальнік беларускай прозы, аўтар вострасацыяльных вершаў:
а) Максім Гарэцкі;
б) Янка Лучына;
в) Францішак Багушэвіч;
г) Алесь Гарун.
- 13.** Аўтар кнігі "Другое чытанне для дзяцей беларусаў" (1909 г., выдавецтва "Загляне сонца і ў наша аконца"):
а) Якуб Колас; в) Максім Багдановіч;
б) Янка Купала; г) Цётка.
- 14.** Пісьменнік, пачынальнік беларускага тэатра:
а) Якуб Колас;
б) Міхась Чарот;
в) Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч;
г) Янка Купала.
- 15.** Кінарэжысёр, пачынальнік гукавога кіно на Беларусі (фільм "Першы ўзвод"):
а) Юрый Цвяткоў;
б) Сяргей Ісакаў;
в) Уладзімір Корш-Саблін;
г) Міхаіл Тумеля.
- 16.** Кінарэжысёр, сцэнарыст, заснавальнік беларускай кінематаграфіі, разам з Анатолем Вольным напісаў сцэнарыі першага беларускага мастацкага фільма "Лясная быль" па аповесці "Грышка-свінапас" Міхася Чарота:
а) Віктар Тураў; в) Алег Белавусаў;
б) Ігар Дабралубаў; г) Юрый Тарыч.
- 17.** Якую ролю ў спектаклі выконвалі актрысы Беларускага дзяржаўнага тэатра імя Янкі Купалы Раіса Кашэльнікава, Бірута Дакальская, Ала Доўгая, Зоя Белавосцік?
а) Ганна; в) Зося;
б) Сялянка; г) Паўлінка.
- 18.** Актрыса Купалаўскага тэатра, сыграла галоўную ролю ў гістарычным фільме "Анастасія Слуцкая" рэжысёра Юрыя Ялхова:
а) Святлана Кажамякіна;
б) Вольга Курэйчык;
в) Святлана Зелянкоўская;
г) Кацярына Яворская.
- 19.** Авіяканструктар, доктар тэхнічных навук, адзін з заснавальнікаў савецкай рэактыўнай і звышгукавой авіяцыі:
а) Сямён Лавачкін; в) Андрэй Тупалеў;
б) Павел Сухі; г) Аляксандр Якаўлеў.
- 20.** Першы беларускі касманаўт, вучоны ў галіне тэхнічных навук, двойчы Герой Савецкага Саюза, здзейсніў тры палёты ў складзе экіпажа касмічных караблёў і арбітальных комплексаў, правёў у космасе 78,76 сутак:
а) Герман Цітоў;
б) Уладзімір Кавалёнак;
в) Пётр Клімук;
г) Алег Навіцкі.
- 21.** Аўтары праекта Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі і іншых знакамітых збудаванняў, двойчы лаўрэаты Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь:
а) Віктар Крамарэнка;
б) Міхаіл Вінаградаў;
в) Рыгор Сысоеў;
г) Юрый Градаў.
- 22.** Аўтары бронзавай фігуры беларускага першадрукара Францыска Скарыны, уладкаванай перад фасадам будынка Нацыянальнай бібліятэкі:
а) Леанід Левін;
б) Яраслаў Ліневіч;
в) Аляксандр Дранец;
г) Віктар Крамарэнка.
- 23.** Беларускі паэт, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі імя Янкі Купалы, аўтар паэмы "Чорная быль":
а) Янка Сіпакоў;

- б) Сяргей Законнікаў;
- в) Мікола Мятліцкі;
- г) Віктар Ярац.

24. Адзіны ў свеце лётчык, які ў час Вялікай Айчыннай вайны на Курскай дузе ў адным паветраным баі збіў 9 варажых самалётаў:

- а) Аляксандр Гаравец;
- б) Міхаіл Аўдзееў;
- в) Барыс Коўзан;
- г) Яўген Стэльмах.

25. У гады вайны ён адным з першых арганізаваў партызанскі атрад, а потым першую Беларускую партызанскую брыгаду. У 1942 г. фашысты ўзялі ў заложнікі і расстралялі яго 4 дзяцей:

- а) Уладзімір Царук;
- б) Канстанцін Заслонаў;
- в) Васіль Казлоў;
- г) Мінай Шмыроў.

26. Першы народны артыст БССР:

- а) Аляксандр Ільінскі;
- б) Уладзіслаў Галубок;
- в) Дзмітрый Арлоў;
- г) Леанід Рахленка.

27. Кінарэжысёр, народны артыст Беларусі, асноўная тэма творчасці – Вялікая Айчынная вайна (па творах беларускіх пісьменнікаў І. Шамякіна, В. Быкава і інш.):

- а) Міхаіл Пташук; в) Юрый Азаронак;
- б) Пятро Васілеўскі; г) Юрый Цвяткоў.

28. Заслужаны артыст БССР, народны артыст Беларусі, нарадзіўся ва Украіне, музычную творчую дзейнасць пачаў у Азербайджане:

- а) Яраслаў Еўдакімаў;
- б) Аляксандр Саладуха;
- в) Аляксандр Ціхановіч;
- г) Анатоль Ярмоленка.

29. Паэтэса, у 1981 г. удзельнічала ў працы XXXVI сесіі Генеральнай асамблеі ААН:

- а) Ніна Мацяш;
- б) Валянціна Коўтун;
- в) Яўгенія Янішчыц;
- г) Таіса Бондар.

30. Народны мастак Беларусі (1972), народны мастак СССР (1983), правадзейны член Акадэміі мастацтваў Расіі, акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР (1973), Герой Беларусі (2006):

- а) Іван Міско;
- б) Анатоль Анікейчык;
- в) Міхаіл Савіцкі;
- г) Леанід Шчамялёў.

31. Беларускі гімнаст, чэмпіён XXV Алімпійскіх гульняў (1992, Іспанія), бронзавы прызёр XXVI Алімпійскіх гульняў (1996, ЗША), 14-кратны чэмпіён свету, 10-кратны чэмпіён Еўропы, пераможца Гульняў добрай волі (1990, ЗША):

- а) Дзмітрый Баркалаў;

- б) Віталь Шчэрба;
- в) Пятро Івашка;
- г) Сяргей Прыходзька.

32. Жыхар Беларусі, знакаміты савецкі барэц вольнага стылю, трохкратны алімпійскі чэмпіён, шматразовы чэмпіён свету, Еўропы і СССР, найлепшы барэц вольнага стылю XX ст., уведзены ў Залу спартыўнай славы барацьбы:

- а) Арцём Філіпчык;
- б) Дзмітрый Камінскі;
- в) Аляксандр Мядзведзь;
- г) Уладзіслаў Вярбіцкі.

33. “Буквар” гэтага аўтара зведаў 23 перавыданні:

- а) Надзея Сіўко; в) Анатоль Клышка;
- б) Цётка; г) Сцяпан Некрашэвіч.

34. Беларускі савецкі афтальмолаг, ураджэнка Барысаўскага раёна, член-карэспандэнт АН БССР, доктар медыцынскіх навук, прафесар, упершыню ў СССР (1961) выкарыстала метады крыяхірургіі пры лячэнні захворванняў вачэй:

- а) Таццяна Бірыч; в) Людміла Яхніцкая;
- б) Марыя Залатарова; г) Клара Чвялёва.

35. Назавіце твор, перакладзены з італьянскай мовы на беларускую пісьменнікам Уладзімірам Скарынкам:

- а) “Боская камедыя” Дантэ Аліг’еры;
- б) “Дэкамерон” Джавані Бакача;
- в) “Сям’я Малаволья” Джавані Верга;
- г) “Спартак” Рафаэла Джаваньелі.

36. Экс-першая ракетка свету ў мужчынскім парным разрадзе, дзесяціразовы пераможца турніраў Вялікага шлема ў парным мужчынскім і змяшаным разрадах. Алімпійскі чэмпіён летніх Алімпійскіх гульняў (Лондан, 2012 г.) у змяшаным парным разрадзе разам з Вікторыяй Азаранкай:

- а) Сяргей Мартынаў;
- б) Максім Мірны;
- в) Ігар Макараў;
- г) Аляксей Грышын.

37. Беларуская біятланістка, трохразовая алімпійская чэмпіёнка 2014 г. і двухразовая чэмпіёнка свету, Герой Беларусі:

- а) Надзея Скардзіна;
- б) Дар’я Домрачава;
- в) Надзея Пісарава;
- г) Настасся Дубарэзава.

ДАВЕДКІ

1. в; 2. а; 3. б; 4. в; 5. б; 6. г; 7. б; 8. г; 9. в; 10. в; 11. б; 12. в; 13. а; 14. в; 15. в; 16. г; 17. г; 18. в; 19. б; 20. в; 21. а, б; 22. в, г; 23. б; 24. а; 25. г; 26. б; 27. а; 28. г; 29. в; 30. в; 31. б; 32. в; 33. в; 34. а; 35. а; 36. б; 37. б.

Ларыса ПШАНІЧНАЯ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі.

РОЗНАЎЗРОЎНЕВЫЯ ЗАДАННІ ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

СЛУЖБОВЫЯ ЧАСЦІНЫ МОВЫ

ПЕРШЫ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце прыназоўнікі:

- 1) пры;
- 2) з-за;
- 3) або;
- 4) ні;
- 5) каля.

A2. Адзначце злучнікі:

- 1) без;
- 2) каб;
- 3) і;
- 4) аднак;
- 5) бы.

A3. Адзначце часціцы:

- 1) няхай;
- 2) бо;
- 3) у;
- 4) б;
- 5) вось.

A4. Адзначце злучальныя злучнікі:

- 1) таму што;
- 2) або... або;
- 3) і... і;
- 4) паколькі;
- 5) нібы.

A5. Адзначце падпарадкавальныя злучнікі:

- 1) пакуль;
- 2) ды і;
- 3) ці то... ці то;
- 4) для таго каб;
- 5) тым часам як.

A6. Адзначце спалучэнні з правільна напісанымі прыназоўнікамі:

- 1) негледзячы на дождж;
- 2) з-за дома;
- 3) са школы;
- 4) у ўніверсітэце;
- 5) са мною.

Частка В

B1. Запішыце склон, з якім ужываецца прыназоўнік у сказе.

Цікава глядзець на зорнае неба.

B2. Запішыце склон, з якім ужываецца прыназоўнік у сказе.

Сонечнае святло разлівалася па лугах.

B3. Запішыце склон, з якім ужываецца прыназоўнік у сказе.

У настаўніка былі цікавыя і запамінальныя ўрокі.

ДРУГІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце састаўныя прыназоўнікі:

- 1) замест;
- 2) па-над;
- 3) у залежнасці ад;
- 4) поруч з;
- 5) у галіне.

A2. Адзначце парныя злучнікі:

- 1) як... так і;
- 2) чым... тым;
- 3) ні... ні;
- 4) калі... то;
- 5) то... то.

A3. Адзначце эмацыянальна-экспрэсіўныя часціцы:

- 1) менавіта;
- 2) што за;
- 3) ажно;
- 4) толькі;
- 5) нават.

A4. Адзначце склоны, з якімі ўжываецца прыназоўнік *на*:

- 1) родны склон;
- 2) давальны склон;
- 3) творны склон;
- 4) вінавальны склон;
- 5) месны склон.

A5. Адзначце сказы, у якіх вылучаныя словы – прыназоўнікі:

- 1) *Побач* стаяў дом.
- 2) *Абапал* дарогі – лес.
- 3) *Уоперак* ракі лягла дарога.
- 4) *Вакол* школы раслі кветкі.
- 5) *Пасля* пачулася песня.

A6. Адзначце моўныя адзінкі з правільна напісанымі часціцамі:

- 1) даволі-такі;
- 2) абы-з чым;
- 3) ён усё ж такі вярнуўся;
- 4) пісалі-ж;
- 5) хіба што.

Частка В

B1. Запішыце, як (разам / асобна) неабходна ўжываць *не*.

(Не) засеянае жытам поле.

B2. Запішыце, як (разам / асобна) неабходна ўжываць *не*.

Напісана (не) па-англійску.

B3. Запішыце, як (разам / асобна) неабходна ўжываць *не*.

(Не) давыканаць.

ТРЭЦІ ЎЗРОВЕНЬ

Частка А

A1. Адзначце невытворныя прыназоўнікі:

- 1) вакол;
- 2) з-пад;
- 3) акрамя;
- 4) у адпаведнасці з;
- 5) на.

A2. Адзначце адыменныя прыназоўнікі:

- 1) на працягу;
- 2) пасля;
- 3) у сувязі з;
- 4) нягледзячы на;
- 5) з мэтай.

A3. Адзначце вытворныя злучнікі:

- 1) ды;
- 2) што;
- 3) хоць;
- 4) а;
- 5) калі.

A4. Адзначце словаўтваральныя часціцы:

- 1) бы;
- 2) не;
- 3) хай;
- 4) давай;
- 5) ні.

A5. Адзначце словазлучэнні з правільна ўжытымі прыназоўнікамі:

- 1) не выканаць праз ляноту;
- 2) створаны па ўзоры;
- 3) дзівіцца з надвор'я;
- 4) ісці па ваду;
- 5) выбраць па сваім гусце.

A6. Адзначце сказы з правільна ўжытымі часціцамі *-не /-ні*:

- 1) Дзе Антось не вандраваў!
- 2) У двары не гуку.

- 3) Куды ні пойдзеш, усюды вясна.
- 4) Маці не магла не парадавацца.
- 5) У Алесінай душы няма ні кроплі сумнення.

Частка В

B1. Запішыце, якой службовай часцінай мовы паводле паходжання з'яўляецца *-кольвек / -кольвечы / -колечы*.

B2. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі словамі і іх часцінамоўнай прыналежнасцю.

А. <i>Гэта</i> падзея запомнілася надоўга	1. Адносны займеннік
Б. Залаты запас жыцця – <i>гэта</i> тваё маленства	2. Указальны займеннік
В. Радзіма, <i>што</i> праклала шлях да міру, перада мной	3. Узмацняльная часціца
Г. Тады хлопцу здавалася, <i>што</i> ўсё пацячэ гладка	4. Указальная часціца
Д. Гуртам і ў бядзе лягчэй	5. Падпарадкавальны злучнік

B3. Запішыце, якой часцінай мовы з'яўляецца вылучанае слова.

Бабуля *сабе* ідзе моўчкі, уважліва назіраючы за птушанятамі.

ДАВЕДКІ

Першы ўзровень. Частка А: A1. 1, 2, 5; A2. 2, 3, 4; A3. 1, 4, 5; A4. 2, 3; A5. 1, 4, 5; A6. 2, 3, 5. **Частка В:** B1. *вінавальны*; B2. *месны*; B3. *родны*.

Другі ўзровень. Частка А: A1. 3, 4, 5; A2. 1, 2, 4; A3. 2, 3, 5; A4. 4, 5; A5. 2, 3, 4; A6. 1, 3, 5. **Частка В:** B1. *асобна*; B2. *асобна*; B3. *разам*.

Трэці ўзровень. Частка А: A1. 2, 5; A2. 1, 3, 5; A3. 2, 3, 5; A4. 2, 5; A5. 1, 3, 4; A6. 1, 3, 4, 5. **Частка В:** B1. *часціца*; B2. A2B4B1Г5Д3; B3. *часціца*.

Таццяна СТАРАСЦЕНКА,
кандыдат філалагічных навук.

З вопыту работы

“НАМ КНИГА – ВЕЧНАЕ СВЯТЛО...”

УРОК БЕЛАРУСКОЙ ЛІТАРАТУРЫ (VI КЛАС)

Мэты: стварыць умовы для паўтарэння матэрыялу, вывучанага на працягу навучальнага года: узгадаць аўтараў і змест вывучаных твораў, асноўныя літаратурныя тэрміны і паняцці; развіваць уменне працаваць у камандзе, выходзіць цікакасць да літаратуры.

Тып урока: падагульненне вывучанага матэрыялу.

Форма правядзення: урок-спаборніцтва.

Абсталяванне: мультымедыяная прэзентацыя; рознакаляровыя карткі з выявай Нацыя-

нальнай бібліятэкі; карткі з заданнямі; карткі ўліку вынікаў гульні.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйна-матывацыйны этап.

• *Уступнае слова настаўніка.*

Настаўнік. Добры дзень! Вось і перагорнута апошняя старонка нашага падручніка. На працягу навучальнага года мы пазнаёміліся з выдатнымі творамі беларускіх аўтараў. Разам з героямі вучыліся сябраваць, перажывалі іх

поспехі і няўдачы. Прышоў час падвесці вынікі нашай працы. Прапаную вам успомніць тое, над чым мы працавалі ў шостым класе. А наш урок мы правядзём у форме спаборніцтва.

Прапаную вам падзяліцца на дзве каманды. (*Перад пачаткам урока кожны вучань атрымаў каляровы аркушык паперы з выявай Нацыянальнай бібліятэкі.*) Займіце месцы за партамі ў адпаведнасці з колерам.

Кожная каманда атрымлівае карту ўліку вынікаў гульні (*гл. дадатак*), у якой вы будзеце адзначаць колькасць балаў, атрыманых у конкурсах. Пераможцам стане каманда, якая па выніках усіх конкурсаў набярэ найбольшую колькасць балаў.

II. Этап правядзення спаборніцтва.

Конкурс 1. “Шчаслівы выпадак”

Кожная каманда павінна адказаць на 10 пытанняў. За кожны правільны адказ камандзе налічваецца 1 бал.

Правільныя адказы пазначаюцца ў картцы ўліку вынікаў гульні.

Пытанні для першай каманды.

1. Назавіце аўтара апавядання “Лебядзіны скіт”. (*Уладзімір Караткевіч.*)

2. Якія чатыры цыклы, звязаныя з парамі года, вылучаюць у каляндарна-абрадавай паэзіі? (*Зімовы, вясновы, летні, восеньскі.*)

3. Пра што апавядаецца ў Старым Запавеце? (*Пра тое, як Бог стварыў Сусвет і самога чалавека.*)

4. Героямі якога твора з’яўляюцца Лёня Саўчанка і Грышка Міхневіч? (*Героямі апавядання Алены Васілевіч “Сябры”.*)

5. Вобраз якой ракі раскрываецца ў вершы Аляксея Пысіна? (*Ракі Проня.*)

6. Назавіце аўтара апавядання “Багіра”. (*Янка Маўр.*)

7. Як называюць пісьменніка, які піша творы пра жывёл? (*Анімаліст.*)

8. Славуты беларускі байкапісец, 120-годдзе якога мы адзначылі ў гэтым годзе. (*Кандрат Крапіва.*)

9. Як называецца мастацкае азначэнне, якое вобразна характарызуе з’яву, прадмет, чалавека? (*Эпітэт.*)

10. На якую планету трапілі доктар Савіч і астранаўты з твора “Гальштучнік” Раісы Баравіковай? (*На зялёную.*)

Пытанні для другой каманды.

1. Назавіце аўтара верша “Продкі”. (*Алесь Письмянкоў.*)

2. Якія песні адносяцца да веснавога цыкла каляндарна-абрадавай паэзіі? (*Вяснянкі, валачобныя, карагодныя песні.*)

3. Як называецца беларускі вандроўны тэатр лялек, вядомы з XVI стагоддзя? (*Батлейка.*)

4. Хто з беларусаў першы надрукаваў “Біблію” ў перакладзе на беларускую мову? (*Францыск Скарына.*)

5. Назавіце імя дзяўчынкі, галоўнай гераіні апавядання “Алені” Івана Пташнікава. (*Ірка.*)

6. Хто аўтар гэтых вершаваных радкоў: “Ляжыць ён, як віцязь, / У стоптаным жыце...”? (*Мікола Сурначоў.*)

7. Што такое *сармацкае кадзіла*? (*Лекавая расліна.*)

8. Як называецца перанясенне ўласцівасцей адной з’явы на другую, чым-небудзь падобную на яе? (*Метафара.*)

9. У якой краіне ўзнік жанр байкі? (*У Старажытнай Грэцыі.*)

10. Хто аўтар кнігі фантастычных апавяданняў “Казкі астранаўта”? (*Раіса Баравікова.*)

Настаўнік. Малайцы, справіліся з заданнем. Агульную колькасць набраных балаў пазначце ў картцы ўліку вынікаў гульні.

Конкурс 2. “Знаёмыя незнаёмыя”

Удзельнікі атрымліваюць апісанне (на картцы) дзвюх міфічных істот, у якіх верылі продкі, і аднаго бога. Задача – адгадаць, пра каго ідзе гаворка. На выкананне задання адводзіцца 2 хвіліны, за кожны правільны адказ – 1 бал.

Картка для першай каманды.

1. Вялізны барадаты стары з белым, як бярос-та, тварам, лічыўся гаспадаром лесу. Вушы ў яго былі большыя за галаву, вочы свяціліся нават удзень. Ён часам спрыяў людзям: выводзіў тых, хто заблукаў, камусьці паказваў грыбныя і ягадныя мясціны. (*Лясун, або Лесавік.*)

2. Гэта істота лічылася поўнаўладным гаспадаром чалавечага жылга. Яго ўяўлялі сі-венькім дзядком у белай кашулі з доўгімі валасамі і доўгай сівой барадой. Ён ахоўваў дом, клапаціўся пра хатнюю гаспадарку. Людзі стараліся задобрыць яго, бо калі ён раззлуецца, то б’е посуд, перастаўляе рэчы. (*Дамавік, або Хатнік.*)

3. Бог урадлівасці і кахання. Нашы продкі ўяўлялі яго прыгожым маладым вершнікам на белым кані, у белай вопратцы, у вянку з веснавых раслін, з зялёнымі раслінкамі ў руцэ. (*Ярыла.*)

Картка для другой каманды.

1. Гэтага духа ўяўлялі ў выглядзе старога з доўгай барадой, гладкай, бліскучай скурай. Усё цела яго было пакрытае ці то валасамі, ці то водарасцямі, паміж пальцаў меліся перапонкі. На сушы ён знікаў, ад яго цела заставаўся толькі шматок ціны ці водарасцей. Калі ж гэты шматок кідалі ў ваду, то істота зноў ажывала і на-

заўсёды заставалася ўдзячнай выратавальніку. (Вадзянік.)

2. Гэтая істота – чалавек, ператвораны ў ляснога драпежніка. Нехта з людзей становіўся драпежнікам па ўласным жаданні, хтосьці прымаў яго аблічча ў выніку помсты чарадзеяў. Першых істот людзі баяліся, бо яны нападзілі пераважна на дзяцей і высмоктвалі з іх кроў. (Ваўкалак.)

3. Бог дабрабыту і мудрасці, апякун жывёл. Продкі лічылі, што ён – гэта Месяц на небе, а зорны россып – ягоны статак. Спускаючыся з неба, нібыта набываў аблічча быка, часам чалавека-асілка з вялізнымі бычынымі рагамі. (Вялес.)

Праверка выканання задання ажыццяўляецца па адказах, змешчаных на слайдзе.

Настаўнік. У раздзеле “Покліч мінулых стагоддзяў” мы пазнаёміліся з творамі, прысвечанымі асобам, якія зрабілі вялікі ўклад у станаўленне беларускай народнасці і яе культуры. Узгадаем герояў гэтых твораў.

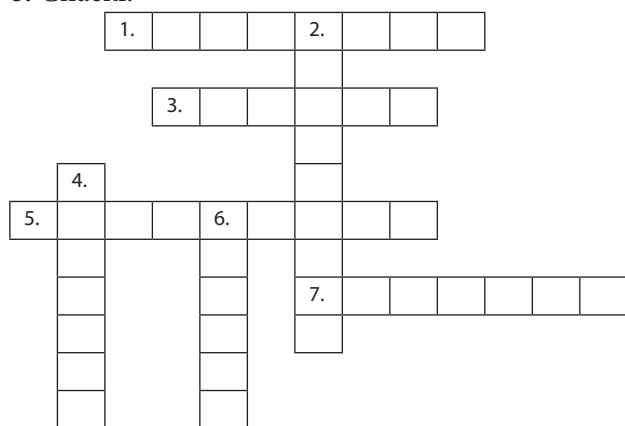
Конкурс 3. “Крыжаванка”

За кожны правільны адказ камандзе налічваецца 1 бал, плюс 1 бал атрымае каманда, якая хутчэй справіцца з заданнем.

Па гарызанталі: 1. Першы полацкі князь. 3. Назва ракі, на якой быў пабудаваны горад Полацк. 5. Першае імя Еўфрасінні Полацкай. 7. Сын Рагнеды.

Па вертыкалі: 2. Манаскае імя Рагнеды. 4. Шматлікае славянскае племя. 6. Назва манастыра, наяцельніцай якога была Еўфрасіння Полацкая.

Па вертыкалі. 2. Анастасія. 4. Крывічы. 6. Спаскі.

Адказы. Па гарызанталі: 1. Рагвалод. 3. Палата. 5. Прадслава. 7. Ізяслаў.

Праверка выканання задання ажыццяўляецца па адказах, змешчаных на слайдзе.

Конкурс 4. “Шыфроўка”

Кожная каманда атрымлівае картку з наборам слоў, якія трэба размясціць у такім парадку, каб

атрымалася азначэнне літаратурнага тэрміна. За правільны адказ – 2 балы.

Картка 1. Часцей, і, байка, сатырычнага, з, павучальнай, зместу, невялікі, твор, канцоўкай, сюжэтам, вершаваны, алегарычным.

Картка 2. Падзеі, ці, фантастыка, гэта, абмяляваныя, ў, немагчымыя, але, вобразы, мастацкіх, абставіны, творах, жыцці.

Праверка выканання задання ажыццяўляецца па адказах, змешчаных на слайдзе.

Конкурс 5. “Знайдзі пару”

Суаднесці аўтара і назву твора. За кожны правільны адказ – 1 бал.

А. Вячаслаў Адамчык	1. “Першы іней”
Б. Алесь Жук	2. “Падаюць сняжынкі”
В. Якуб Колас	3. “Жураўлі на Палессе ляцяць”
Г. Кузьма Чорны	4. “Вужыная карона”
Д. Алесь Ставер	5. “Конь і сабака”
Е. Ян Баршчэўскі	6. “Насцечка”
Ё. Паўлюк Трус	7. “Салодкія яблыкі”
Ж. Іван Мележ	8. “Стары бабёр”

Адказ: А7Б8В5Г6Д3Е4Ё2Ж1.

III. Этап падвядзення вынікаў гульні.

Каманды падлічваюць колькасць набраных балаў.

Настаўнік. Вось і падышоў да завяршэння наш урок. Падведзены вынікі гульні. Віншуем пераможцаў. Спадзяюся, што і ў летні перыяд вы працягнеце знаёмства з творамі беларускіх пісьменнікаў.

IV. Рэфлексія.

• **“Кніга водгукаў і пажаданняў”.**

Кожнай камандзе на аркушы паперы прапануецца напісаць пажаданні і ўражанні ад урока і размясціць іх у “Кнізе водгукаў і пажаданняў”, змешчанай на дошцы.

• **Літаратурны флэшмоб.**

Некалькі вучняў чытаюць на памяць верш “Жураўлі на Палессе ляцяць” А. Ставера.

Настаўнік прапануе вучням спіс твораў, якія рэкамендаваны для дадатковага чытання ў VII класе.

Дадатак. Карта ўліку вынікаў гульні.

Конкурс	Максімальная колькасць балаў	Колькасць набраных балаў
“Шчаслівы выпадок”	10 балаў	
“Знаёмыя незнаёмы”	3 балы	
“Крыжаванка”	8 балаў	
“Шыфроўка”	2 балы	
“Знайдзі пару”	8 балаў	
Усяго:	31 бал	

Ала КАЗЕКА,

намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце сярэдняй школы № 10 г. Слоніма

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КОМПЛЕКСНАЯ РАБОТА ПА БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ І ЛІТАРАТУРЫ ТРЭЦІ (АБЛАСНЫ) ЭТАП XXXII РЭСПУБЛІКАНСКАЙ АЛІМПІЯДЫ. 2015/16 НАВУЧАЛЬНЫ ГОД

Х КЛАС

Заданне 1. Запішыце беларускія адпаведнікі прыведзеных слоў, размяркоўваючы іх па групам у адпаведнасці з месцам націску.

Максімальная колькасць балаў – 5 (0,5 бала – за кожны правільны адказ).

Кремень, жалюзи, одиннадцать, старенький, усы, мизинец, каменный, поровну, искра, бородавка.

Словы з першым націскным складам	Словы з другім націскным складам	Словы з трэцім націскным складам

Заданне 2. Да прыведзеных фразеалагізмаў падбярыце дзеясловы-суправаджальнікі, з якімі гэтыя фразеалагізмы ўжываюцца ў маўленні.

Упішыце фразеалагізмы разам з дзеясловамі-суправаджальнікамі ў табліцу ў адпаведнасці з прыведзенымі значэннямі.

Узор: куды вочы глядзяць – *ісці* куды вочы глядзяць.

Максімальная колькасць балаў – 5 (0,5 бала – за кожнае правільна падабранае слова-суправаджальнік, 0,5 бала – за кожнае правільна вызначанае значэнне фразеалагізма).

Фразеалагізмы: як на гарачым вуголлі, з агню ды ў полімя, як чорны вол, з бору па сасонцы, як рэпу грызці.

Значэнне фразеалагізма	Фразеалагізм + дзеяслоў-суправаджальнік
'у стане крайняга хвалявання, неспакою, трывогі і пад'	
'бойка, гладка, без запінкі'	
'з адной непрыемнасці ў другую'	
'з крайнім напружаннем сіл'	
'зусім выпадкова, адкуль папала, без разбору (пра выпадковы падбор людзей, прадметаў)'	

Заданне 3. Раствлумачце лексічнае значэнне вылучаных у сказах слоў.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал – за кожнае правільна вызначанае значэнне слова).

Сказ	Лексічнае значэнне слова
Параіўшыся міжсобку, яны зрабілі так... (М. Гарэцкі)	Міжсобку –
Янка заўсёды быў праўдамоўны, шчыры ў выказванні сваіх думак (П. Мядзёлка)	Праўдамоўны –
Умасціўшыся за столікам, Гіцаль дастаў з кішэні даволі пакамечаныя краслюнкі і, расцяліўшы іх, пачаў уважліва вывучаць (А. Мінкін)	Краслюнак –
Дзесьці тут, у захмызелым вішняку, схавана бочка духмянага мёду (В. Гардзеі)	Захмызелы –
Для свята патрабавалася гэтак няшмат: "так", "трэба" або проста маўклівая згода зверхнікаў (П. Васючэнка)	Зверхнік –

Заданне 4. Запішыце аднаслоўныя беларускія адпаведнікі да прыкладаў на рускай мове. Вызначце, як яны ўтварыліся.

Максімальная колькасць балаў – 6 (0,5 бала за кожны правільна падабраны беларускі адпаведнік, 0,5 бала за кожную правільна вызначаную ўтваральную аснову і 0,5 бала за кожны правільна вызначаны спосаб утварэння).

Прыклад на рускай мове	Беларускамоўны адпаведнік	Утваральная аснова	Спосаб словаўтварэння
Узор: картофельная ботва	бульбоўнік	бульб(а) + оўнік (□)	суфіксальны
блин из гречневой муки			
стать белым, как полотно			
в середине дня			
шинкованная капуста			

Заданне 5. Запішыце складаныя назоўнікі ў форме М. скл. адз. л.

Максімальная колькасць балаў – 5 (1 бал за кожнае правільна напісанае слова).

Складаны назоўнік	Форма меснага склону адзіночнага ліку
грам-малекула	
жанчына-ўрач	
ідэя-фікс	
зорка-гігант	
інжынер-эканаміст	

Заданне 6. Вызначце, якія з вылучаных дзеяслоўных форм утвораны з адхіленнямі ад граматычнай нормы. Запішыце правільны варыянт.

Максімальная колькасць балаў – 4 (1 бал за кожную правільна запісаную форму).

1. Пойдзем, хлопча, маім шляхам: будзе нам латвей удвух; ты не будзеш жыць пад страхам, што злы голад *выне* [_____] дух (Я. Колас). 2. У кухні шумеў прымус, *сквірчэла* [_____] другая скаварада дранікаў (І. Шамякін). 3. – Ты ж так гаворыш, што часта і не зразумееш, ці ты раіш, ці *загадуеш* [_____]! (І. Мележ). 4. Палюховіч з'явіўся ў афіцыне поўны фанабэры. У нашмараваных ботах, пры шаблі, з вусамі, якія ваяўніча *тырчэлі* [_____] у бакі (А. Наварыч). 5. Падумаць было аб чым. Маці *дасягла* [_____] мэты. Зараз нельга яму жыць у хаце. Ён заедзе, каб узяць каня, пулгакі і грошай, і папрамуе ў Крычаў (У. Караткевіч).

Заданне 7. Уважліва прачытайце. Адкажыце на пытанні.

Максімальная колькасць балаў – 5.

* * *

- (1) Блякла-сіняе неба і чырвань галін.
- (2) Уздыхае ветрык. Спадае ліст.
- (3) Асцярожна сонца з голых асін
Выпаўзае на ціхі сінічы свіст.
- (4) Ледзь хістаюцца ў небе галіны бяроз.
- (5) Лёг спакой на іржышчы. (6) Гумённы дым.
- (7) Ярам рушыць павольна з дрывамі воз,
І сарока няспынна стракоча над ім.
- (8) У разведку за возам ляціць яна,
Трэба край адшукаць, дзе пякуць бліны,
Дзе кайстра, дзе ў ёўні жыве цеплыня,
Дзе заснула сытасць да новай вясны.

У. Караткевіч.

1) Вызначце і запішыце від тэкставай сувязі паміж сказамі 1 – 7. Адказ абгрунтуйце.

2) Пры дапамозе якіх моўных сродкаў звязаны сказы 7 і 8? _____.

3) Запішыце лексічнае значэнне *вылучанага* ў вершы слова. _____.

4) Ці адпавядае коска пасля першай часткі 8-га сказа характару яе адносін з наступнай і чаму? Адказ абгрунтуйце. _____.

Заданне 8. Устанавіце адпаведнасць паміж вершаванымі радкамі і іх тэарэтычнымі характарыстыкамі. Адказ запішыце як спалучэнне літар і лічбаў (напрыклад, А2; Б1; В3; Г4; Д5).

Максімальная колькасць балаў – 5.

Вершаваныя радкі	Характарыстыкі
А. Хоць і мінула столькі год І цень вялікі сам я маю, Ды ўсё ж і сёння ўспамінаю, Нібыта казку, сонца ўсход. Я. Сіпакоў	1. Верш напісаны 3-стопным дактылем, мае перакрыжаваную рыфмоўку, спалучаюцца мужчынскія і жаночыя рыфмы
Б. Я буду маліцца і сэрцам, і думамі, Распетаю буду маліцца душой, Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі Ўжо больш не шалелі над роднай зямлёй. Я. Купала	2. Верш напісаны 4-стопным ямбам, мае кальцавую рыфмоўку, спалучаюцца мужчынскія і жаночыя рыфмы
В. Сняцца аглушыя рыбы, Стогны у далях марскіх, Сняцца узнятыя дыбам Хвалі ад выбухаў іх. М. Танк	3. Верш напісаны 3-стопным анапестам, мае перакрыжаваную рыфмоўку, спалучаюцца мужчынскія і жаночыя рыфмы
Г. Заспявай жа ты песню такую, Каб маланкай жажала яна І паліла нядолю людскую, Каб гримела, як гнеў перуна. Я. Колас	4. Верш напісаны 4-стопным ямбам, мае перакрыжаваную рыфмоўку, спалучаюцца мужчынскія і дактылічныя рыфмы
Д. Байцам не сняцца пантэоны, У іх маленства клопат быў, Каб рунню дыхаў дол зялёны, Каб град калоссе не пабіў. А. Пысін	5. Верш напісаны 3-стопным амфібрахіем, мае перакрыжаваную рыфмоўку, спалучаюцца мужчынскія і жаночыя рыфмы

Адказ: _____.

Заданне 9. Прачытайце цытаты з мастацкіх твораў. Вызначце і запішыце, каму (якому герою / персанажу) належаць гэтыя словы, а таксама аўтара і мастацкі твор.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Цытаты	Каму належаць гэтыя выказванні	Аўтар і назва твора
А што Зёлкін... Толькі ходзіць на мяккіх лапах ды прыслухоўваецца, хто што гаворыць. Што дырэктар з яго жонкай забаўляецца, дык ён гэтага не бачыць		
– Я саромлюся за свой народ, хан, перад гэтымі балотнымі жыхарамі. Той, хто не давярае чэсці людзей – сам не мае яе		
Скурганіў бы душу чырванцом тваім я; Гусям, княжа, не пішуць законаў: Небу справу здае сэрца, думка мая, Сонцу, зорам, арлам толькі роўна		
– Глупства, што часамі нябожчык Цыпрук гаварыў... Як гэта ён мяне не прыме? Я ж – яго матка!.. Я ж яго гадала і карміла... Ён жа – уся пацеха мая		
– Я ведаю, ёсць многа добрых людзей, людзей з усёабдымным, з чалавечым сэрцам. Такіх, як вы. Але што я магу зрабіць, калі мне ўсё жыццё будуць трызніцца тыя дзесяць хвілін, на якія я спазнілася. Калі для сэрца чалавечага няма і не будзе забыцца...		

Заданне 10. Прачытайце верш “Малітва над калыскаю” Я. Сіпакова, запоўніце табліцу.

Максімальная колькасць балаў – 5.

Слухай, сыне мой, –
Здарыўся цуд:
Ты з’явіўся на гэты свет
Па волі сапраўднага бога.
Не крыўдзі ж яго ніколі,
Любі яго,
Веруй у яго,
Маліся яму заўсёды –
Ласкавым яго рукамі,
Шчырым яго вачам,
Поўным яго грудзям,
Бо гэты бог –
Твая маці.

1. Да якой разнавіднасці лірыкі можна аднесці гэты твор?	
2. Дайце характарыстыку лірычнага героя адным словам	
3. Выпішыце цытату з верша, у якім сфармулявана яго ідэя	
4. Які пэтычны троп выкарыстаны ў вылучаным курсівам радку?	
5. Якая сінтаксічная (стылістычная) фігура выкарыстана паэтам у першым радку?	

ТЭКСТ ДЛЯ ВОДГУКУ

* * *

Ах, мілы конь, ах мілы кося,
 Прабач за даўні здзек. Даруй,
 Што запрагаў цябе ў калёсы,
 Што й сёння на табе ару.
 Так, то ж абраза і пакуты:
 Цябе, што вольніцай гуляў,
 Спачатку я, схітрыўшы, спутаў,
 Пасля – ў рот дуглі – зацугляў.
 Кажу сягоння я такое,
 Бо ты – нібы ўжо госць у нас:
 Перад табою, за табою
 Барозніць трактар твой папас.
 Што ж зноў вяртайся ў стан свой дзікі,
 Туды, дзе воля, снег, імжа...
 Не струнь вачэй на нашы крыкі,
 На нашы “кося” не зважай.
 Калі ж, заваяны па вушы,
 Ты цёпла ўспомніш пра аброць,
 Тады з ласямі да кармушак
 Па дружбе даўняй падыходзь.
 Ды хоць спіну не муліць збруя,
 Трава – што зблудзяцца чмялі, –
 Па мне ўсё роўна засумуеш,
 Бо мы ж з табою век зжылі.
 І я, спавіўшы трактар раннем,
 Цябе пабачыць захачу.
 Тваё шчымлівае іржанне
 У цішыні палёў пачуць.
 І па начлегах, без прынукі,
 Цябе пайду я сам шукаць,
 Каб гарадскім сваім унукам
 Тваё іржанне паказаць.

Я. Сіпакоў.

Даведка. *Цуглі* – два металічныя звяны, якія прымацоўваюцца да рамянёў вуздэчкі і служаць для закілвання каня. *Зацугляць* – закілзаць; узяць у моцныя рукі.

ДАВЕДКІ

Заданне 1.

Словы з першым націскным складам	Словы з другім націскным складам	Словы з трэцім націскным складам
крэмень	старэнькі	жалюзі
вусы	каменны	адзінаццаць
мезенец	пароўну	
іскра	бародаўка	

Заданне 2.

Значэнне фразеалагізма	Фразеалагізм + дзеяслоў-суправаджальнік
‘у стане крайняга хвалявання, неспакою, трывогі і пад.’	<i>сядзець (стаяць і пад.)</i> як на гарачым вуголлі
‘бойка, гладка, без запінкі’	<i>чытаць (гаварыць і пад.)</i> як рэпу грызці
‘з адной непрыемнасці ў другую’	<i>трапляць (трапіць, кідаць, кідацца)</i> з агню ды ў полімя

‘з крайнім напружаннем сіл’	<i>рабіць (працаваць, цягнуць і пад.)</i> як чорны вол
‘зусім выпадкова, адкуль папала, без разбору (пра выпадковы падбор людзей, прадметаў)’	<i>сбраць (набраць і пад.)</i> з бору па сасонцы

Заданне 3.

Лексічнае значэнне слова:*Міжсобку* – паміж сабою.*Краслюнак* – чарцёж, рысунак.*Праўдамоўны* – праўдзівы, адкрыты.*Захмызелы* – зарослы хмызняком.*Зверхнік* – той, хто займае высокую кіраўнічую пасаду*.

Заданне 4.

Прыклад на рускай мове	Беларус-камоўны адпаведнік	Утваральная аснова	Спосаб словаўтварэння
блин из гречневой муки	<i>грачанік</i>	<i>грачан(ы) + ік(□)</i>	суфіксальны
стать белым, как полотно	<i>спалатнець</i>	<i>с + палатн(о) + е (ць)</i>	прыставачна-суфіксальны
в середине дня	<i>апоўдні і апаўдні</i>	<i>а + поў-дзень(□) + і</i>	прыставачна-суфіксальны
шинкованная капуста	<i>шаткаванка</i>	<i>шаткаван(ая) капуста + к (а)</i>	суфіксальны

Заданне 5.

Складаны назоўнік	Форма меснага склону адзіночнага ліку
грам-малекула	<i>у грам-малекуле</i>
жанчына-ўрач	<i>па жанчыне-ўрачу</i>
ідэя-фікс	<i>у ідэі-фікс</i>
зорка-гігант	<i>у зорцы-гіганце</i>
інжынер-эканаміст	<i>пры інжынеру-эканамісце</i>

Каментарый. У складаных назоўніках, што пішуцца праз злучок, можа змяняцца адна ці дзве часткі. Дзве часткі слова скланяюцца, калі назоўнікі з’яўляюцца састаўнымі назвамі машын, прадметаў, устаноў, культурных мерапрыемстваў, жывёл і раслін (*ракеты-носьбіта, вагона-рэстарана, хаты-чытальні, лекцыі-каницэрта, грушы-спасайкі* і інш.), абазначаюць прафесію, пасаду, званне (*касманаўта-дублёра, жанчыны-ўрача, інжынера-эканаміста* і інш.). У састаўных назвах воінскіх званняў першая частка складанага слова не змяняецца: генерал-лейтэнанта, *інжынер-маёра* і інш. Першая частка не змяняецца і ў састаўных назоўніках, якія з’яўляюцца адзінкамі вымярэння фізічных велічынь: *кілават-гадзіна, тона-кіламетр* і інш. Як нязменны кампанент выступае першая частка складаных слоў, якая па сваім значэнні набліжаецца да прыметнікаў: *блок-карты, борт-механіка, ваку-*

* **Выкарыстаная крыніца:** Каўрус, А. А. Словаклад : слоўнік адметнай лексікі / А. А. Каўрус. – Мінск : Выд. дом “Звязда”, 2013. – 328 с.

ум-камера і г.д. Нязменнай можа быць і другая частка складанага назоўніка, калі яна пададзена кампанентамі -максімум, -мінімум, -фікс, -буф: праграмы-максімум, ідэі-фікс і г. д.

Заданне 6. 1) Пойдзем, хлопча, маім шляхам: будзе нам латвей удвух; ты не будзеш жыць пад страхам, што злы голад *вытне* [выме] дух (Я. Колас). 2) У кухні шумеў прымус, *сквірчэла* [правільная форма] другая скаварада дранікаў (І. Шамякін). 3) – Ты ж так гаворыш, што часта і не зразумееш, ці ты раіш, ці *загадуеш* [загадваеш]! (І. Мележ). 4) Палюховіч з’явіўся ў афіцыне поўны фанабэрыі. У нашмараваных ботах, пры шаблі, з вусамі, якія ваяўніча *тырчэлі* [тырчалі] у бакі (А. Наварыч). 5) Падумаць было аб чым. Маці *дасягла* [дасягнула] мэты. Зараз нельга яму жыць у хаце. Ён заедзе, каб узяць каня, пулгакі і грошай, і папрамуе ў Крычаў (У. Караткевіч).

Заданне 7. 1) Сказы 1 – 7 звязаны паміж сабой *паралельнай сувяззю*: пералічваюцца падзеі, якія “адбываюцца адначасова ці змяняюць адна адну”. Кожны са сказаў па-за кантэкстам мае самастойнае значэнне, гэта значыць “зразумелы асобна”. Сказы аб’ядноўваюцца агульным зместам верша, а моўным сродкам сувязі паміж імі выступаюць трывальна-часавыя адносіны дзеясловаў-выказнікаў і граматычнае значэнне часу першага сказа, які з’яўляецца тэматычным фонам для ўсяго вершаванага тэксту ў цэлым: *уздыхае – спадае – выпайзае – хістаюцца – (лёг) – рушыць – стракоча*. (1 бал за правільны адказ і тлумачэнне.)

2) Сказы 7 – 8 звязаны пры дапамозе лексічнага паўтору (*воз – за возам*), займеннікавай анафарычнай сувязі, ці асабовага займенніка (*сарока – яна*), трывальна-часавых форм дзеясловаў-выказнікаў (*воз рушыць – яна [сарока] – ляціць*). (1 бал за правільны адказ.)

3) *Гумённы (гуменны), прым.:* ‘які мае адносіны да *гумна* – вялікай халоднай будыніны для складвання і абмалоту зжатага збожжа’.

Пры дапамозе прыметніка *гумённы* ў спалучэнні з назоўнікам *дым* аўтар стварае яскравую метафару, якая перадае непаўторны пах збожжа, “пах” гармоніі, спакою, цеплыні, сытасці, някідкай прыгажосці. (1 бал за правільны адказ.)

4) Першая і другая часткі 8-га сказа аб’яднаны бяззлучнікавым спосабам. Характар адносінаў – акалічнасныя прычынныя: наступная частка ўказвае на прычыну таго, пра што гаворыцца ў першай частцы. Падстаноўка адпаведных злучнікаў пацвярджае гэтае меркаванне: *У разведку за возам ляціць яна, (бо) Трэба край адшукаць, дзе...* Таму гэты знак прыпынку паміж часткамі з бяззлучнікавай сувяззю можа быць заменены на нарматыўны без парушэнняў у сістэме сін-

таксічных адносінаў і сувязей паэтычнага тэксту. (1 бал за правільны адказ і тлумачэнне.)

5) Даданыя азначальныя часткі (*дзе пякуць бліны, Дзе кайстра, дзе ў ёўні жыве цеплыня, Дзе заснула сытасць да новай вясны*) звязаны з галоўнай (*Трэба край адшукаць*) **сузалежным аднародным падпарадкаваннем**: чатыры даданыя часткі аднаго віду паясняюць адно апорнае слова – *край* – у галоўнай частцы. (1 бал за правільны адказ і тлумачэнне.)

Заданне 8. А2; Б5; В1; Г3; Д4.

Заданне 9.

Цытаты	Каму належыць гэтае выказванне	Аўтар і назва твора
А што Зёлкін... Толькі ходзіць на мяккіх лапах ды прыслуховаецца, хто што гаворыць. Што дырэктар з яго жонкай забяўляецца, дык ён гэтага не бачыць	Цёця Каця	Кандрат Крапіва, “Хто смеяцца апошнім”
– Я саромлюся за свой народ, хан, перад гэтымі балотнымі жыхарамі. Той, хто не давярае чэсці людзей – сам не мае яе	Паэт Юсуфі	Уладзімір Караткевіч, “Лебядзіны скіт”
Скурганіў бы душу чырванцом тваім я; Гуслям, княжа, не пішуць законаў: Небу справу здае сэрца, думка мая, Сонцу, зорам, арлам толькі роўна	Гусяр	Янка Купала, “Курган”
– Глупства, што часамі нябожчык Цыпрук гаварыў... Як гэта ён мяне не прыме? Я ж – яго матка!.. Я ж яго гадавала і карміла... Ён жа – уся пацежа мая	Старая Тэля	Змітрок Бядуля, “На Каляды к сыну”
– Я ведаю, ёсць многа добрых людзей, людзей з усёабдымным, з чалавечым сэрцам. Такіх, як вы. Але што я магу зрабіць, калі мне усё жыццё будуць трызніцца тыя дзесяць хвілін, на якія я спазнілася. Калі для сэрца чалавечага няма і не будзе забыцця...	Жонка Грынкевіча	Уладзімір Караткевіч, “Паром на бурнай рацэ”

Каментарый. За кожны правільны адказ налічваецца 0,5 бала; калі правільна названы толькі твор ці толькі аўтар, то замест 0,5 бала налічваецца 0,25 бала.

Заданне 10.

1. Да якой разнавіднасці лірыкі можна аднесці гэты твор?	Філасофскай
2. Дайце характарыстыку лірычнага героя адным словам	Чалавек, які пакланяецца маці і мкнецца данесці ўсім, што маці – Бог
3. Выпішыце цытату з верша, у якім сфармулявана яго ідэя	Бог – твая маці
4. Які паэтычны троп выкарыстаны ў вылучаным курсівам радку?	Эпітэт
5. Якая сінтаксічная (стылістычная) фігура выкарыстана паэтам у першым радку?	Рытарычны зваротак

Падрыхтавалі
Вольга ЗЕЛЯНКО,
Вячаслаў КАРАТКЕВІЧ,
Вольга ПРАСКАЛОВІЧ
Аляксандр РАДЗЕВІЧ,
Святлана ЯКУБА.

КАБ ВЕДАЦЬ РОДНАЕ

Карлюкевіч, А. Краязнаўчы рэсурс у вывучэнні беларускай літаратуры / А. Карлюкевіч. – Мінск : Адукацыя і выхаванне. – 296 с.

Вывучэнне беларускай літаратуры як вучэбнага прадмета ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі нашай краіны прадугледжвае рашэнне шэрага важных задач гарманічнага развіцця асобы, сярод якіх – фарміраванне літаратурнай, культуралагічнай, камунікатыўнай, культуратворчай кампетэнцый. Выкарыстанне на вучэбных занятках і ў пазавучэбнай дзейнасці кнігі “Краязнаўчы рэсурс у вывучэнні беларускай літаратуры” А. Карлюкевіча дазволіць настаўніку ўзбагаціць вучэбныя заняткі па беларускай літаратуры разнастайным дадатковым матэрыялам, што зробіць вывучэнне мастацкіх твораў, звестак з жыцця і творчасці майстроў слова інфармацыйна насычаным, асобасна значным для вучняў, будзе спрыяць больш глыбокаму разуменню вучнямі зместавых ліній, прычынна-выніковых сувязей.

Аб’ектам літаратурна-краязнаўчага аналізу А. Карлюкевіча стала Пухавіччына. Аўтар разважае пра ролю літаратурнага краязнаўства ў вывучэнні твораў беларускай літаратуры, ён неабякава да захавання нацыянальнай культурнай спадчыны: *“Літаратурная гісторыя аднаго раёна – ці можа гэтая тэма быць прадметам асобнай, няхай і краязнаўчай кнігі? Пытанне, якое я задаю сабе на працягу многіх гадоў, застаецца для мяне ўсё ж пытаннем. Па-першае, і таму, што нельга разглядаць гісторыю развіцця літаратуры, мастацтва на прыкладзе пэўнага геаграфічнага ці адміністрацыйнага рэгіёна, адарвана ад агульнага працэсу. Па-другое, у большасці сваёй, персанажы, творчасць якіх стала здабыткам усёй Беларусі, толькі нарадзіліся або пэўны час жылі ў межах горада, раёна. Многія з іх пісалі ўжо ў Мінску, пісалі ў іншых гарадах і нават краінах. І разам з тым мае сумненні вагаюцца ў іншы бок...”* [с. 9].

Аўтар паведамляе цікавыя гістарычныя факты, прасочвае ўзаемасувязі паміж падзеямі, далікатна падказвае педагогам тэмы для абмеркавання, звяртае ўвагу на пэўныя эпізоды з жыцця і творчасці вядомых майстроў слова: Якуба Коласа, Кандрата Крапівы, Пятра Глебкі, Міхася Лынькова, Міхася Чарота, Алеся Бачылы, Сымона Баранавых і інш.

Сучаснае сацыяльна-культурнае асяроддзе вымагае ўзмацнення выхаваўчых ліній маральнага, патрыятычнага, эстэтычнага, сямейнага

і іншых напрамкаў выхавання. Педагогі шукаюць шляхі выкарыстання літаратурна-краязнаўчага матэрыялу ва ўмовах недастатковай яго прадстаўленасці ў літаратурнай адукацыі і абмежаванай колькасці літаратурных крыніц. У пэўнай ступені вырашыць акрэсленыя супярэчнасці, узмацніць выхаваўчы патэнцыял урокаў дазволіць згаданае выданне.

Выкарыстанне матэрыялаў кнігі дазволіць арганізаваць розныя віды дзейнасці: складанне вусных выказванняў, прадстаўленне атрыманай інфармацыі ў займальнай форме (крыжаванкі, акразагадкі, вэб-квэсты, літаратурныя гульні-падарожжы і інш.), распрацоўка тэм у выглядзе даследчых праектаў, маршрутаў для рэальных і віртуальных экскурсій. Кніга можа выкарыстоўвацца падчас падрыхтоўкі вучняў да алімпіяд, навукова-практычных канферэнцый, у іншых формах дзейнасці з адоранымі вучнямі.

Адзначым яшчэ адзін важны, на нашу думку, аспект працы з кнігай. Пашырэнне кругагляду навучэнцаў, удасканаленне ўменняў азнаямляльнага, праглядавага, пошукавага чытання будзе спрыяць фарміраванню ўніверсальных інфармацыйных уменняў вучняў як важнай часткі агульнай культуры асобы. Авалоданне сістэмай ведаў і ўменняў працы з краязнаўчай інфармацыяй будзе спрыяць паспяховаму ажыццяўленню вучнямі самастойнай дзейнасці па аптымальным задавальненні індывідуальных інфармацыйных запатрабаванняў асобы, што вельмі актуальна ў сучасным сацыяльна-культурным асяроддзі.

Такім чынам, навукова-папулярнае выданне “Краязнаўчы рэсурс у вывучэнні беларускай літаратуры” Алеся Карлюкевіча мае значны адукацыйна-выхаваўчы патэнцыял, што дазволіць узбагаціць інфармацыйны складнік метадычнай падрыхтоўкі настаўнікаў, распрацаваць новыя напрамкі дзейнасці па рэалізацыі міжпрадметных сувязей у вучэбнай і пазавучэбнай дзейнасці, надаць дзейнасці вучняў эмацыянальна-каштоўнасны сэнс.

Грына БУТОРЫНА,
метадыст Нацыянальнага інстытута адукацыі.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Народныя абрады і звычай

БЛАГАВЕШЧАННЕ Ё НАРОДНЫМ РАННЕВЕСНАВЫМ КАЛЕНДАРЫ БЕЛАРУСАЎ

У артыкуле аналізуецца функцыянальна-семантычныя асновы свята Благавешчання ё традыцыйным народным календары беларусаў. Разглядаецца генетычная архаічная зададзенасць і праблемы гістарычнага развіцця благавешчанскага фальклорна-этнаграфічнага комплексу.

Ключавыя словы: *народны календар, ранневеснавы фальклор, функцыянальная семантыка, памежна-пераходны характар, міфапаэтыка, генезіс.*

In the article functional-semantics basis holiday Blagaveschanne is analysed in belorussian traditional national calendar. The author is consider genetical archaic tendency and problems of historical development folklore-ethnographical complex of Blagaveschanne.

Другая пасля Грамніц знакава-паваротная дата ранневеснавога народнага календара – **Благавешчанне*** (25.03. / 07.04.), якое рэалізуе ўжо семантыку сезоннага пералому часу, уласна прыходу-перамогі вясны-лета. Гэта першая зыходная змястоўная канва свята.

Пікавы статус прадвызначыў найбольшую памежна-пераходную пазначанасць Благавешчання. На ўсім славянскім масіве яно трактуецца як самы небяспечна-строгі час ранняй вясны, калі трэба асабліва засцерагацца. На Брэстчыне Благавешчанне характарызавалі як “варовіто свято”, “карацельнае свято” [4, с. 46]. Яно патрабавала поўнага спакою, цішыні, бяздзейнасці і, як ніводны памежна-пераходны перыяд, у выпадку парушэння забарон і перасцярог пагражала з’яўленнем выродлівага патомства: усё, што народзіцца на свята, будзе “паршывым” / “чарвівым” [1, с. 42 – 43]. Паводле павер’яў, на Благавешчанне нараджаюцца калекі, будучыя зладзеі і забойцы; у гусей са знесеных на свята як выводзяцца “гусяняткі-калечкі”; у курэй з яек, падкладзеных на Благавешчанне, з’яўляюцца заморкі, кураняты з дзвюма галовамі або нават чэрці [4, с. 46]; верылі, што пасаджаная ў гэты дзень на яйкі квактуха выведзе пакалечаных куранят; не садзяць на яйкі на Благавешчанне і гусей – “іначай будуць калекі”; нават у дзікіх птушак, па народных уяўленнях, не бывае вывадка з благавешчанскага яйка [8, с. 420 – 421]. Параўн. у пашыранай прыказцы: “З благавеснага цяляці добра не ждаці”. Больш за тое, дзень тыдня, на які прыпаала Благавешчанне, вызначаўся як непрыдатны ў

дзейнасці чалавека на працягу цэлага года, у гэты дзень, у прыватнасці, нельга было выганяць першы раз скаціну на пашу, вывозіць гной, заворваць зямлю, сеяць [10, с. 143].

На Благавешчанне накладалася поўная забарона на любую стваральна-пачынальную працу. Гэты дзень адрозніваецца надзвычайнай разнастайнасцю дэклараваных наступстваў пры парушэнні перасцярог. Так, парушэнне табу пагражала небяспекай:

а) праяўлення крывізы, параўн.: пінчукі на Благавеснік не затыкалі кросны, бо будуць рвацца, аслабляцца ці атрымаюцца крывыя бакі [8, с. 418];

б) актывізацыі ваўкоў і змей: забаранялася хадзіць у лес, бо воўк авечкі пакрадзе (в. Юзафова Віленскага раёна) [6, с. 412]; на Звеставанне не можна нічога з лесу прыносіць, бо “гад прыдзе дахаты”, “дзе толькі паложыш – прыдзе гад” [6, с. 412 – 413];

в) знікнення пасеваў: на свята асцерагаліся расчэсваць валасы, бо ў адваротным выпадку ўлетку не абароніш пасянага ад курэй – куры будуць “расчэсваць” (разграбаць) грады, асабліва капусныя [8, с. 417];

г) засухі: у Капыльскім раёне да Благавешчання нельга было гарадзіць платоў, замятаць вуліцу і наогул чапаць зямлі, каб летам не было засухі [8, с. 421];

д) закрывання дажджу або яго правакавання: як лічылі на Віцебшчыне, калі на Благавешчанне снаваць кросны, то можна “заснаваць дождж на ўсё лета”; на Палессі, наадварот, забарона снаваць кросны ў благавешчанскі час тлумачылася тым, што “хмары снавацца будуць” [12, с. 187];

е) згубнага праяўлення грому: на Брэстчыне верылі, што калі на Благавешчанне снаваць кросны, то “перуны будуць біць” [12, с. 187];

* У сучаснай літаратурнай мове перавага аддаецца лексеме *Дабравешчанне*, але ў фалькларыстыцы распаўсюджана гутарковае *Благавешчанне*. – *Заўвага рэд.*

ё) затрымання холаду: да Благавешчання забаранялася гарадзіць агароды і забіваць у зямлю калы, пачынаць ворыва, сушыць на сонцы аснову для кроснаў, бо будзе халодная вясна [8, с. 418];

ж) высыхання лесу, знікнення жыўнасці, няспору ў паляванні: “глушца можна біць, абы толькі не на Благавешчаньне, бо як у еты сьвяты дзень уб’еш, то ў том месцы і глушцы зьядуцца, і лес кругом пасохне” [9, с. 321]. У Слоніўскім павеце паляўнічыя верылі: «Калі стрэліць на Благавешчанне са стрэльбы, то яна ўжо непрыдатная для палявання: будзе “свяжыць”, г. зн. не будзе забіваць на месцы дзічыны, стрэлы з яе не будуць смяротнымі, і калі дзічына ўпадзе дзе-небудзь далёка ад месца стрэлу, то паляўнічы яе не знойдзе» [8, с. 422; 7];

з) узнікнення пажару: калі на Благавешчанне перанесці бёрды з вёскі ў вёску, то ў адной з іх улетку здарыцца пажар [8, с. 422].

Памежна-пераходную міфасемантыку выдае ў Благавешчанні тэма абуджэння на свята нячыстай сілы [гл.: 12, с. 183, 186]. Параўн.: па павер’ях, пасля Благавешчання, па старым стылі – 1 красавіка, прачынаецца дамавік, таму ў гэты дзень трэба было хлусіць, каб заблытаць нячысціка [2, с. 80].

Наяўнасць памежна-пераходнай міфасемантыкі ілюструе таксама характэрны ў святкаванні Благавешчання сюжэт барацьбы цемры і святла. На ўсёй тэрыторыі Беларусі ў гэты дзень забаранялася распальваць агонь, паліць свечкі, лучыну, “каб не наклікаць маланак”, “каб не было граду”, “каб не было галаўні ў жыце”. На Палессі фіксуецца забарона паліць на свята ў печы, “каб не запячы зямлю”, “каб не гарэла, не пяклася гародніна” [4, с. 46 – 47].

Такім чынам, на Благавешчанне памежнасць каляндарнага кантынуума ранняй вясны дасягала найвышэйшай кропкі – у зімова-веснавым процістаянні ажыццяўляўся пералом – перамога вясны-лета. Сьвята стала акрэслівала мяжу зімы і вясны-лета, сцвярджаючы беспаваротнасць перамогі вясны і смерці зімы: “На Благавешчанне звон, а ў морквы (зімы. – У. С.) дух вон” [8, с. 422].

У адрозненне ад іншых падобных перыядаў, Благавешчанне дэкларавала каляндарныя памежна-пераходныя перасцярогі і забароны як абсалютныя, што яскрава адбілася ў вядомым табу: “На Благавешчанне дзеўка касы не пляце, птушка гнязда не ўе, курыца яйкі не нясе”*. Наступны пасля Благавешчання дзень – *Благавеснік* (26 сакавіка / 8 красавіка), у хрысціянскай традыцыі прысвечаны архангелу Гаўрыілу, таксама лічыўся вельмі небяспечным і непрыдатным для пэўнай працы, а ўсё, што нараджалася ў гэты дзень, аказвалася “выродлівым і няспорным” [1, с. 43].

* Па перакананні беларусаў, Благавешчанне – “гэта сьвятая самая бальшая – на яго і крук гнязда не дзелаець”; “на Благавешчанне, – па запісе М. Федароўскага, – нават і птушка пярэнькі не занясе на гняздо – такое важнае свята” [8, с. 417].

Пераломны характар спрычыніўся да афармлення ў структуры Благавешчання змястоўных дамінантаў наступных кантынуумаў вясны – “вялікіх дзён” палявых работ, дзён стварэння (Вялікадня, Юр’я, Міколы, Тройцы).

Адметна, што Благавешчанне трактуецца народнай традыцыяй як свята, роўнае Вялікадню, разглядаецца як яго адбітак. Так, смаленскія беларусы на Благавешчанне прыкмячалі надвор’е, спадзеючыся, што яно будзе такім жа і ў першы дзень Вялікадня [8, с. 422]. Благавешчанне і Вялікдзень, па ўяўленнях, аднатыпна праграмуюць земляробчы спор лета: “Як на Благавешчанне або Вялікдзень пападае дождж – засухі летам не будзе” [8, с. 423].

У народных вераваннях захавалася меркаванне пра Благавешчанне як надзвычайную стваральна-жыццядайную пару. Лічылася, што Бог на свята “бласлаўляе ўсе расліны” [8, с. 420]. У цэрквах пасля ютрані асвятчалі прасфоры, якія захоўвалі да восені і выкарыстоўвалі потым пры сяўбе жыта [10, с. 143]. У сувязі з міфапаэтыкай памежна-пераходнага хаосу звяртае на сябе ўвагу благавешчанскае павер’е пра алагічную вегетатыўна-прадукавальную цудоўнасць свята: на Віцебшчыне былі перакананы, што раніцай на Благавешчанне на вішнёвым дрэве на кароткі час з’яўляецца капуснае насенне, і калі хто, упільнаваўшы момант, зьярэ і пасее тое цудоўнае насенне, дык атрымае адмысловую капусту, якой хопіць на шмат гадоў [8, с. 422].

Благавешчанне вылучаецца асаблівай дабратворнай магічнасцю. На свята ажыццяўляліся разнастайныя сакральна-магічныя дзеянні з мэтай пераадолець магчымыя гаспадарча-побытавыя пагрозы на працягу года, здабыць здароўе і спор. Так, каб “коршакі не дралі курэй”, на платы надзявалі старое кола, а ў Глускім раёне, “каб куры не губіліся, на Благавешчанне вешалі на плот кош ці рэшата, з якіх кармілі тых курэй” [8, с. 418]. Каб быць хуткім, “лёгкім” і здаровым увесь год, у Кобрынскім раёне на Благавешчанне абягалі вакол дома [8, с. 419]**.

Свята Благавешчання ў павер’ях і звычаях паўстае як своеасаблівы таемна-прарочы час. Пры выкананні пэўных сакральна значных умоў, яно, як і Саракі, здольна надзяляць чалавека ведамі пра месцазнаходжанне птушыных гнёздаў: хто хоча шацунку ў пошуках птушыных гнёздаў улетку, таму трэба не есці ў пятніцу напярэдадні Благавешчання або ў благавешчанскі дзень убачыць ластаўку. Вынікам выканання падчас свята ўмоўных магічных дзеянняў могуць быць чарадзейскія праявы ў жыцці чалавека. Так, па запісах Ю. Крачкоўскага, малыя дзеці бегаюць раніцою на Благавешчанне на суседскі двор і бяруць трэс-

** Пра дабратворную магічнасць Благавешчання ў народным календары славян гл. таксама [12, с. 186 – 187].

кі, каб з чужога двара да іх прыходзілі несціся куры [8, с. 421]. Увогуле, народная традыцыя трансляе перакананне, што Благавешчанне “ўсё можа”, параўн. у прыказцы: “Благавешчанне як захоча, дык і бусел залякоча” [8, с. 420].

У кантэксце надзвычайнай стваральна-жыццядайнай міфапаэтыкі Благавешчанне далучаецца да характэрных каляндарных перыядаў адкрытых нябёсаў. Так, да Благавешчання, як да Вялікадня і Купалля – самых яркавых у народным календары перыядаў адкрытых нябёсаў, – часам прымяраюць ігру сонца. Нават неспрыяльныя з’явы надвор’я тлумачацца як нешта дабратворнае: калі пасля Благавешчання ідзе снег, – гэта “Бог навоз кладзецц на зямлю” [8, с. 423]. М. Талстой лічыў гэты дзень “адной з чатырох ключавых кропак года”, разам з Калядамі, Купаллем, Узвіжаннем [12, с. 183].

Міфасемантыку стварэння, магчыма, жывіць і генетычная архаічная зададзенасць свята.

Найбольш старажытныя карані Благавешчання некаторыя даследчыкі бачаць у ранняродавым матрыярхальным грамадстве і звязваюць паходжанне свята з культуам палеалітычных парадзіх. 25 сакавіка, г. зн. прыкладна праз дзевяць месяцаў пасля купальскіх святкаванняў з іх звычайна рытуальнага групавога шлюбу як элемента дзясочых ініцыяцый, у ранняродавым соцыуме ладзілася свята парадзіх – маладых жанчын, якія першы раз нараджалі (да канца сакавіка), зацяжараўшы ў жыццядайны купальскі час адкрытых нябёсаў. Пасля першых родаў гэтыя маладыя жанчыны станавіліся паўнапраўнымі членамі матрыярхальнай абшчыны [5, с. 115].

Рэшткамі старажытнага свята маладых жанчын-парадзіх у беларускім фальклоры можна лічыць благавешчанскія звычаі ўзаемнага аблівання жанчын ля вады / калодзежа. Паказальна, што ўдзельніцы рытуалу абвінавачвалі адна адну ў парушэнні ўласна жаночых побытава-працоўных забарон: “Ты жарыла, пякла і варыла жырнае на Благавешчанне, Пасху” (Жыткавіцкі раён). Параўн.: у Лельчыцкім раёне зафіксаваны звычай аблівання вадой жанчын, якія на Благавешчанне пяклі бліны [8, с. 419]; у паўночна-заходняй Беларусі жанчыну, якая парушала побытавыя табу Благавешчання, выводзілі на вуліцу ў адной кашулі і аблівалі вадой [12, с. 187]. Па ўсім відаць, што раней Благавешчанне асэнсоўвалася як жаночае свята і на яго накладалася татальная забарона на выкананне жаночых хатніх работ. Так, з мэтай перасцярогі ад засухі і граду, каб “не запекчы зямлю”, на свята, прынамсі, дагэтуль нельга паліць у печы, пячы хлеб, гагаваць ежу [12, с. 187].

Таццяна Валодзіна ў якасці дамінантнай вылучае ў Благавешчанні менавіта ідэю пачатку, нараджэння [4, с. 46]. На наш погляд, гэтая ідэя ў структуры свята можа абапірацца на алузіі старажытнага матрыярхальнага свята маладых жанчын-

парадзіх, але рэалізуецца яна фактычна ў кантэксце міфапаэтыкі касмічна-прыроднай жыватворнасці, пачатку-нараджэння на фоне ранневеснавога часу. Нельга не звярнуць увагу на тое, што Благавешчанне падаецца фальклорнай традыцыяй як перыяд надзвычай спрыяльны і адкрыты для запачаткавання як прыродных, так і культурных (у тым ліку сацыяльна-чалавечых) працэсаў. У валачобных песнях беларусаў Благавешчанне асэнсоўваецца як пара, што распачынае працэсы вегетацыі – вырушае расліннасць у рост пасля зімы: “Благавешчань зямлю сушыць, / Зямлю сушыць, жыта рушыць”; “Святое Благавешчанне / Жытцо рушыць, / Хоць пад сняжком – / З Божым душком” [3, с. 146, 150]. Па вераванні палешукоў, на Благавешчанне “сама зямля рождаецца, кажды корэнчык пуйдэ жывуць” [4, с. 46]. Параўн. характэрны хранонім свята ў кашубаў – *Matka Boska Roztborna* з тлумачэннем: “На Растворную зямля расчыняецца (растуляецца)” [12, с. 183]. У сербаў Благавешчанне асабліва шанавалі бясплодныя жанчыны: у гэты дзень яны маліліся перад іконай “Благавешчанне” аб зачацці [12, с. 187]. Канцэпт касмічна-прыроднай жыватворнасці ў структуры кантынуума, па прычыне генетычнай функцыянальнай значнасці, пераадольвае нават строгія благавешчанскія забароны на выкананне стваральна-пачынальных работ. Так, паводле Ю. Крачкоўскага, у некаторых месцах на Благавешчанне яшчэ да ўсходу сонца гаспадыні, нягледзячы ні на што, садзяць расаду капусты [8, с. 421]. У вераваннях беларусаў-католікаў перакананне, што на Благавешчанне добра пачынаць капусту сеяць, і дазвол на саджэнне расады капусты санкцыянаваны стваральна-пачынальнымі дзеяннямі самой Маці Божай – сакральнымі па сваёй сутнасці. Па ўяўленнях, перад Благавешчаннем, заўсёды ўночы, “Матка Боска расаду капусты сее. Як пачне днець, то ў нас жанкі і дзяўчаты ідуць на зямлі згортваць тую расаду і нясуць у расаднік сеяць” [4, с. 46].

Культ палеалітычных парадзіх, прымеркаваны да каляндарнага кантынуума Благавешчання, трэба думаць, гарманічна і ўзаемадапаўняльна злучаўся ў структуры свята з першапачатковай натурфіласофіяй касмічна-прыроднай жыватворнасці, жывароднасці ранневеснавай благавешчанскай пары і рэалізоўваўся функцыянальна толькі ў гэтым, адначасова памежна-пераходным, часавым кантэксце. Гэтыя міфапаэтычныя пласты – і сацыякультурны, і ўласна натурфіласофскі – сфармулявалі такім чынам другую зыходную змястоўную канву Благавешчання – асэнсаванне яго ў кантэксце ідэі нараджальніцтва.

Ужо ў эпоху мезаліту палеалітычнае свята маладых жанчын-парадзіх, на думку даследчыкаў, магло трансфармавацца ў дзень ушанавання цяжарнасці і родаў зямлі, у свята Маці Сырой зямлі [5, с. 118, 132].

Міфапаэтыка родаў зямлі, канцэпты цяжарнасці, зямлі-маці актуальныя ў благавешчанскім фальклоры славян. На Беларусі агульнапашыраныя вераванні, паводле якіх да Благавешчання зямля закрыта, яна цяжарная, таму да свята нельга працаваць на ніве, асабліва араць ці капаць. Свята ж Благавешчання адкрывае зямлю і разумеецца як роды зямлі [4, с. 46], пасля чаго ўжо дазвалялася заворваць і засяваць палеткі.

Зямля ў тэматычных павер'ях і былічках, хоць і не так яскрава, паўстае ў іпастасі своеасаблівай стыхіі зямлі-маці, міфалагічнай істоты з абрысамі жыватворнага боства-гаспадара пладаноснай зямлі. Як паведамляў інфарматар А. Сержпутоўскага, “да Благавешчання не можна чапаць маткі-зямлі, бо яна можа прагневацца да й не зарадзіць. После Благавешчання, калі ўжэ сыдзе снег, гэтак лепей усяго ў чацвер сярод дня заворваць. Гаспадар надзявае чыстую бялізну, кладзе ў торбу акраец хлеба, соль, хрэшчык, яйцо й сыр, калі е, запрагае ў соху валоў да й ідзе з імі ў поле араць. Там ён праводзіць тры баразны, памаліўшыся Богу, потым вымае з торбы хлеб, соль і сыр і трохі палуднуе сам і па куску хлеба дае валом, каб яны былі спасныя, а яйцо закапвае ў землю там жэ на баразне. Гэта ён робіць пачостку матцы-зямлі, каб яна была ласкава да добра зарадзіла збожжэ, каб усюды было поўно, як тое яйцэ” [11, с. 124]. Глыбіннае натурфіласофскае асэнсаванне благавешчанскай міфалагемы зямлі-маці падмацоўваецца верай беларусаў у тое, што разам з зямлёй адкрываецца на свята і вада: “На Благавешча Бог каменя кідае цёплага ў воду. Вада цёпла. Да Благавешча не даюць купацца” [4, с. 46].

Міфапаэтыка родаў зямлі, відаць, рэалізуецца ў тэме кіравання гэтага свята летам як перыядам актыўнай вегетацыі – нараджэння ўраджаю. У павер'ях і прыкметах свята выразна прадвызначае характар летняй пары, кіруе надвор'ем і вегетатывуна-прадукавальнымі працэсамі лета па формуле: “якое Благавешчанне – такое і лета”. Параўн.: мокрага лета трэба чакаць тады, калі на Благавешчанне прайшоў снег; калі на Благавешчанне цёпла і суха, то ўлетку будзе засуха; калі на Благавешчанне надвор'е ўмеранае, то можна чакаць такога ж умеранага лета з такім жа ўмераным ураджаем; нізкая вада ў рацэ на Благавешчанне абяцае сухое лета, высокая вада – мокрае; на Благавешчанне ціха і цёпла – такое ж будзе і лета; калі на свята дождж – значыць, будзе ўраджай на жыта [8, с. 423].

Сацыякультурны міфапаэтычны кампанент, звязаны з культам палеалітычных парадзіх, несумненна, павінен быў засвоіцца ўласна натурфіласофскай міфапаэтыкай касмічна-прыроднай жыватворнасці, жывароднасці перыяду Благавешчання. Характэрна, з іншага боку, што на Благавешчанне, падобна як пры родах, выконваліся дзеянні па разварушванні, развязванні вегетатывуна-прадука-

вальных працэсаў. Так, у Маларыцкім раёне існавала забарона на ўсе сельскагаспадарчыя работы, дазвалялася толькі паварушыць насенне, прызначае для пасадкі ўвесну, каб лепей узышло (уласныя запісы 2002 г.). На Гродзеншчыне на Благавешчанне гаспадыні сімвалічна “абуджаюць” насенне жыта, ячменю, лёну, цыбулі і інш. Па словах інфарматара, на свята «ўстане тато раненько, да жака: “Трэба ісці зярно памяшаць, каб усходзіла барджэй”» [4, с. 46]. На Благавешчанне гаспадыня стараецца ўстаць раней, каб “развязаць саху”, пакуль не прагнуўся гаспадар, каб добра несліся куры [8, с. 421]. Усе гэтыя дзеянні адлюстроўваюць актуальную натуральна-ўзаеманакіраваную сінкрэтычнасць сацыякультурных і прыродных складнікаў у трансляцыі благавешчанскай ідэі нараджальніцтва.

Такім чынам, свята Благавешчання арганічна злучае ў адзіным міфарытуальным полі рознаўзроўневыя функцыянальна-семантычныя пласты. На аснове аб'яднанасці ідэяй сезоннага пералому часу, уласна прыходу-перамогі вясны-лета і ідэі нараджальніцтва, у хрысціянскія часы благавешчанскі фальклорна-этнаграфічны комплекс лагічна прысвоіў прымеркаванае да старажытнага свята адзначэнне таксама пераломна-нараджальніцкай культурна-рэлігійнай падзеі – Звеставання Дзевы Марыі, калі Маці Божая атрымала ад архангела Гаўрыіла вестку пра будучае нараджэнне Бога-Сына.

Спіс літаратуры

1. Агапкина, Т. А. Мифопоэтические основы славянского народного календаря. Весенне-летний цикл / Т. А. Агапкина. – М. : Индрик, 2002. – 816 с.
2. **Беларускі народны календар** / аўт.-уклад. А. Ю. Лозка. – Мінск : Польша, 1993. – 205 с.
3. **Валачобныя песні**. – Мінск, 1980. – 560 с.
4. **Валодзіна, Т. В.** Благавешчанне / Т. В. Валодзіна // Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўн. – Мінск, 2011. – С. 46 – 47.
5. **Власов, В. Г.** Формирование календаря славян. Ранний период / В. Г. Власов // Календарь в культуре народов мира. – М. : Наука, 1993. – С. 102 – 144.
6. **Внуковіч, Ю.** Народная культура Віленшчыны ў палявых запісах пачатку XXI стагоддзя / Ю. Внуковіч // Беларускі фальклор. – 2014. – Вып. 1. – С. 387 – 434.
7. **Гура, А. В.** Символика животных в славянской народной традиции / А. В. Гура. – М. : Индрик, 1997. – 912 с.
8. **Жыцця адвечны лад** : беларускія народныя прыкметы і павер'і / уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча. – Мінск : Беларусь, 2010. – Кн. 2. – 614 с.
9. **Пяткевіч, Ч.** Рэчыцкае Палессе / Ч. Пяткевіч. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 672 с.
10. **Романов, Е. Р.** Белорусский сборник / Е. Р. Романов. – Вильна, 1912. – Вып. 8. Быт белоруса. – 600 с.
11. **Сержпутоўскі, А. К.** Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
12. **Толстой, Н. И.** Благовещение / Н. И. Толстой, С. М. Толстая // Славянские древности : этнолингвистич. слов. : в 5 т. – М. : Международные отношения, 1995. – Т. 1. – С. 182 – 188.

Уладзімір СІВІЦКІ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры сацыяльных навук
Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ВЯЛІКДЗЕНЬ У КАЛЯНДАРНЫМ ЦЫКЛЕ ЁСХОДНІХ СЛАВЯН

*Звяры Вялікдзень чуюць, тлушкі,
І хвой гэтыя, і елі,
Ліхія людзі падабрэлі,
Бо святам Божым усюды вее...*

Якуб Колас. Новая зямля.

Вялікдзень – адно з найважнейшых рухомых свят календарнай абраднасці славян. Дата яго правядзення залежыць ад месяцавага календара. Прусаўны адзначаюць Вялікдзень у нядзелю пасля поўні, што з’яўляецца на небе першы раз пасля дня веснавага раўнадзенства – паміж 4 красавіка і 8 мая. Ад часу святкавання Вялікадня залежаць і даты правядзення такіх рухомых святаў народнага календара, як Масленіца, Вербніца, Радаўніца, Сёмуха і многія іншыя [3, с. 102].

Вялікдзень, напэўна, можна назваць самым радасным і чаканым святам хрысціян, бо ім заканчаўся пост, які доўжыўся сем тыдняў. Працэс падрыхтоўкі да свята таксама быў працяглым – часта ён расцягваўся на некалькі дзён. Апошні тыдзень посту перад Вялікаднем называецца святым або чыстым. У гэты час людзі імкнуліся прыбраць хату і падворак, зрабіць тое, на што не хапала часу раней. Асабліва вылучаўся чацвер, які таксама называлі Чыстым. Ва ўсходніх славян існавала традыцыя напярэдадні Чыстага чацвярга класці пад страху соль, хлеб і мыла. Соль (яна атрымала назву чацвяргой) старанна захоўвалі ўвесь год як дзейсны сродак ад сурокаў. З хлебом на свята Юр’я, заступніка жывёлы, першы раз выганялі скаціну ў поле, каб яна не хварэла цэлы год. Мылам да ўсходу сонца мыліся ў лазні, рэчцы або возеры. Існуе павер’е, што ў Чысты чацвер да ўсходу сонца крумкач мае сваіх дзяцей. Той, хто пабачыць тое купанне і зможа здабыць сабе хоць кроплю вады ад мокрага крумкачанняці, усё жыццё будзе здаровы [2, с. 425]. Украінцы верылі, што ў Чысты чацвер (таксама да ўсходу сонца) крумкач носіць сваіх дзяцей купацца ў рэчцы, а той, хто паспее памыцца раней за крумкачанняці, будзе здаровым на працягу наступнага года. Таму хворыя людзі, каб “ачысціцца” ад хваробы, купаліся нават ноччу. Ваду, дзе мыўся хворы, трэба было вынесці на перакрываўне дарог, “щоб там усе лихо заставалася”. У сувязі з гэтым некаторыя людзі раніцай не выходзілі з хаты ці абміналі перакрываўне, “щоб хвороба не прычепілася” [4, с. 210].

Беларускія і ўкраінскія жанчыны ў гэты дзень пралі ў адваротны бок некалькі нітак з воўны ці льну. Лічылася, што гэтымі ніткамі трэба перавязаць пашкоджаную ў выніку вывіху ці пералому частку цела, і ўсё абавязкова загоіцца [2, с. 427].

Таксама ў чацвер, а часцей у суботу, фарбавалі (ці распісвалі) яйкі – галоўны атрыбут свята. Пафарбаванае ў чырвоны колер яйка сімвалізуе кроў, пралітую Хрыстом дзеля вызвалення людзей ад грахоў. Найбольш распаўсюджанымі былі *крашанкі* – яйкі, звараныя ўкрутую і пафарбаваныя ў адзін (часцей чырвоны) колер. Таксама ў падарунак можна было атрымаць і *пісанкі* – распісаныя пчаліным воскам сырыя яйкі. Гэта адзін з самых складаных спосабаў расфарбоўкі: на сырым халодным яйку гарачым воскам малююць узоры, потым яго апускаюць у разведзеную фарбу, пачынаючы з самай светлай, зноў робяць новы ўзор і мачаюць у іншую фарбу. Калі ўсе ўзоры намаляваныя, воск здымаюць, награвваючы над полымем свечкі. Асабліваць пісанак у тым, што імі ніколі не гулялі ў біткі, а выкарыстоўвалі толькі ў якасці падарунка.

Ва Украіне вядомы яшчэ адзін від велікоднага сімвала – *крапанка*. Гэта яйка, на аднаколёрны фон якога нанесены маленькія плямы – “кропкі”. *Драпанкі* (*шкрапанкі*) – пафарбаваныя ў адзін колер яйкі, узор на якіх прадрапваецца з дапамогай вострага металічнага прадмета. *Малыяванкі* – яйкі, распісаныя фарбай, а не воскам. Яны не маюць сімвалічнага значэння, а выступаюць толькі як твор мастацтва. На такіх яйках часта размяшчаюць сюжэтныя малюнкi, пейзажы і г. д.

На тэрыторыі Расіі вядомая яшчэ адна разнавіднасць велікодных яек – *яйчаты*, якія робяць з дрэва, бісеру, фарфору, гліны і г. д. Самыя вядомыя і дарагія з іх – арыгінальныя велікодныя яйкі Фабержэ. Яйчаты выкарыстоўваюць у якасці падарункаў, а таксама для ўпрыгожвання святочнага стала. Аднак найбольш распаўсюджанымі і шырокаўжывальнымі застаюцца менавіта крашанкі. Раней звычайна фарбавалі вя-

лікую колькасць яек (часам 100 – 200 штук), каб хапіла і разгавецца, і пагуляць у традыцыйныя гульні, і падарыць родным і знаёмым.

Самая распаўсюджаная назва велікоднага яйка і ў беларускай, і ва ўкраінскай дыялектных мовах – *бітка*. У сярэднебеларускіх гаворках, на Тураўшчыне і Гродзеншчыне гэтая лексема абазначае пабітае ў час гульні на Вялікдзень яйка. На Брэстчыне слова *бітка* мае аманімічную форму са значэннем ‘кіёчак з цвіком на канцы, якім падштурхоўваліся пры катанні на самаробных каньках, саначках’, а на Гродзеншчыне амонімы слова маюць значэнні ‘вялікая суконная хустка’, ‘ахапак сухога лёну, вынесенага за адзін раз для апрацоўкі’. Ва Украінскім Палессі лексема *бітка* ўжываецца ў значэнні пабітага ў час гульні на Вялікдзень яйка, а таксама называе і саму гульні ў яйкі на Вялікдзень. Слова *бэтка* ў заходнепалескіх гаворках Украіны мае, акрамя значэння пабітага на Вялікдзень яйка, яшчэ і значэнне ‘голка з куста чарніц’. У беларускай літаратурнай мове *бітка* – ‘у картачнай гульні – карты, узятыя большай або казырнай картай’ [6]. Лексемы *крэпак* (бел.), *крепак* (укр.), *вошчанка* (бел.), *вошчанка* (укр.) і *моцак* (бел.), *моцак* (укр.), распаўсюджаныя на тэрыторыі Беларускага і Украінскага Палесся, адлюстроўваюць міжмоўныя супадзенні ў сумежных раёнах Беларусі і Украіны.

У названай падгрупе фіксуецца таксама і выпадкі міжмоўнай полісеміі (бел. *пісанка* ‘велікоднае яйка, размаляванае фарбамі’ на Магілёўшчыне; укр. *писанка* ‘велікоднае пафарбаванае яйка’, ‘арнамент на глечыку’ ў заходнепалескіх гаворках) і міжмоўнай аманіміі (укр. *бітка* ‘разбітае ці надбітае яйка ў гульні на Вялікдзень’, ‘назва гульні на Вялікдзень’; бел. *бітка 1* ‘варанае пабітае яйка’, *бітка 2* ‘вялікая суконная хустка’, *бітка 3* ‘ахапак сухога лёну, вынесенага за адзін раз для апрацоўкі’ на Гродзеншчыне), а таксама міждыялектнай полісеміі (укр. *писанка* ‘велікоднае пафарбаванае яйка’ ў гуцульскіх гаворках; *писанка* ‘велікоднае пафарбаванае яйка’, ‘арнамент на глечыку’ ў заходнепалескіх гаворках) і міждыялектнай аманіміі (бел. *яйцо* ‘яйка’ на Гродзеншчыне і Магілёўшчыне; *яйцо 1* ‘яйка’, *яйцо 2* ‘назва гульні ў мяч’ на Палессі; укр. *яєчко* ‘яйка’ ў бойкаўскіх гаворках, *яєчко 1* ‘памянш. ад яйка’, *яєчко 2* ‘род расліны’ на ўсёй тэрыторыі Украіны).

Акрамя Вялікадня, уласна яйка і асобныя стравы з яго ўжываліся і падчас сямейных святаў як у беларусаў, так і ва ўкраінцаў [5, с. 38]. Напрыклад, яйка як сімвал пладавітасці бы-

ло абавязковым нязменным атрыбутам, з якім жанчыны ішлі ў адведкі да парадзіхі. У некаторых раёнах Беларусі ў якасці галоўнай стравы хрэсьбіннага стала магла выступаць *яечня* (бел. *еёшня*, *яэжня*, *яёшня*; укр. *еёшниця*, *еёшниця*, *еішниця*, *іёшниця*, *яєчниця*, *яєчниця*, *яєчниця*). На многіх этапах вясельнага абраду таксама шырока выкарыстоўваліся яйкі і стравы з іх. У час сватання, калі бацькі былі згодныя аддаць дачку замуж, маці дзяўчыны накрывала для сватоў стол, на якім абавязкова была яечня. Не абыходзіўся без гэтай стравы і стол на заручынах. Яе елі ў знак канчатковага замацавання шлюбнага дагавору (“заелі яечняй”, “праелі маладую”). Маладых частавалі яечняй, якую яны елі адной лыжкай (каб і ў далейшым жыцці ў іх усё дзялілася напалам) за вясельным сталом, пасля вянца, а таксама перад шлюбнай ноччу (лічылася, што яна павялічвае сілы і забяспечвае маладым дзетароднасць). Калі маладая захавала цнатлівасць да шлюбу, свякроў на другі дзень вяселля частавала маладых і гасцей нявесты яечняй-баўтухай, упрыгожанай выпечанымі з цеста кветкамі і птушкамі; калі ж не, то падавала пакалупаную яечню [7, с. 307]. Лічылася таксама, што калі малады на працягу ўсяго вяселля будзе трымаць за пазухай курынае яйка, то тым самым ён зможа абараніць сябе і маладую жонку ад сурокаў. У некаторых раёнах Карпат абавязковымі былі два смажаныя яйкі, якія давалі маладым перад шлюбнай ноччу. Яны павінны былі паспрыяць хуткаму дзетанараджэнню [1, с. 102].

Акрамя пафарбаваных ці распісаных яек, ні адзін велікодны стол не абыходзіўся без абрадавай булкі, якую на Тураўшчыне і Брэстчыне называюць *пяска*, на заходнім Палессі Украіны – *бапка*, у гуцульскіх гаворках – *добра*, *перэпічка*, у бойкаўскіх – *перэпляка*.

У велікодную ноч усе, акрамя старых і дзяцей, ішлі ў царкву. З сабою звычайна бралі пафарбаваныя яйкі (калі ў сям’і на працягу года хтосьці памёр, фарбаваць яйкі строга забаранялася), упрыгожаную булку, каўбасу, сала, цукеркі і г. д. Перад асвячэннем, як лічылі на Беларускай Палессі, трэба абавязкова трохі разбіць шкарлупіну на яйках, каб “святасць лепш прайшла” і не давялося разгавецца несвянцёным яйкам. У некаторых рэгіёнах Украіны яйкі ўвогуле асвятчалі ачышчанымі, каб свянцёная шкарлупінка не ўпала на зямлю і выпадкова не затапталася нагамі, што лічылася вялікім грахам [2, с. 430]. Пасля службы кожны гаспадар імкнуўся як мага хутчэй вярнуцца дадому, абагнаць сваіх суседзяў, бо та-

ды ў бягучым годзе ён з любой работай будзе спраўляцца лепш за ўсіх. На заходняй Украіне хутчэй беглі з царквы дадому, каб увесь год быў шчаслівы. У гэты дзень прынята “хрысто-савацца”: на прывітанне “Хрыстос уваскрэс!”, што паўтараюць тры разы, трэба адказаць “Ваісціну (сапраўды) уваскрэс!”. Калі на першае “Хрыстос уваскрэс!” не адказаць традыцыйна, а загадаць жаданне, то яно абавязкова збудзецца [2, с. 431].

Перад тым як сесці за святочны стол, уся сям’я абавязкова ўмывалася. На дно міскі клалі адно ці тры пафарбаваныя яйкі. Родзічы мыліся (вада пасля кожнага мянялася, а яйкі пакідаліся) у такой паслядоўнасці: дзяўчына, потым хлопцы і маці, апошнім – бацька [4, с. 234]. У некаторых мясцовасцях Беларусі першымі мыліся бабуля і дзядуля, за імі бацькі, пасля моладзь. Падчас велікоднага сьнедання ўсе, пачынаючы з гаспадара, спачатку з’ядалі па кавалку свянцонага яйка, якое дзялілася на ўсіх членаў сям’і, а пасля пераходзілі да астатніх страў. Усе людзі, нават самыя бедныя, намагаліся накрыць добры “багаты” велікодны стол. Рэшткі свянцонай ежы (шкарлупіну ад яек, крошкі ад булак, косткі ад мяса) ніколі не выкідалі, бо лічылі, што яны валодаюць ахоўнымі і гаючымі ўласцівасцямі: іх або закопвалі на нівах для добрага ўраджаю, або кідалі ў насенне проса, каб ураджай быў добры, або спальвалі [2, с. 433].

На Вялікдзень ніколі не працавалі – гэта лічылася вялікім грахам. Людзі адпачывалі, хадзілі адзін да аднаго ў госці. На Беларусі хросныя бацькі абавязкова прыходзілі з падарункамі да сваіх хросных сыноў і дачок, ва Украіне, наадварот, хросныя дзеці наведвалі сваіх бацькоў. Украінцы добра ведалі, што на Вялікдзень нельга ўжываць празмерную колькасць алкагольных напояў, бо “як уп’ешся на розговінах, то цілий рік будеш ходіць немов у півсні, так тебе Бог пакарае” (“як вып’еш шмат на разговінах, то цэлы год будзеш хадзіць быццам у паўсне, так цябе Бог пакарае”) [4, с. 236].

Самай распаўсюджанай і любімай забавай і дзяцей, і дарослых на Вялікдзень было біццё і качанне яек. “Гульня ў біткі” заключаецца ў тым, што кожны выбірае сабе яйка, якім потым б’ецца з іншымі. Разбітае яйка выбывае з гульні, а тое, што пабіла іншыя, а само засталася цэлым, называецца мацаком. Здаралася, што ішлі на падман дзеля перамогі: рабілі іголкай праколы ў сырым яйку, залівалі пустую шкарлупіну смалой, а потым фарбавалі. Такое яйка, несумненна, заўсёды перамагала. Але калі праўда адкрывалася, то ўладальні-

ку гэтага “мацака” трэба было вельмі хутка ўцякаць. Яшчэ адной любімай гульні было качанне яек: іх качалі з горкі ці па нахіленым жолабе. Перамагаў той, чыё яйка закахвалася далей.

Традыцыйным было і гушканне на арэлях, вядомае ўсім славянскім народам. Лічылася, што падчас гушкання людзі маглі паветрам ачысціцца ад хвароб і ўсяго дрэннага, што накіпілася ў іх за цэлы год.

Не абыходзілася на Вялікдзень і без варажбы. Дзяўчаты традыцыйна намагаліся даведацца пра замужжа: калі атрымлівалася пераскочыць праз сані – значыць, можна ў гэтым годзе чакаць сватоў. Гаспадары з цікавасцю сачылі за тым, хто на свята першым прыйдзе ў госці. Калі ў святочны дзень парог хаты першым пераступіць мужчына – у каровы народзіцца бычок, а калі жанчына – цялушка.

Вялікдзень – асаблівае свята для ўсходніх славян, нездарма падрыхтоўка да яго ідзе цэлы тыдзень і ўключае шмат рытуальных дзеянняў. У некаторых мясцовасцях і само святкаванне доўжыцца на працягу наступнага тыдня. Такая ўвага да свята тлумачыцца яго глыбокім сімвалічным зместам, што вызначае распарадак жыцця чалавека на цэлы год.

Спіс літаратуры

1. **Артюх, Л. Ф.** Украінская народна кулінарыя (історыко-этнографічнае даследаванне) / Л. Ф. Артюх; пад рэд. В. Ф. Горленка. – Київ : Наукова думка, 1977. – 154 с.
2. **Беларусы.** – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Т. 10 : Славянскія этнакультурныя традыцыі / І. У. Чаквін [і інш.]; рэдкал. : І. У. Чаквін [і інш.]; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя К. Крапівы. – 514 с.
3. **Васілевіч, У.** Вялікдзень / У. Васілевіч // Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўн. / С. Санько [і інш.]; склад. І. Клімковіч. – Мінск : Беларусь, 2006. – 599 с.
4. **Воропай, О.** Звычаі нашого народу : этнограф. нарис / О. Воропай. – Харків : Фолио, 2007. – 508 с.
5. **Коваль, У. І.** Беларускія народныя святы і звычаі / У. І. Коваль, В. С. Новак. – Гомель : Беларускае Агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1993. – 88 с.
6. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы** / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 2005. – 784 с.
7. **Украінцы** / А. П. Пономарев, В. А. Тишков, В. Д. Баран [і др.]; отв. ред. : Н. С. Полищук, А. П. Пономарев. – М. : Наука, 2000. – 534 с.

Ніна ВАЛАТОЎСКАЯ,

дацэнт кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства БДУ, кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ГЕНЕЗІС СНАБАЧАННЫХ ВОБРАЗАЎ КОСМАСУ ЯЗЭПА ДРАЗДОВІЧА

Заканчэнне. Пачатак у № 4.

ДУХОЎНА-ЭМАЦЫЙНАЯ АТМАСФЕРА СНОЎ ЯЗЭПА ДРАЗДОВІЧА

Бачаныя ў сне зоркі азначаюць, што выдатныя ідэі не могуць быць рэалізаваны ў рэальным жыцці, азначаюць разрыў паміж талентам і магчымасцю рэалізацыі, вакуум стасункаў, думкі пра іншае жыццё, пра смерць, боязь вар'яцтва. У сувязі з гэтым характэрна, што Я. Драздовіч не бачыць зорак у сне. Неба Месяца бяззорнае, нібы падарожжа туды здымае ўсе актуальныя праблемы мастака.

Палёты ў сне могуць быць абумоўлены рознымі ўнутранымі прычынамі. Палёт – гэта і жаданне кантраляваць рэальнасць, і разам з тым жаданне пазбегнуць зямнога прыцягнення, нейкіх праблем у рэальнасці. Ён таксама можа выказваць імкненне да сяброўства, што мае духоўную аснову. У фізічным плане палёт сімвалізуе вялікае задавальненне, адсюль паходзяць выразы “ўбачыць неба ў дыямантах”, “паляцець на сёмае неба” і да т. п.

Разгледзім самыя агульныя вобразныя рысы снабачанняў Я. Драздовіча, якія вызначаюць іх эмацыйна-выяўленчы характар. Многія сімвалы яго сноў (Месяц, падземны горад, балота, карлік, яма) абазначаюць само несвядомае, праз іх падсвядомасць мастак нібы маніфестуе сябе. Гэты сігнал паведамляе: “Ты памыліўся. Ты не ў космасе, а ў сваім унутраным свеце. Гэта не Месяц, гэта – тваё Я”. Уласна, сам Месяц – сімвал несвядомага, што адказвае за працэс паглыблення ў яго.

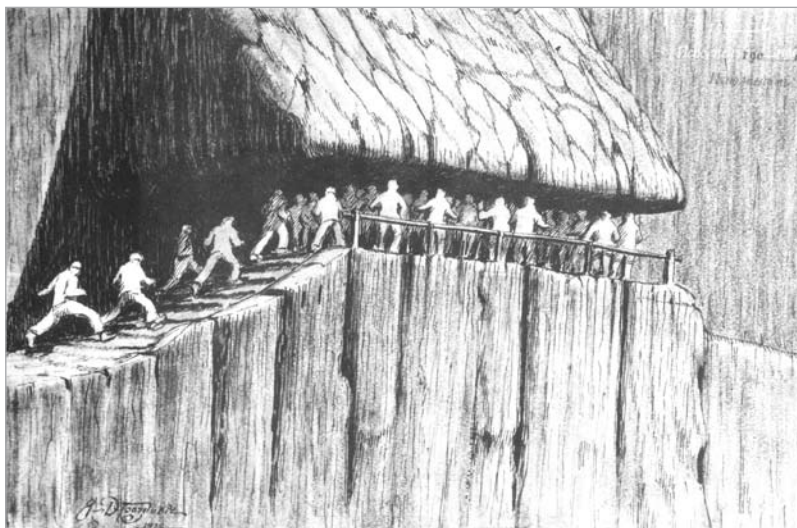
Напэўна, менавіта таму месяцовыя падарожжы мастака найбольш вобразныя і яркія.

Атмасфера сноў Я. Драздовіча добра перадаецца эмацыйна-вобразнай палітрай колеру, з усёй спецыфікай выкліканых ім адчуванняў, яшчэ не перакладзеных на мову сімвалаў. Асноўны колер месяцовага ландшафту, безумоўна, шэры (неба, туман, пяскі, камень), далей ідуць чорны (вада, скалы) і чорна-зялёны (асноўны колер расліннасці). Найбольш часта згаданыя мастаком у запісах каляронімы: шэры (варыяцыі – серабрысты, ясна-сталёвы, попелны, цёмна- або светла-шэры), чорны (аспідны, чорна-металічны), зялёны (цёмна-зялёны, бура-зялёны), белы (серабрыста-белы, бялюткі). Значна радзей узнікаюць чырвоны (рыжы, чырвона-ружовы), жоўты (залаціста-базальтавы, палевы, бледна-пясочны, бледна-жоўты), яшчэ радзей – сіні.

Кожны мастак ведае, што настрой у пейзажы раскрываецца праз вобраз неба, значыць, шэры – гэта і ёсць галоўны эмацыйны акорд убачанага Я. Драздовічам. Шэры – самы нейтральны колер. У гэты колер афарбавана неба, калі ніжнія пласты атмасферы рассеіваюць сонечнае святло. Таму, калі мы глядзім на шэрае неба, нам здаецца, што нябёсы да нас абыякавыя. Шэры колер нараджае адчуванне адрынутасці, ізаляванасці і бяздушнасці, ён пазбаўлены эмоцый і цяпла. Гэты колер звязаны з адчуваннем адсутнасці руху, пачуццём, што час спыніўся. Невыпадкава шэры любяць мастакі-сімвалісты, якія паказваюць на

палотнах “вечнае цяпер”. Багацце шэрага колеру ў снах азначае, што індывід узводзіць абмежаванне паміж сабой і навакольнымі, якое дазваляе яму захаваць уласную аўтэнтычнасць. У найноўшай колерапсіхалогіі шэры колер разглядаецца ў звязку з выразам “адгарадзіцца шэрай сцяной”. Відаць, невыпадкава шэрыя крапасныя сцены часта сустракаюцца ў снах Я. Драздовіча. Згадаем, што ў алхімікаў срэбра – гэта месяцовы метал, увасабленне феміннасці і чысціні. Нягледзячы на безэмацыйнасць, светла-шэрыя нябёсы Месяца ўсё ж такі свецяць.

Чорны колер скал і гор, перададзены Я. Драздовічам, не так

Язэп Драздовіч. Цырк Платона. Веранда Ратунку. 1932 г. Папера, туш, пяро.

уражвае, як чорная вада. Вада, што не адлюстроўвае неба месяцовых азёр і балот. У гэтай чорнай вадзе можна ўгледзець як сімвал несвядомага, так і сімвал спыненага часу, замерлай вечнасці, бо толькі ў адну і тую ж раку нельга ўвайсці двойчы, а ў нерухомую ваду – колькі заўгодна.

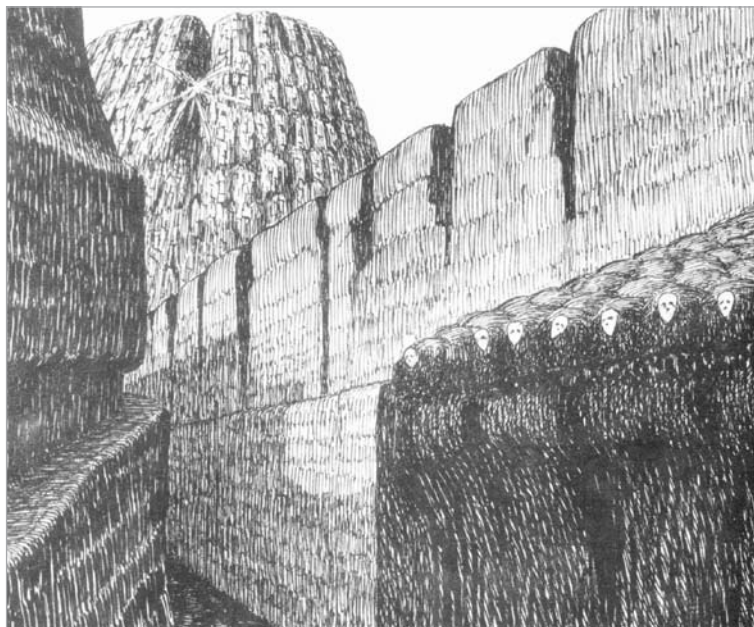
Язэп Драздовіч бачыў на Месяцы шмат расліннасці, апісваў яе з цікавасцю навукоўца, які адкрыў мясцовую флору. Гэта заканамерна, бо зеляніна прыроды атачала яго і ў рэальнасці, акрамя таго, мастак цікавіўся літаратурай па батаніцы. Зялёны колер месяцовай расліннасці, безумоўна, – сімвал адраджэння, бесперапыннага развіцця і абнаўлення жыцця.

Месяцовыя пейзажы Я. Драздовіча малалюдныя, з людзьмі і чалавекападобнымі істотамі мастак сутыкаўся нячаста. Гэтыя істоты пераважна эфемерныя і ўяўныя, напрыклад лесаруб, які растварыўся ў паветры. Антрапаморфныя месяцовыя персанажы “не бачаць” мастака, што паказвае на іх неасацыяванасць з яго асобай. Свабоднае праходжанне праз натоўп – непрыманне масавай свядомасці.

Нагадаем, што ў сне не могуць з’яўляцца людзі, адносіны з якімі не былі ўстаноўлены раней. У сне людзі могуць выконваць адну з трох роляў: значнага індывіда; самога індывіда; ідэі або жыццёвай сітуацыі індывіда. У нашым выпадку луніды, відаць, часцей за ўсё паказваюць жыццёвую сітуацыю чалавека: гэта на Зямлі навакольныя людзі здаюцца мастаку іншапланецянамі, якія жывуць сваім жыццём і не разумеюць яго пошукаў. А вось зямныя турысты на Месяцы, мабыць, наадварот, выказваюць душэўныя парывы самога Я. Драздовіча.

СОН У КРАТАРЫ ПЛАТО

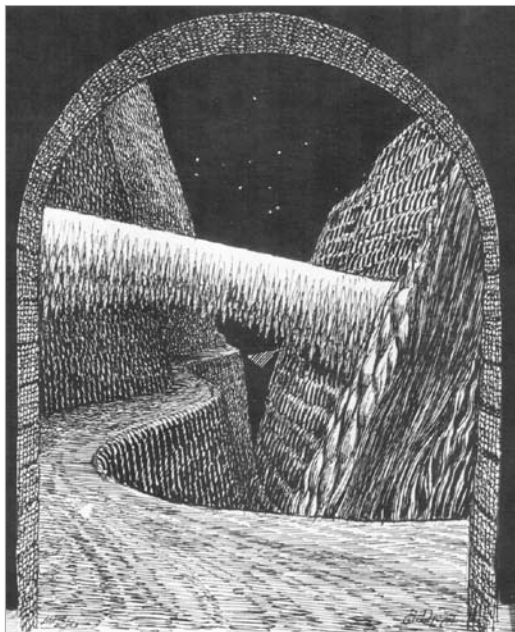
Па актыўнасці зарэгістраваных светлавых анамалій кратар Платон займае другое месца. Загадку гэтага месяцовага кратара беларускі мастак-астраном спрабаваў вырашыць і ў сне, і наяве. Я. Драздовіч бачыў, што ў цясніне чорных скал, у паўднёва-ўсходняй сцяне кратара Платон знаходзіцца пячорны лабірынт. Ён утвораны вырубнымі галерэямі старажытнага паселішча, гарадка Платоніі. Гэтае месца найбольш багатае, пасля Трывежа, на водныя крыніцы. Са скалістай цясніны выцякае паўнаводная рака; падчас разліву яна затapiaе ніжнія ярусы вырубных галерэй. Над паўночна-ўсходняй сцяной кратара, на фоне беласнежных пірамідальных месяцовых Альпаў, узвышаецца гара Сігнал, што выпраменьвае

Язэп Драздовіч. Гара Сігнал у цырку Платона. 1933 г. Папера, туш, пяро.

таямнічыя светлавя ўспышкі. Беларускі мастак апісваў яркае незвычайнае відовішча, бачанае ў гэтым месцы: «Ці заселен людзьмі гэты пяшчэрны гарадок – напэўна не скажу. Но што ёсць і жывуць у цёмных сценах лабірынтаў выцякаючай з арэны гэтага горнага цырку ракі пяшчэрныя людзі паўночнай альпійскай бела-розаваскурай уцюгавастатварай расы селенідаў – альпіораў – я ў гэтым болей чым пэвен. І як напісана мной у адной з кніжак-рукапісаў “У чорных лабірынтах цырку Plato” – быў і аглядаў там праз астральную тэлевізію галоўнейшыя асаблівасці прыроды гэтага цырку, а асабліва гару “Сігнал” і ўваходныя брамы на арэну са шляхавых тэрас у цясніне ракі, яснай, выразней як у сапраўднасці, наяву. І бачыў с праходу ў фармальную пяшчэрную хату з цэлаю сям’ёю сядзячых голымі ўцюгавастатварых лунідаў. А пазней аднаго з іх аглядаў на ценявой шляхавой тэрасе апранутым у сівы адкідны плашч. Ён выбег са сваёй сумрачнай (аднаваконнай) пяшчэрнай хаты на шляхавую тэрасу і са здзіўленнем навакол сябе (пачаў) аглядацца: “Што тут такое?” – бо ўстрывожылі яго супакой у пяшчэры, знаць, як небывалае з’явішча тут у ягоным супакойным пяшчэрным жыцці небывалы топат ног, прабягаючых з арэны па скрозь сценнаму калідору на шляхавую тэрасу міма дзвярэй і вакна ягонай пяшчэры быстраногай кампаніі невядомых акруглястагаловых людзей у чорных барэтах, у чорных матросках са штанамі сівымі навьтупск, якія ў кампаніі каля паўдзясятка асоб сярэдняга росту рабілі сажанныя крокі па падсценню тэрасы, як быццам уцякаючы з нутра цырку ад нейкага там перапалоху.

А на супрацьлежным баку рачное цясніны, па асветленай праменьнямі паўдзённага сонца па

Язэп Драздовіч. Скрозьгорны шлях.
Абледзянелы мост-арка. 1932 г. Папера, туш, пяро.

падсценнай шляхавай тэрасе таксама, толькі ў імагінатыве большай кампаніі, перліся, гналіся быццам навыверадкі, у тым самым напрамку высокага росту мужчыны ў галубога колеру вопратках – матросках, са штанамі навывупуск і з разнаколернымі (у галубы і белы з чырвонымі палоскамі, пад колер амерыканскага USA флага) барэтамі на галавах. Яны беглі, як быццам спяшаючыся што найхутчэй дабегчы да ценю падрубной пад тэрасаю ў чорнай скале веранды, дзе іх паджыдала, сабраўшыся, імагінатыве большая кампанія такіх самых, як і яны, зямнога выгляду людзей. Па агульнаму выгляду гэтыя былі ніхто іншыя, як (у будучыні...) нашыя землякі-еўрапейцы. Міжпланетарныя турысты.

А тым часам заду прабежыў у цяністай аж да цямянасці цяніне... на адной з высачэзных тэрас на чорнай скале, пакрытай сівым пухавацістым параснікам нейкай спальнай расліны, звисалі на край гэтай скалы пласкаватыя, ружовыя ўцюгавастыя твары тубыльцаў і таксама, як і той пяшчэрнік, пазіралі на пралягаўшую ўнізе шляхавую тэрасу, на якой толькі што зараз прабеглі ніколі не віданыя імі людзі. Яны паварачавалі свае, як скандынаўскія шчыты, пласкаватыя твары то ўправа, то ўлева, то наніз, углядаючыся сваімі малюсенькімі вачамі са здзіўленнем...

Я веру, што ўсё тое, што я тут бачыў, бачыў не як цяперашняе, бо адкуль бы туды, маглі нашыя людзі зямныя з'явіцца, а бачыў так, як гэта некалі будзець.

Я веру, што тэхніка зямлян на заваяванні прастору не закончыцца на тым, што ўжо маем, а пойдзець далей аж да міжпланетарных падарожжаў, а перад усім не на Марс і не на Венеру, а на найбліжэйшую ад нас планету – гэта на Месяц».

Для інтэрпрэтацыі сну Я. Драздовіча неабходна зразумець, што ўвасабляюць яго персанажы. Вядома, было б спакусліва ўбачыць у людзях, якія бягуць, прарочую выяву касмічнай гонкі 1960 – 1970 гг., што разгарнулася паміж СССР і ЗША. Таксама ў гэтых людзях, апранутых у аднолькавую вопратку накішталь ваеннага абмундзіравання, можна прачытаць і ўспамін з ваеннага мінулага, хоць убачаныя ў сне ўзоры адзення не рэальныя, а сатканыя працай падсвядомасці з урыўкаў візуальных успамінаў пра амерыканскі сцяг і цывільнае чорнае адзенне. Паводле ж юнгіянскай канцэпцыі, людзі, якія бягуць, увасабляюць уласныя інтэнцыі таго, хто бачыць сон. Яны сімвалізуюць яго спалох і колькасцю падкрэсліваюць важнасць наступстваў гэтага спалоху. Колеры іх адзення сімвалічныя – яны аб'ядноўваюць светлы і цёмны бакі асобы Я. Драздовіча. Што ж з'яўляецца крыніцай іх страху і дзе яны шукаюць выратавання?

Чалавек, які адпраўляецца без скафандра на Месяц, павінен, акрамя цікаўнасці, валодаць зайздроснай смеласцю, нават у сне. Але калі ён і не баіцца разбуральных сіл космасу, то ў глыбіні душы ён, як і ўсе, перад нечым мае страх. Паспрабуем зразумець паходжанне гэтага пачуцця.

Пачаць варта з таго, што лабірынт – гэта архетыпавая структура, якую бачыць у сне ўсе людзі. Яна сніцца ў розных формах: дом з мноствам пакояў, падземеллі, горныя пячоры, як бачыў Я. Драздовіч. Знаходжанне ў сне ў лабірынце часта выклікае страх, што шлях назад будзе страчаны. Сама пячора ў сне ўвасабляе несвядомае, схаванае, таёмнае. Жаданне трапіць у пячору азначае неабходнасць спусціцца са свядомых пазіцый у глыбіні несвядомага. Адначасова можа ўзнікнуць і страх страты розуму. Згадаем, што ў сне мастака ніжнія аддзелы пячоры затапляюцца. Паводка, патап у сне – гэта пагроза самаразбурэння, нейкай дэструктыўнай энергіі, што ў гэтым выпадку можа быць як унутранай, так і знешняй.

Веранда Выратавання ратуе ад паводкі, ад таго, што падымаецца з унутранай глыбіні псіхікі, або ад самога жыцця з яго непрадказальнымі разлівамі і паваротамі, якія сімвалізуе рака. Але ў гэтым сне Я. Драздовіча людзі бягуць не ад паводкі, а ад таямнічага сігналу на гары. А пасля гэтага на вяршыні гары ўзнікае расколіна. У сне прычына і следства могуць храналагічна мяняцца месцамі, таму не людскі тупат выклікае абвал, а трохкратны сігнал і ўтварэнне цяніны палохае людзей. Але што ў сне Я. Драздовіча ўвасабляе гара? Вядома, што горы ў творах мастакоў-сімвалістаў часта адлюстраваны ў выглядзе жывых істот. Адкаж на гэтае пытанне прыходзіць з іншых старонак дзённіка мастака, дзе ён часта параўноўвае гару з галавой ці шапкай (метаніміяй галавы).

Трохразовы светлавы сігнал сыходзіць з галавы, але там жа і ўтвараецца расколіна – недасканаласць. Гара Сігнал у адрозненне ад большасці месяцовых гор, якія падаваліся мастаку чорнымі, ззяе белізной, пакрыта снегам, нібы сівізной. Таму непаўнавартаснасць збялелай, мудрай старой гары-галавы як магчымая перспектыва старэчага вар'яцтва павінна была не толькі спахоць, але і засмуціць Я. Драздовіча. Магчыма таксама, што так візуалізаваўся страх, што яго інтэлектуальную спадчыну не зразумеюць і забудуць нашчадкі.

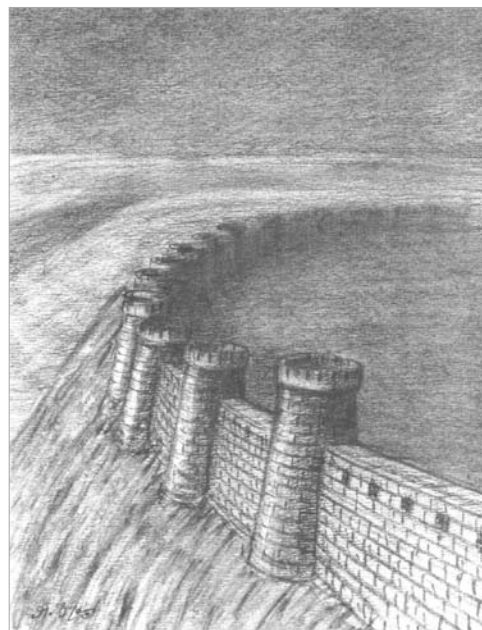
Разгубленасць, сутыкненне з пlynню незразумелай хаатычнай дэструктыўнай энергіі, страх перад вар'яцтвам – гэта сапраўдныя праблемы душы мастака, якія стаяць за сном. Таксама ён натыкаецца на неўразумелую халоднасць асяроддзя, што сімвалізуюць “уцюгавастыя альпіоры”, якія незадаволена глядзяць зверху. Менавіта з імі ў Я. Драздовіча адчуваецца дысацыятыўнасць і найбольшая псіхалагічная дыстанцыя. Гэтыя страшныя з выгляду твары, што звісаюць са скал, падсвядомасць мастака наўрад ці спрабавала надзяліць нейкай нумінознасцю – яна проста малявала значную частку прадмета замест цэлага, эканомячы выяўленчы матэрыял. Да гэтага прыёму, сінекдахі, часта звяртаецца і выяўленчае мастацтва.

ТРЫВЕЖ

У глыбокай даліне пры зліцці двух цёмнаводных азёр размешчаны месяцовы горад Трывеж. Гэты горад, які месціцца каля паўднёвых пірэнейскіх схілаў, Я. Драздовіч шмат маляваў, апісваў і нават картаграфавалі. З цудоўнымі відамі і характэрным выразным ландшафтам, Трывеж, уласна, і быў горадам мастака – тым месцам, што прыносіла яму сілу і натхненне.

Лічба тры, такая важная для душэўнага жыцця Я. Драздовіча, была ўвасоблена ў трох вежах, лунаючы над якімі ён аглядаў горад. Сама геаметрыя Трывежа, яго старая і новая часткі, сімвалізавалі мінулае і сапраўднае ў жыцці касмічнага вандроўніка. Закінутыя камяніцы, што сімвалізуюць унутраную спустошанасць і ангедонію, у новай частцы змяняліся ажыўленымі кварталамі, заселенымі небагатымі цёмнаскурымі жыхарамі. Магчыма, цёмнаскурымі Я. Драздовіч іх бачыў таму, што яны былі жыхарамі поўдня, а поўдзень – гэта мясціна не толькі сонечнага, але і чалавечага цяпла, прыязнасці і тэмпераменту. Таму, пралятаючы над трывежанамі, якія спяць, ён любуецца ўсмешлівай цёмнаскурай хатняй гаспадыняй і адчувае сябе эмацыяна сагрэтым.

Крынічны кратар – вадакачка падземнай вады – увасабляе ўнутраныя крыніцы энергіі таго, хто бачыць сон, недаступныя ў іншым стане.

Язеп Драздовіч. На процілеглым баку Месяца. 1933 г. Папера, аловак.

Гэта і сімвал жанчыны, маці-карміцелькі, адраджэння.

Жаночыя вобразы, што паўстаюць перад Я. Драздовічам у Трывежы, здаюцца яму роднымі і блізкімі. Карціна з трыма мясцовымі жыхарамі і аленавай сям'ёй паказвае на абжытасць Трывежа, сямейна-роднасныя сувязі, якія стаяць за ім. На падворку мастак натыкаецца на тры правільна круглыя, быццам выразаныя ў зямлі, ямы, запоўненыя чорнай вадкасцю. Напаўненне ямы – гэта ўнутраныя рэсурсы і здольнасці.

Лес і скалы, якія бачыць Я. Драздовіч у ваколіцах Трывежа, адносяцца да архетыпа Вялікай Маці. Разбураны мост на шляху ў Арыяпаль паказвае на псіхасаматчныя праблемы мастака. А можа, гэта нежаданне рухацца туды, куды вядзе гэты шлях, – у зону індустрыялізацыі, горнай прамысловасці і далей на поўнач. Таксама карціна разбуранага моста можа казаць пра тое, што выйсце са складанай псіхалагічнай сітуацыі пры дапамозе свядомасці немагчымае, і лепш даверыцца несвядомаму шляху, які сімвалізуюць тры горныя тунэлі.

Складана дакладна растлумачыць сімвалічнае значэнне гары Шапка Трывежа, самага буйнога ландшафтнага аб'екта, вакол якога групуецца ўсе астатняе. Магчыма, гэта ўказанне на інтэгральную функцыю розуму, у сілу якога так верыў мастак. Тое, што Я. Драздовіч высока цаніў чалавечы розум, можна зразумець па яго карцінах, на якіх людзі і іншапланецяне паказаны з высокім ясным чалом.

Пераклад з рускай мовы.

Галіна ГОРАВА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

1 МАЯ Ў АГІТАЦЫЙНАЙ ГРАФІЦЫ БССР

Гэтая публікацыя працягвае цыкл артыкулаў, прысвечаных тэме святаў у беларускім агітацыйным мастацтве [3; 7]. Сістэмны аналіз унікальнай прыватнай калекцыі заслужанага дзеяча мастацтваў БССР Г. Галубовіча (1934 – 1992), якая налічвае больш за 2500 экзэмпляраў, дазваляе абгрунтавана вызначыць асноўныя тэмы ў мастацтве агітацыйнай графікі БССР. “1 Мая” – адна з іх, што пераклікаецца з наступнымі ўмоўнымі тэмамі: армія (Савецкая), вайна (Айчынная), правадары (вобразы Леніна, Сталіна і іншых палітычных лідараў), героі, Перамога, партызанскі рух і інш.

Варта звярнуцца да гісторыі свята 1 Мая, якое стала днём салідарнасці ўсіх рабочых свету. Гэтае міжнароднае свята працоўных штогод адзначаецца ў памяць пра гераічны выступ і барацьбу з паліцыяй рабочых Чыкага ў майскія дні 1886 г., пра што ў ліпені 1889 г. прыняў рашэнне Парыжскі кангрэс II Інтэрнацыянала.

Упершыню маёўкі адбыліся ў 1890 г. у Англіі, Францыі, Германіі, Бельгіі, Аўстра-Венгрыі, Даніі, ЗША, Італіі, Нарвегіі, Швецыі, Польшчы. У Расійскай імперыі Першамай пачалі адзначаць у 1890 г. у Варшаве, у 1895 г. масавыя дэманстрацыі прайшлі ў Маскве, а таксама Мінску, Гродне, Смаргоні, у 1901 г. да святкаванняў далучыўся і Гомель. У 1905 г. майскія дэманстрацыі адбыліся не менш чым у 177 гарадах Расійскай імперыі. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. гэтае свята стала афіцыйным і першапачаткова ў СССР называлася “Днём Інтэрнацыянала”. Пазней яго назва неаднаразова змянялася: Свята міжнароднай салідарнасці пралетарыяту

Леанід Замах. Плакат “Першамайскае прывітанне будаўнікам камунізму!”. 1970 г.

(1930), Баявое свята міжнароднага пралетарыяту (1943), Дзень сусветнага свята працоўных (1946), Дзень міжнароднай салідарнасці працоўных – Першага мая (1972).

Непрацоўным у Савецкім Саюзе гэты дзень стаў з 1918 г. і адзначаўся 1 – 2 мая. 1 мая праводзіліся дэманстрацыі і ваенныя парады, а 2 мая па ўсёй краіне адбываліся так званыя маёўкі – масавыя святкаванні на прыродзе. Першы ваенны парад у гады савецкай улады адбыўся менавіта 1 мая 1918 г. на Хадынскім полі ў Маскве. Адрозна пасля парад прайшла маніфестацыя працоўных на Чырвонай плошчы, што і паклала пачатак урачыстым святкаванням 1 мая.

У эпоху “развітога сацыялізму” галоўныя плошчы гарадоў у гэты дзень упрыгожвалі транспарантамі, працоўныя ішлі арганізаванымі калонамі з першамайскімі лозунгамі пад маршы і патрыятычна-палітычную музыку. Члены палітбюро КПСС, прадстаўнікі ўлады, замежныя госці, знакамітыя асобы віталі дэманс-

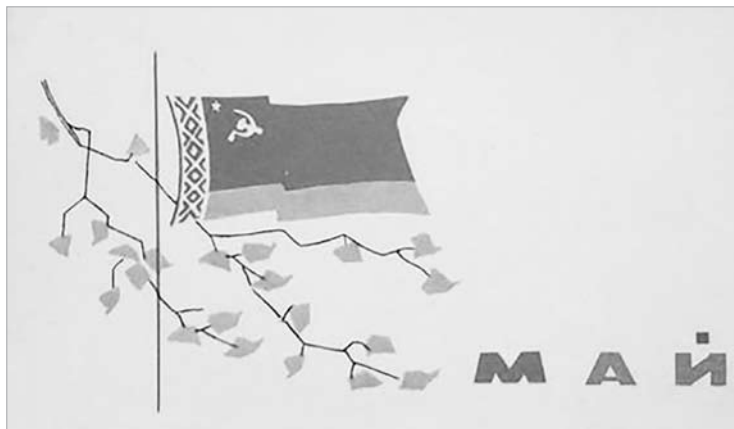

Генадзь Галубовіч на першамайскай дэманстрацыі ў Мінску. 1965 г.

трантаў, якія неслі партрэты кіраўнікоў дзяржавы, плакаты, кветкі.

Усе інфармацыйныя і агітацыйныя плакаты, якія адносяцца да акрэсленай тэмы, па манеры выканання можна падзяліць на дзве групы: шрыфтавы мастацкі плакат і выяўленчы плакат. Размясціўшы першамайскія плакаты, паштоўкі і маркі з унікальнай калекцыі Г. Галубовіча ў храналагічнай паслядоўнасці, можна прасачыць стылістычную эвалюцыю агітацыйнай графікі БССР. Прыкладзем найбольш ярковыя прыклады гэтай тэматыкі з названага збору: “1 Мая” (1943, невядомы нямецкі мастак, плакат быў распаўсюджаны на тэрыторыі акупаванай Беларусі); “1 Мая” (1960, П. Калінін); “Са святам 1 Мая!” (1962, В. Зеленоў); “1 Мая!” (1964, Л. Замах); “Са святам!” (1965, Ю. Зайцаў); “Няхай жыве 1 Мая!” (1968, Л. Замах); “1 Мая!” (1969, Л. Замах); “Май! Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!” (1969, А. Фірсаў); “Першамайскае прывітанне будаўнікам камунізму!” (1970, Л. Замах); “Мір. Праца. Май!” (1973, П. Калінін); “1 Мая!” (1976, П. Калінін); “Нашай планеце – бяспеку і мір!” (1975, Н. Цярэшчанка); “1 Мая!” (1975, Я. Хайрулін); “1 Мая!” (1980, Ю. Тышкевіч); “Мір. Праца. Май!” (1984, Ю. Дзеёў); “Мір. Праца. Першамай” (1985, В. Васюк); “1 Мая” (1986, А. Даманаў, В. Даманава).

Зразумела, што плакатысты, як і мастакі паштовак, канвертаў, марак, выконвалі палітычную замову. Пры гэтым вобразы, якія выкарыстоўваліся графікамі, не адлюстроўвалі канкрэтную асобу, яе ўнутраны свет і перажыванні. Псіхалагізм у выяўленчых вобразах гэтай тэматыкі су-

Генадзь Галубовіч. Паштоўка “Май”. 1960-я гг.

стракаўся вельмі рэдка, што, вядома, не сведчыла пра адсутнасць прафесіяналізму ў майстроў. Справа ў самой функцыі, якую заклікана было вырашаць агітацыйнае мастацтва, узгадняючы яркія выяўленчыя вобразы з тэкставым суправаджэннем.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Бабурина, Н.** Искусство русского плаката XX века. Реальность утопии / Н. Бабурина, К. Вашек. – М. : Прогресс – традиция, 2004. – 416 с.
2. **Бродский, В.** Искусство почтовой марки / В. Бродский. – Ленинград, 1968. – 160 с.
3. **Галубовіч, А. Г.** Навагоднія традыцыі XX стагоддзя: Адлюстраванне тэмы “3 Новым годам! (1 Студзеня)” у беларускім плакаце / А. Галубовіч // Роднае слова. – 2014. – № 12. – С. 70 – 73.
4. **Голубович, А. Г.** Белорусский советский плакат / А. Г. Голубович. – Минск, 2014. – 303 с.
5. **Голубович, А. Г.** Прием героизации в плакате / А. Г. Голубович // IV Межд. науч. конф. “Культура. Наука. Творчество”. – Минск, 2011. – С. 398 – 401.
6. **Голубович, А. Г.** Тема выборов в белорусском плакате XX века / А. Г. Голубович // Здабыткі. – Минск, 2012. – С. 229 – 233.
7. **Голубович, А. Г.** Тема “8 марта” в белорусском плакате XX века / А. Г. Голубович // V Няфёдаўскія чытанні “Беларускае мастацтва: гісторыя і сучаснасць”: матэрыялы рэсп. навук.-творч. канф., Мінск, 29 сак. 2012 г. / Беларус. дзярж. акад. мастацтваў; рэдкал. : С. П. Вінакурава [і інш.]. – Мінск, 2012. – С. 153 – 158.
8. **Гуковский, А. И.** Научная разработка истории советского общества и вспомогательные исторические дисциплины / А. И. Гуковский // Вопросы истории. – 1964. – № 2. – С. 56 – 57.
9. **Корецкий, Б. В.** Товарищ плакат : опыт, размышления / Б. В. Корецкий. – М. : Плакат, 1981. – 128 с.
10. **Почебут, Г. А.** Первомай / Г. А. Почебут. – Ленинград, 1961.
11. **Фаворский, В.** Декоративное искусство / В. Фаворский. – М., 1965. – С. 199.
12. **Филателистический словарь** / сост. О. Я. Басин. – М. : Связь, 1968. – 164 с.
13. **Wood, R.** History of Source-Entertainments / R. Wood. – London, 1967. – 457 p.

Аляксандра ГАЛУБОВІЧ,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

Марка невядомага мастака. 1988 г.

ТЭМАТЫЧНАЕ КОЛА ТВОРАЎ КІЧА Ў МАСТАЦКАЙ КУЛЬТУРЫ СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСІ

УДК 821.161.3.09

У артыкуле разглядаецца такая культурная з'ява, як кіч, праз прызму яе сюжэтна-тэматычнай скіраванасці. На прыкладзе сучасных твораў мастацкай культуры Беларусі аўтар спрабуе вызначыць найбольш папулярныя тэматычныя кірункі твораў кіча (пейзаж, раслінныя матывы, анімалістыка, літаратурныя персанажы, рэлігійны, псеўданародны кіч і да т. п.), знайсці заканамернасці ў выбары сюжэтаў і спосабаў іх увасаблення.

Ключавыя словы: *кіч, трывіяльнае мастацтва, Беларусь, жывапіс, скульптура, графіка.*

In the article the phenomenon of kitsch is reviewed through the prism of its thematic focus. Using the modern Belarusian artworks as an example, the author tries to reveal the most popular topics of the kitsch objects (landscapes, floral motifs, animals, literary characters, religious, pseudo folk kitsch, etc.) and to see the logic of the selection of plots.

У сусветнай і беларускай мастацкай культуры ўсё большае распаўсюджанне набывае такая з'ява, як кіч. Нягледзячы на шырокае ўжыванне слова *кіч*, яго трактоўкі даволі неадназначныя. Большасць даследчыкаў звязваюць паходжанне тэрміна з нямецкім *Kitsch* 'таннасць, безгустоўнасць'. Існуюць таксама версіі пра сувязь слова з нямецкім *verkitschen* 'змяншаць кошт, распрадаваць' ці англійскім *for the kitchen* 'для кухні'.

Семантыка слова *кіч* адлюстроўвае негатыўнае стаўленне да банальных мастацкіх твораў, у якіх шырока ўжываюцца агульнапрынятыя штампы, вобразы, прыёмы і сродкі. Трэба адзначыць, што даволі часта гэты тэрмін выкарыстоўваецца айчыннымі крытыкамі выключна з мэтай зняважыць мастацкі твор. Улічваючы, што ў нашай мове існуе значная колькасць іншых слоў, прыдатных для гэтага, падобны падыход падаецца неканструктыўным. Тым больш што ў сусветным мастацтвазнаўстве, філасофіі і культуралогіі ўжо распрацавана пэўная база, якая дазваляе вызначыць асноўныя характарыстыкі кіча, не звязваючы яго выключна з такім суб'ектыўным паняццем, як дрэнны густ. Значную каштоўнасць у гэтым кантэксце мае этымалагічнае даследаванне Н. Конрадавай [6], якая выяўляе кантэкст, дзе найбольш часта ўжываецца слова *кіч* і вытворныя ад яго: дрэнны густ ці неадпаведнасць элітарным эстэтычным нормам; масавасць, папулярнасць; камерцыялізаванасць; арыентацыя на ўзор (серыйнасць, адaptатыўнасць, тыражаванне); сентыментальнасць, сюжэтнасць, займальнасць; адлучанасць ад рэальнага свету і да т. п. Такім чынам, паводле Н. Конрадавай, кіч – гэта вынік камунікацыі арыгінальнага мастацкага аб'екта са спажывцом, які з'яўляецца прадстаўніком масавай культуры праз пасярэдніка – вытворцу твораў кіча [6]. Пры гэтым адбываецца значная трансфармацыя вобразнай сістэмы аўтэнтычнага твора, яе спрашчэнне, вульгарызацыя.

Важнае значэнне для кіча ў яго "класічных" формах, як ён разумеецца ў амерыканскім і заходнееўрапейскім мастацтвазнаўстве, мае развіццё мастацкага рынку, а таксама сродкаў масавай інфармацыі, што з дапамогай рэкламы фарміруюць густы спажывцоў. Для постсавецкіх краін гэта характэрна ў меншай ступені, чым для Заходняй Еўропы і Амерыкі, таму ў мастацкай культуры Беларусі значнае месца займае некамерцыялізаваная форма кіча, калі спажывец кіча з'яўляецца і яго творцам. Падобныя творы маюць пэўныя рысы народнага мастацтва, але пры гэтым цалкам пазбаўлены сувязі з традыцыяй. Прыклад такой творчасці – шматлікія "арт-аб'екты", якімі аздабляюцца гарадскія двары.

У творах кіча, як правіла, парушаецца гармонія паміж формай і зместам. Многія даследчыкі, напрыклад Л. Саянкова [10], звяртаюць увагу на дамінаванне ідэйнага складніка над эстэтычным. Ацэньваючы мастацкі твор, чалавек у першую чаргу аналізуе сюжэт. «Глядач гаворыць, што п'еса "добрая", калі ў яе атрымалася выклікаць ілюзію жыццёвасці, праўдзівасці герояў. У лірыцы ён будзе шукаць чалавечае каханне і смутак, якімі быццам дыхаюць радкі паэта. У жывапісе глядача прыцягваюць толькі палотны, што выяўляюць мужчын і жанчын, з якімі ў пэўным сэнсе яму было б цікава жыць. Пейзаж будзе здавацца яму "мілым", калі ён дастаткова прывабны як месца для шпацыру» [7, с. 221]. Абавязковай і нязменнай рысай кічавага мастацкага твора з'яўляецца тое, што аб'ект, на які накіравана ўспрыманне глядача, – сюжэт, змест карціны, а не твор мастацтва. Любімыя ж сюжэтныя схемы і метады іх увасаблення трансфармуюцца з часам адпаведна працэсам, якія адбываюцца ў грамадстве. Больш за тое, трансфармуецца і ўспрыманне гэтых твораў. Напрыклад, дыванкі са сцэнамі з рускіх казак, вышыўкі з парай лебедзяў, абрусы з яркімі кветкамі, якія крытыкаваліся ў савецкі перыяд як

праявы мяшчанства, на сучасным этапе ўспрымаюцца як сімвалы эпохі, што адышла ў нябыт, і выклікаюць настальгічныя пачуцці.

Многія даследчыкі (пераважна рускія: М. Чагадаева, Н. Якаўлева, С. Бойм [12; 14; 15; 2]) сканцэнтравалі сваю ўвагу на асаблівасцях (у тым ліку і сюжэтна-тэматычных) кіча савецкага перыяду, аднак пакуль няма ніводнага паўнаwartаснага беларускага даследавання, якое на аснове мясцовага матэрыялу вызначыла б сюжэтна-тэматычную скіраванасць падобных твораў, ахарактарызавала іх стылістычныя рысы і г. д. Найбольш магчыма, гэта звязана з тым, што, карыстаючыся тэрміналогіяй аўстрыйскага мастацтвазнаўцы В. Хофмана, большасць даследчыкаў прытрымліваецца “закрытага” падыходу да разумення мастацтва і ўвогуле не разглядае кіч і трывіяльнае мастацтва як частку мастацкага працэсу [11]. Тым не менш на працягу апошніх дзесяцігоддзяў кіч стаў настолькі неад’емным складнікам мастацкай культуры нашай краіны, што па-ранейшаму не заўважаць яго немагчыма. Да таго ж у творах кіча ёсць і станоўчыя рысы: скіраванасць на пазітыў, непрыняцце гвалту, імкненне да спакою і гармоніі. На фоне некаторых радыкальных форм канцэптуальнага мастацтва, якія адкідаюць усе маральна-этычныя прынцыпы, эпаціруюць публіку эстэтызацыяй агіднага, цалкам зразумела, чаму “душэўныя” творы кіча знаходзяць свайго спажываўца.

Вядомы англійскі пісьменнік і філосаф Г. Чэстэртан пісаў, што «карысней чытаць дрэнныя кнігі, чым добрыя. Добрая кніга распавядзе нам пра адну душу, дрэнная – пра многія. Добры роман раскажа нам пра героя, дрэнны – пра аўтара. Тое, да чаго людзі прыйшлі па разважанні, можна знайсці ў скрутках законаў і пісанняў; тое, чым яны жывуць, самі таго не ўсведамляючы, – у “таным чытве”» [13, с. 499]. Падаецца, што гэтая думка можа тычыцца і выяўленчага мастацтва.

Нягледзячы на шырокую распаўсюджанасць твораў кіча і разнастайнасць форм існавання, тэматычнае кола трывіяльных твораў ахарактарызуецца даволі абмежаванай колькасцю папулярных сюжэтаў. У першую чаргу гэта звязана са спецыфічнымі функцыямі кіча: за-

баўляць масавага глядача і аздабляць асяроддзе яго існавання. Нельга таксама не звярнуць увагу на кампенсацыйную функцыю, якую творы кіча выконваюць, магчыма, нават больш поўна за творы “высокага” мастацтва. Яны суцяшаюць, дапамагаюць забыцца пра рэальныя праблемы і ўводзяць у свет мрой, не патрабуючы пры гэтым нічога, апроч адносна невялікіх фінансавых укладанняў. З гэтым звязана імкненне пазбягаць тэм, што могуць выклікаць негатыўныя альбо супярэчлівыя эмоцыі. Творам кіча ўласцівыя скіраванасць на лёгкае ўспрыманне, адназначная трактоўка персанажаў і да т. п.

Звернемся да сучаснага беларускага мастацтва і паспрабуем вызначыць асноўныя тэматычныя кірункі, характэрныя для твораў з рысамі кіча:

- пейзаж і раслінныя матывы;
- аніمالістыка (звяры, птушкі і інш.);
- выдуманая персанажа (героі мультфільмаў, сцэны з казак, літаратурныя персанажы і г. д.);
- выявы людзей, у тым ліку побытавыя сюжэты, выявы гістарычных асоб, партрэты, шаржы і г. д.;
- рэлігійныя сюжэты;
- псеўданародны кірунак.

Варта адзначыць, што такія падзел даволі ўмоўны, бо часта адзін і той жа твор можна адначасова аднесці да некалькіх кірункаў. У асноўных тэматычных групах вылучаецца шэраг найбольш папулярных сюжэтаў, для кожнага з якіх характэрны пэўныя спосабы іх увасаблення: сімвалічная мова, каларыстычны строй, кампазіцыйная пабудова і інш. Стэрэатыпнасць –

Інсталцыя на тэрыторыі інтэрната ў Мінску.

Роспіс гаспадарчай пабудовы ў двары на бульвары Талбухіна ў Мінску.

асноўная характарыстыка кіча – яскрава праяўляецца ў тым ліку і ў тэматычным коле.

Пейзаж – адзін з самых папулярных жанраў у сучасным трывіяльным мастацтве Беларусі. Тэма прыроды шырока пададзена ў жывапісных творах, што звязана з іх найбольшай прыдатнасцю да стварэння ілюзіі рэальнасці. Сюды ўваходзяць як айчынныя краявіды, так і экзатычныя: з гарамі і вадаспадамі, паўднёвымі раслінамі, жывёламі і птушкамі. Матывы з бярозавым гаем, галандскім млынам ці марскім краявідам яднае тое, што яны больш прыгожыя і цікавыя за штодзённае жыццё звычайнага беларускага гараджаніна.

Мастак-графік Л. Ратнер сцвярджае, што пейзажны жанр выйшаў з сакральнага мастацтва і практычна заўсёды, прама ці ўскосна, звязаны ў свядомасці мастака з вобразам раю [8]. Можна аспрэчваць гэтую думку, але яна выдатна ілюструе падыход трывіяльнага мастака да стварэння краявіду: гэта рай, якім яго сабе ўяўляе “маленькі” чалавек, мяшчанскі рай, які можа здавацца найўным і саладжавым, што, аднак, не робіць яго менш прывабным для масавага гледача.

Зразумела, што пры гэтым карціна павінна выклікаць ілюзію рэальнасці. “Як фатаграфія”, “зусім як у жыцці” – звычайная пахвала абывацеля. Найбольш шырока ўжываным падыходам у кічавым пейзажы з’яўляецца рэалізм, хоць пад ім разумеецца хутчэй натуралістычная манера пісьма, чым аб’ектыўная фіксацыя рэчаіснасці. Падобныя патрабаванні прыводзяць да фатаграфічнасці твораў, спецыфічнай “залізанасці”, характэрнай практычна для ўсіх карцін, што можна сустрэць як на кірмашы “Мінскі вернісаж” – самай буйной пляцоўцы для продажу мастацкіх твораў, разлічаных на масавага пакупніка, так і ў шматлікіх галерэях.

Акрамя жывапіснага пейзажу, існуе тэндэнцыя да стварэння своеасаблівых амаатарскіх інсталяцый ці твораў лэнд-арту, якія імітуюць райскія прыродныя куткі. У шматлікіх гарадскіх дварах сустракаюцца “азісы” з пальмамі, зробленымі са скарыстаных пластыкавых бутэлек, пафарбаванымі камянямі, пянькамі і да т. п.

Раслінная тэма найбольш шырока распаўсюджана ў кантэксце пейзажных сюжэтаў, але яна можа дапаўняць і творы іншых жанраў, служыць элементам дэкару ці існаваць самастойна ў выглядзе сімвалічных кампазіцый. Спецыфіка сімвалічнай мовы кіча, у параўнанні

з больш развітымі мастацкімі культурамі, у тым, што значэнне сімвала заўсёды лёгка прачытваецца і не патрабуе ад гледача ні дадатковых ведаў, ні глыбокіх роздумаў.

Сярод кветак самай вялікай папулярнасцю, безумоўна, карыстаецца ружа як сімвал кахання і жарсці. Ружы, макі, васількі, лілеі дапаўняюць многія жаночыя партрэты. У такім выпадку маецца на ўвазе, што глядач будзе асацыяваць гераіню з кветкай, якая падкрэсліць прыгажосць і маладосць мадэлі.

З усяго багацця расліннага свету кічмэн аддае перавагу найбольш “прыгожым” раслінам: экзатычным, яркім, сакавітым. Пры гэтым мастак, наколькі можа, узмацняе іх свежасць і багацце фарбаў і часам адыходзіць ад арыгінала ў імкненні зрабіць прыроду яшчэ больш прыгожай. Могуць выкарыстоўвацца разнастайныя бліскаўкі, стразы, вялікай папулярнасцю карыстаюцца тэкстурныя пасты, якія дапамагаюць рэльефна праляпіць аб’ём, глянцавыя, бліскучыя ці нават люмінісцэнтныя фарбы.

Часам раслінная тэматыка прасочваецца ў сувязі з ідэямі ўрадлівасці і сельскай гаспадаркі, найбольш папулярныя тут вобразы – каласы пшаніцы, разнастайныя снапы, садавіна і гародніна. Вялікая колькасць арт-аб’ектаў на гэтую тэму ўзнікае падчас правядзення сельскагаспадарчых святаў (такіх, як “Дажынкi”) ці восеньскіх кірмашоў.

Анімалістыка часта спалучаецца з пейзажным ці казачным жанрам. Сярод асноўных тэндэнцый можна адзначыць стварэнне антрапаморфных вобразаў жывёл, у тым ліку жывёл – казачных герояў, персанажаў мультфільмаў. Праз выяву жывёлы мастак стварае іранічны вобраз чалавека, гіпербалізуе пэўныя рысы яго

характару. У аніمالістыцы не назіраецца такога імкнення да натуралістычнасці, як у краявідах, ёй больш уласцівая стылізацыя. Часцей за ўсё пры гэтым за аснову бяруцца стылізаваныя іншымі мастакамі персанажы (напрыклад, перамалёўваюцца ілюстрацыі з дзіцячых кніг ці героі мультфільмаў) альбо выкарыстоўваюцца вобразы народнага мастацтва.

Яскравы прыклад аніمالістычнага жанру ў скульптурных творах – помнік бабру ў Бабруйску. Бронзавая скульптура вышыней 170 см мясцовага скульптара У. Гаўрыленкі была пастаўлена побач з гарадскім рынкам у 2006 г., калі ў горадзе праводзілася свята “Дажынкi”. У ёй прачытваецца жаданне аўтара стварыць іранічны вобраз мясцовага жыхара – хітраватага бабруйчаніна пачатку ХХ ст. Сам скульптар у інтэрв’ю газеце “Вячэрні Бабруйск” адзначаў, што натхняўся вобразам Бубы Касторскага – персанажа з савецкага фільма “Няўлоўныя мсціўцы” [9].

Сярод птушак найбольш папулярныя ў трывіяльных творах лебедзі і буслы. Тэма лебедзя мае, як правіла, рамантычную афарбоўку, выяўляецца іх прынята парамі. На гарадскіх клумбах сустракаецца вялікая колькасць гэтых птушак, зробленых па шаблонах: лебедзь з аўтамабільных шын ці пафарбаваны ў белы колер камень (тулава птушкі) з прымацаваным да яго шлангам, выгнутым у форме шыі.

Бусел – папулярны сімвал Беларусі, і выявы гэтай птушкі маюць, як правіла, нацыянальна-патрыятычнае адценне. Нават сталічную плошчу Незалежнасці ўпрыгожвае чатырохметровая скульптурная кампазіцыя “Тры буслы”, што аздабляе фантан, аўтарства А. Купрыянава, А. Хараберуш і Л. Пакульніцкага. Птушкі вылятаюць з буслянкі, метафарычна звітай з дубовага лісця і снапоў жыта. Па дыяметры фантана змешчаны геральдычныя сімвалы абласных цэнтраў, таксама аздабленыя каласамі жыта. Нягледзячы на манументальны памер твора, знаходжанне на цэнтральнай сталічнай плошчы, што выклікае прэтэнзіі на дэкларацыю нацыянальнай ідэі, і знешнюю ўрачыстасць, скульптурная кампазіцыя ўражвае банальнасцю сваёй ідэі. А. Хараберуш так тлумачыць яе сутнасць: “Буслы – гэта сімвал любові да радзімы, а таксама сям’я. Можа, гэта і трывіяльна, аднак плошча Незалежнасці, нягледзячы на яе новы выгляд, зусім не навабуд, таму штосьці авангарднае было б для яе непрыдатным” [4].

Варта адзначыць, што Дом урада, які пераважна і фарміруе аблічча плошчы Незалежнасці, быў пабудаваны ў 1930 – 1934 гг. архітэкта-

рам І. Лангбардам у стылі канструктывізму, які з’яўляецца, па сутнасці, менавіта авангардным кірункам і характарызуецца строгасцю, геаметрычнасцю і лаканізмам формы; касцёл Святых Сымона і Алены спраектаваны архітэктарам Т. Пайздэрскім у досыць лаканічным неараманскім стылі. Буслы ж імітуюць пампезную стылістыку сталінскай манументальнай скульптуры 1950-х гг. – своеасаблівага антыпода канструктывізму – і выклікаюць асацыяцыю, напрыклад, з фантанам “Дружба народаў” у Маскве. Такім чынам, названая скульптура, па-першае, выглядае чужародна ў архітэктурным асяроддзі, а па-другое, успрымаецца ў ХХІ ст. стылістычным анахранізмам.

Трэба прызнаць, што ў сучаснай гарадской прасторы існуе значная колькасць трывіяльных твораў, якія не нясуць глыбокага сэнсавага і сімвалічнага значэння і выконваюць выключна функцыю дэкаравання прасторы. П. Вайніцкі, аналізуючы гэтую тэндэнцыю, называе падобныя творы “арнаментальным” мастацтвам [3]. Гэта шматлікія матылькі, вусені, божыя кароўкі, жабкі, што з’яўляюцца беларускім адпаведнікам садовых гномаў і ў вялікай колькасці аздабляюць гарадскія клумбы.

Тэма чалавека найбольш ярка прадстаўлена ў аб’ектах гарадской скульптуры, многія з якіх маюць яскравыя рысы кіча. Для сучаснай гарадской пластыкі характэрна дэманументалізацыя

Уладзімір Гаўрыленка,
Аляксандр Лышчык. Бабёр.
2006 г. Бабруйск.

Скульптура “Водаправодчык” у Гомелі.

формы і дэмакратызацыя зместу твораў. Скульптуры пазбаўляюцца пастамента і існуюць у непасрэдным гарадскім асяроддзі, максімальна набліжаным да чалавека. Нягледзячы на тое, што аўтар падобнага твора больш вольны ў выбары тэм і сюжэтаў і не славаны ідэалагічнымі патрабаваннямі ў параўнанні з манументалістам, які часта працуе ва ўмовах дзяржаўнага заказу, большасць скульптур уражвае аднатыповасцю і шаблоннасцю.

Асноўная тэндэнцыя тут – стварэнне абгульненых вобразаў гараджан праз выяву прадстаўніка пэўнай прафесіі (водаправодчык, паштар), сацыяльнага статусу (студэнт), сітуацыі (наведвальнік лазні, камандзіраваны) і г. д. На першы план у любым выпадку выходзяць абставіны, пэўная роля чалавека, маска, а не яго індывідуальныя характарыстыкі. Тэматычна вобраз часта звязаны з арганізацыяй, побач з якой знаходзіцца: лазеншчык – каля гарадской лазні, водаправодчык – каля водаканала. Установа, як правіла, з’яўляецца ініцыятарам стварэння скульптуры і яе фундатарам. Такім чынам, узнікаюць рынкавыя адносіны паміж мастаком і замоўцам, для апошняга ж маюць значэнне не эстэтычныя вартасці твора, а яркі, запамінальны вобраз, што можа служыць у рэкламных мэтах; скульптура ўспрымаецца хутчэй таварам, а не творам мастацтва. Гэта выклікае негатыўную тэндэнцыю да паніжэння прафесійных якасцей скульптурных твораў, а таксама распаўсюджанне шаблонных тэм і трывіяльных мастацкіх рашэнняў.

Значнай папулярнасцю карыстаецца, напрыклад, вобраз сантэхніка ці водаправодчы-

ка, які вылазіць з каналізацыйнага люка. Такія творы, акрамя Гомеля, Жлобіна і Баранавічаў, можна сустрэць у Бруселі, Маскве, Омску, Браціславе, Бярдзянску, Саранску, Сочы, Цярнопалі, Стакгольме, Валгаградзе, Нюгані, Цюмені, Чэлябінску, Рыбінску, Камсамольску-на-Амуры, Краснаярску і многіх іншых гарадах. Усе яны маюць амаль ідэнтычнае кампазіцыйнае рашэнне і адрозніваюцца толькі нязначнымі дэталямі.

Цікава, што гомельская скульптура водаправодчыка мае сваю гісторыю. Першы яе варыянт з’явіўся на тэрыторыі прадпрыемства “Водаканал” у 2008 г., а адлітую з той жа формы копію ўсталювалі яшчэ і ў Бабруйску. Пры гэтым беларускія скульптуры аказаліся дакладнай копіяй твора, які ўжо некалькі дзясяткаў гадоў стаіць у цэнтры Браціславы і вядомы як адзін з сімвалаў горада. Праз нейкі час славацкі скульптар В. Хулік заявіў пра парушэнне яго аўтарскіх правоў і запатрабаваў, каб гомельская скульптура была дэмантаваная. Праз год на тым жа месцы з’явіўся новы твор, распрацаваны мясцовым майстрам.

Яшчэ адзін папулярны персанаж – дарэвалюцыйны фатограф. У Мінску, Баранавічах, Новасібірску, Санкт-Пецярбургу, Омску, Пермі, Ніжнім Ноўгарадзе фатографы маюць практычна аднолькавыя вобразныя рысы: закручаныя вусы, капялюш-кацялок, сурдуд і абавязковы фотаапарат-трыногу. Практычна цалкам ідэнтычныя помнікі ў Санкт-Пецярбургу і Баранавічах, падобныя не толькі агульным кампазіцыйным вырашэннем, але і дэталямі.

Некаторыя вулічныя скульптуры адразу адліваюцца ў некалькіх экзэмплярах і ўсталёўваюцца ў розных месцах. Напрыклад, “Лазеншчык” – твор У. Жбанова – стаіць каля лазні на вуліцы Маскоўскай у Мінску, побач з саўнай у Сілічах і на ўваходзе ў лазню ў Лідзе. “Даму з сабачкам” таго ж аўтара можна сустрэць у Мінску і Магілёве, а дакладную копію “Каня” з мінскага Камароўскага рынку – каля гасцініцы “Гарызонт” у Баранавічах.

Заканчэнне будзе.

Дар’я БУНЕЕВА,
магістр мастацтвазнаўства.

БЫЎ. ЁСЦЬ. БУДЗЕ

Глебаў, Р. Быў. Ёсць. Буду : Араторыя для саліста, хору, аргана і вялікага сімфанічнага аркестра на вершы Уладзіміра Караткевіча. Партытура / Р. Глебаў. – Мінск : Медыял, 2016. – 68 с. – Тыраж 100 экз.

Радзівон Глебаў... Не хочацца гаварыць пра яго ў мінулым часе, але...

Быў... Ён быў чалавекам з вялікім сэрцам. Часам здавалася, што гэтай незвычайнай сардэчнай велічыні хопіць, каб абняць увесь свет. Ён быў прыгожым сябрам, які заўсёды падстаўляў плячо блізкім людзям. Ён быў цікавым суразмоўцам. Ягоныя таварыскасць, абаяльнасць і эрудыцыя, якія генетычна дасталіся яму ад бацькоў Ларысы Васільеўны і Яўгена Аляксандравіча Глебавых, прыводзілі ў захапленне многіх людзей і міжволі рабілі Радзівона цэнтрам увагі ў любой кампаніі. Можна шмат згадаць адметных рысаў характару Радзівона Глебава, але ў яго была яшчэ адна надзвычай рэдкая якасць – ён умеў уважліва і, я сказаў бы, прафесійна слухаць музыку. А ў сённяшнім свеце ёсць шмат каму што сказаць, толькі няма каму паслухаць... Калі ж Радзівон слухаў музыку, здавалася, што ў яго ўключаліся ўсе вядомыя чалавечыя органы пачуццяў, што ён валодаў нейкім асаблівым музыканцкім імунітэтам, які дазваляў яму беспамылкова адрозніваць сапраўднае ад падробкі. Калі Радзівону даводзілася рэцэнзаваць музычны твор калегі, ён рабіў гэта далікатна, дасціпна, прафесійна, у вытанчанай глебаўскай манеры. Часам мне здавалася, што вуснамі Радзівона працягвае размаўляць мой настаўнік Яўген Аляксандравіч Глебаў.

Радзівон Глебаў скончыў Беларускаю дзяржаўную кансерваторыю па класе кампазіцыі Анатоля Багатырова ў 1990 г.

Ёсць... Творчы багаж кампазітара складаюць сімфанічная паэма, араторыя “Быў. Ёсць. Буду” на вершы Уладзіміра Караткевіча, камерныя творы, музыка да кінафільмаў, эстрадных п’есы, песні.

Араторыя “Быў. Ёсць. Буду”, напісаная ў 1989 г., была дыпломнай працай маладога таленавітага кампазітара. Прэм’ера і запіс араторыі адбыліся ў 1990 г. на сцэне Беларускай дзяржаўнай філармоніі. У запісе бралі ўдзел Дзяржаўная акадэмічная харавая капэла імя Рыгора Шырмы пад кіраўніцтвам Людмілы Яфімавай, а таксама Дзяржаўны акадэмічны сімфанічны аркестр, дырыжор – Юрый Яфімаў. Акрамя хору і аркестра, у партытуры твора выкарыстоўваецца орган.

Музычная мова араторыі заснавана на найлепшых лада-гарманічных і поліфанічных тра-

дыцыях глебаўскай школы. Думаю, у час напісання твора вопытнае вока Майстра Глебава-старэйшага не раз зазірала ў партытуру. Але не толькі ў гэтым, на мой погляд, каштоўнасць араторыі “Быў. Ёсць. Буду” Радзівона Глебава.

Літаратурная аснова твора – вершы Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча. Гэта невыпадкава. Уладзімір Караткевіч сябраваў з Яўгенам Глебавым, а кінакарціна “Дзікае паляванне караля Стаха” Валерыя Рубінчыка была агучана музыкай Глебава. Больш за тое, менавіта для гэтага кінафільма Яўген Аляксандравіч напісаў “тэму вечнасці”, якая пазней ператварылася ў знакамітае “Adagio Маленькага Прынца і Ружы”. Радзівону, як і ягонаму бацьку, творчасць слава тага пісьменніка была вельмі блізкая тонкай афарыстычнасцю, асаблівай дакладнасцю перадачы думкі, непаўторным каларытам і майстэрскім валоданнем беларускай мовай. Рэфрэнам араторыі Радзівон абраў словы Караткевіча, якія нібыта крык душы Мастака:

*Быў. Ёсць. Буду.
Таму, што заўжды, як пракляты,
Жыву бяздоннай трывогай,
Таму, што сэрца маё распята
За ўсе мільярды двухногіх.*

Прыгожыя лірычныя харавыя эпізоды араторыі маюць свой стрыжань, не менш запамінальны і значны: “На Беларусі Бог жыве...”

Араторыя “Быў. Ёсць. Буду” – велізарная даніна павагі Радзівона Глебава да Уладзіміра Сямёнавіча Караткевіча, падтрыманая Яўгенам Аляксандравічам Глебавым. Вечная памяць усім траім...

Будзе... Спадзяюся, што партытура араторыі “Быў. Ёсць. Буду” Радзівона Глебава, што сёлета ўбачыла свет, будзе запатрабавана не толькі як рэпертуарны твор, але і стане культурнай спадчынай Беларусі.

Р. С. Адною мелодыі, напісанай да кінафільма, Радзівон даў самастойнае жыццё і даволі філасофскую назву – “З любоўю да музыкі”. Гэтую мелодыю я часта слухаю і ўспамінаю свайго калегу і блізкага сябра, які жыў з неверагоднай любоўю да музыкі, да людзей, да Беларусі.

Дзмітрый ДАЎТАЛЁЎ,
кампазітар.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2016 год

ЛІПЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 26.

11 ліпеня – 105 гадоў з дня нараджэння Янкі Чабора (сапр. Пагаповіч; 1911 – 1943), паэта, публіцыста, рэвалюцыянера

80 гадоў з дня нараджэння Цімоха Ліякумовіча, літаратуразнаўцы, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Някляева, паэта

12 ліпеня – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Шолка, мастака

13 ліпеня – 150 гадоў з дня нараджэння Напалеона Чарноцкага (1866 – 1937), перакладчыка, публіцыста

75 гадоў з дня нараджэння Андрэя Андрасіка (1941 – 2003), рэжысёра, педагога

14 ліпеня – 200 гадоў з дня нараджэння Гераніма Марцінкевіча (1816 – 1864), беларускага і польскага паэта, празаіка, драматурга

125 гадоў з дня нараджэння Пятра Бузукі (1891 – 1938), мовазнаўцы, літаратуразнаўцы, педагога

105 гадоў з дня нараджэння Паўла Пруднікава (1911 – 2000), паэта, празаіка, нарысіста, заслужанага работніка культуры Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Дзіўніча, мастака

15 ліпеня – 140 гадоў з дня нараджэння Цёткі (сапр. Алаіза Пашкевіч; 1876 – 1916), паэтки, празаіка, асветніцы, дзеяча нацыянальнага адраджэння

95 гадоў з дня нараджэння Лідзіі Малчанавай, этнографі

80 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Балюка, мастака

16 ліпеня – 130 гадоў з дня нараджэння Ядвігі Машынскай-Гельтман (1886 – 1946), польскамоўнай паэтки, перакладчыка, педагога

17 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Аксамітава (1926 – 2003), мовазнаўцы

18 ліпеня – 120 гадоў з дня нараджэння Антона Валынчыка (1896 – 1985), харавога дырыжора, кампазітара, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Барыса Івонцьева (1926 – 1985), скульптара

20 ліпеня – 160 гадоў з дня нараджэння Часлава Пяткевіча (1856 – 1936), беларускага і польскага этнографі, фалькларыста

80 гадоў з дня нараджэння Віктара Краснея, мовазнаўцы, педагога

21 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Барыса Кабішчара (1906 – 1959), дзеяча цыркавога мастацтва, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Юліі Чурко, балерыны, мастацтвазнаўцы, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Шнарэвіча, мастака

22 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Марыі Бялінскай (1906 – 1990), актрысы, народнай артысткі Беларусі

100 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Юрэвіча (1916 – 2005), крытыка, празаіка, перакладчыка, заслужанага работніка культуры Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Валянціны Гаявой, балетмайстра, народнай артысткі Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Вячаслава Чамарыцкага, літаратуразнаўцы, крытыка, тэкстолога, перакладчыка

24 ліпеня – 105 гадоў з дня нараджэння Анатоля (Акіма) Астрэйкі (1911 – 1978), паэта, перакладчыка

90 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Пятрова (1926 – 2004), мастака

90 гадоў з дня нараджэння Вольгі Церашчатавай (1926 – 1992), мастацтвазнаўцы

25 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Анатоля Рыбчынскага, мастака

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Каралькова, мастака

26 ліпеня – 120 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Вавы (1896 – 1929), празаіка

27 ліпеня – 120 гадоў з дня нараджэння Язэпа Горыда (1896 – 1939), мастака

120 гадоў з дня нараджэння Льва Крамарэўскага (1896 – 1976), беларускага і расійскага балетмайстра, педагога

105 гадоў з дня нараджэння Юзэфы Мацкевіч (1911 – 2003), мовазнаўцы, заслужанага дзеяча навукі Беларусі

28 ліпеня – 130 гадоў з дня нараджэння Рычарда Мянціцкага (1886 – 1956), гісторыка-архівіста, крыніцазнаўцы

70 гадоў з дня нараджэння Надзеі Юўчанкі, музыказнаўцы

30 ліпеня – 145 гадоў з дня нараджэння Віктара Чавусава (1871 – 1920), грамадскага дзеяча, журналіста

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара **(017) 203-35-17**, намесніка галоўнага рэдактара **(017) 203-24-69**, рэдактараў і галоўнага бухгалтара **(017) 203-34-79**, адказнага сакратара **(017) 203-07-40**, факс **(017) 203-07-40**.
E-mail: rodnae_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Падп. да друку 11.05.2016. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1463 экз. Зак. 1069.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.